T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'DA TEVHİD
(ENBİYA SURESİ ÖRNEĞİ)

HALİT DERİN
1228253403

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA ŞENTÜRK

EDİRNE, 2023

Tezin Adı: Kur’an’da Tevhid (Enbiya Sûresi Örneği)

Hazırlayan: Halit DERİN

ÖZET

İslam, Yüce Allah’ın kulları için seçtiği ilâhî dinin adıdır. İslam dininin en aslî konusu tevhid inancıdır. Hz Peygamber’in mücadelesi tevhid mücadelesidir. Kur'an birçok sûrede Peygamberler bağlamında bu konuyu işlemiştir. Tevhidin zıddı olan şirk kavramı da Kur’an’ın en önemli konularından birini teşkil etmektedir . Bu açıdan “Kur’an’da Tevhid” (Enbiya Sûresi Örneği) konusu tezimizde merkeze Kur’an âyetleri alınarak işlenecektir.

Bu çalışma Girişten başka üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “*tevhid*” kavramı, şirk ve çeşitleri işlenecek olup İslam’ın tevhide verdiği değer konularına temas edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca tevhidin zıddı olan şirk kavramının kökenine inilip, şirkin çeşitlerine temas edilecek ve Kur’an’ın şirke karşı net duruşunun nedenleri araştırılmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde Enbiya sûresinin adı, nüzûl sebebi ve sûrede öne çıkan kavramlar izah edilecektir. Enbiya sûresinde ahirete iman bağlamında tevhid, Esmâ-i Hüsna çerçevesinde tevhid, akıl eden insana çağrılar, önceki toplulukların tevhid çağrılarına cevapları, göklerin ve yerin yaradılışında tevhid gibi konular işlenecektir.

Üçüncü bölümde Allah’ın insanlara rehber olarak gönderdiği elçilerin tevhid mücadelesine yer verilecektir. Enbiya sûresinde adı geçen peygamberlerin ve bu sûrede adı geçmeyen peygamberlerin tevhid mücadeleleri işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Tefsir, Tevhid, Peygamber, Enbiya Sûresi.

Name of the Thesis: Tawhid in the Qur’an (The Example of Surah al Anbiya)

Prepared by: Halit DERIN

ABSTRACT

Islam is the name of the divine religion chosen by Almighty Allah for His servants. The most fundamental subject of the religion of Islam is the belief of tawhid. The struggle of the Prophet is the struggle of tawhid. The Qur'an has dealt with this issue in the context of the Prophets in many suras. The concept of Shirk, which is the opposite of tawhid, is one of the most important issues in the Qur'an. In this respect, the subject of "Tawhid in the Qur'an" (The Example of Surah Embiya) will be discussed in our thesis, focusing on the verses of the Qur'an.

This work consists of three parts other than the introduction. In the first part, the concept of "*tawhid*", polytheism and its varieties will be discussed and the value that Islam gives to tawhid will be tried to be touched upon. In addition, the origin of the concept of shirk, which is the opposite of tawhid, will be examined, the types of shirk will be touched on, and reasons for the clear stance of the Quran against polytheism will be tried to be investigated.

In the second part, the name of the Anbiya Surah, the reason for its revelation and the prominent concepts in the Surah will be explained. In Surah Anbiya, subjects such as tawhid in the context of belief in the hereafter, tawhid in the framework of Esma-i Hüsna, calls to reason, answers of previous communities to tawhid calls, tawhid in the creation of the heavens and earth will be covered.

İn the third part, the struggle for oneness of the messengers sent by Allah as a guide will be discussed. The struggles of the prophets mentioned in Surah Anbiya and the prophets whose names are not mentioned in this chapter will be covered.

Keywords: Qur’an, Tafsir, Tawhid, Prophet, Surah al-Anbiya.

ÖNSÖZ

Kur'an, ilâhî kelam olarak Allah'ın insanlığa sunduğu son hitabıdır. Kur'an'ın ana konusu Allah olması hasebiyle odak nokta olarak tevhid konusu ön plana çıkmaktadır. Kur'an'ın bu konuyu peygamberler üzerinden insanlığa sunmuş, peygamberlere gönderdiği vahiylerle insanların tevhide yönelmesini amaçlamıştır. Peygamberler de aldıkları bu görevi yerine getirirken hassas davranıp çeşitli metotları kullanarak tevhidin önemini anlatmaya gayret etmişlerdir.

İslam inancının ve ibadetlerimizin de temelinde yine tevhid inancı ön plana çıkmaktadır. Çünkü iman esaslarımızın birincisi olan Allah'ın varlığına ve birliğine iman da tevhidin aslını oluşturur. Kur'an'da tevhid inancının gerek Mekkî gerekse Medenî sûrelerde ağırlıklı olarak işlenmiş olması tevhid inancının önemini göstermesi bakımından anlamlıdır. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan bir Müslüman bu inancını hayatına yansıtarak Kur'an'ın bu ana ilkesini uygulamış olur.

Tevhid, temel itibari ile Allah'a yakıştırılan şirki reddetme anlamına gelmektedir. Allah'ın insanlara hayat rehberi olarak gönderdiği İslam'ın temel hedefi de şirki bertaraf edip tevhidin müminlerin önce gönlünde sonra da davranışlarında kökleşmesini sağlamaktır.

Bu çalışmada tevhid inancı Enbiya sûresinde anlatılan ve anlatılmayan peygamberlerin tevhid mücadeleleri çerçevesinde araştırılıp konu incelenmeye gayret edilecektir.

Bu çalışma *giriş*ten başka *üç bölüm*den oluşmaktadır. *Birinci bölüm*de *tevhid* kavramı, *şirk* ve çeşitleri işlenmiş, ayrıca İslam'ın tevhide verdiği değere temas edilmiştir. Öte yandan tevhidin zıddı olan şirk kavramının kökenine inilip şirkin çeşitlerine temas edilmiş, Kur'an'ın şirke karşı net duruşunun nedenleri vurgulanmıştır.

*İkinci bölüm*de ilk önce Enbiya sûresinin adı, nüzûl sebebi ve sûrede öne çıkan kavramlar izah edilmiş sonra Enbiya sûresinde ahirete iman bağlamında tevhid, Esmâ-i Hüsna çerçevesinde tevhid, akleden insana çağrılar, önceki toplulukların tevhid çağrılarına cevapları, göklerin ve yerin yaradılışında tevhid gibi konular işlenmiştir.

*Üçüncü bölüm*de ise Allah'ın insanlara rehber olarak gönderdiği elçilerin

tevhid mücadelesine yer verilmiş; buna göre Enbiya sûresinde adı geçen peygamberlerin ve bu sûrede adı geçmeyen peygamberlerin tevhid mücadeleleri işlenmiştir. Bu yapılırken konu sadece Enbiya sûresi ile sınırlandırılmamış, mevzû bahis peygamberlerin tevhid mücadeleleri diğer sûrelerdeki anlatımlarına da yer verilmiştir.

Bu çalışma sırasında yanımda olan sevgili aileme, eşim Seda Derin'e, çocuklarım Zeynep Sare ve Emre'ye ayrıca çalışmanın başlangıç aşamasından sona gelinceye dek yardımlarını yakînen hissettiğim hocam Prof. Dr. Mustafa Şentürk'e, teşekkürü bir borç bilirim.

Halit DERİN

Eylül 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....I

ABSTRACT.....II

ÖNSÖZ.....III

İÇİNDEKİLER.....V

KISALTMALAR.....IX

GİRİŞ.....1

1.1. Araştırmanın Konusu.....1

1.2. Araştırmanın Amacı.....1

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Önemi.....2

1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....2

I.BÖLÜM.....4

TEVHİD VE ŞİRK KAVRAMLARI.....4

1. Tevhid

1.1. Tevhid Kavramı ve Kökeni.....4

1.2. Tevhid Çeşitleri.....9

1.3.İslam'da Tevhid.....11

2.Şirk.....15

2.1. Şirk Kavramı ve Kökeni.....15

2.2. Şirk Çeşitleri.....19

2.2.1. Şirk-i İstiklâlî.....21

2.2.2. Şirk-i Teb'iz.....22

2.2.3. Şirk-i Takrîb.....23

2.2.4. Şirk-i Taklîd.....24

2.2.5. Şirk-i Esbab.....25

2.2.6. Şirk-i Hafî.....25

2.3. Kur'an'ın Şirki Gerekçelendirmesi.....26

2.3.1. Şirk Zulümdür.....27

2.3.2. Şirk Cehalettir.....28

2.3.3. Şirk Şeytanın Yoludur.....30
2.3.4. Şirk'in Melek ve Cinlere Tapma Yoluyla Gerçekleşmesi.....31
2.3.5. Zan ve Tahmin Sonucu Oluşan Şirk.....33
2.3.6. Şirk'in Kibir ve Gurur Sonucu Gerçekleşmesi.....34
2.4. Kur'an Şirki Reddeder.....35
Değerlendirme.....40
II.BÖLÜM.....41
ENBİYA SÛRESİ ÖZELİNDE TEVHİD VE ŞİRK.....41
1.Enbiya Sûresi.....41
1.1. Sûrenin Adı ve Muhtevası.....41
1.2. Sûrenin Nüzûl Sebebi.....44
1.3. Sûrenin Önemi.....44
2. Enbiya Sûresinde Tevhid.....45
2.1. Ahirete İman Bağlamında Tevhid.....46
2.2. Allah Semi' ve Alim'dir.....48
2.3. Peygamberlerin Tevhid Çağrısı.....49
2.4. Allah'ın Her şeyi Yaratıp Bütün Olan Bitene Hâkim Olması.....50
2.5. Başka İlâhların Varlığının İmkansız Oluşu.....51
3. Enbiya Sûresinde Şirk.....52
3.1. Mucize Talebinde Bulunma.....52
3.2. Geçmişin Yanlışlarını Tekrar Etme 54
3.3. Hak Yerine Bâtılı Tercih Etme.....55
3.4. Müşriklerin Alaycı Tavırları.....57
3.5. Taptıkları Varlıklara Güç Atfetme 60
Değerlendirme.....62

III.BÖLÜM.....63

ENBİYA SURESİNDE ADI GEÇEN VE GEÇMEYEN PEYGAMBERLERİN TEVHİD MÜCADELELERİ.....63

1. Enbiya Sûresinde Adı Geçen Peygamberlerin Tevhid Mücadeleleri.....65

1.1. Hz. Musa ve Harun'un Tevhid Mücadeleleri.....65

1.2. Hz. İbrâhim'in Tevhid Mücadelesi.....69

1.3. Hz. Lut'un Tevhid Mücadelesi.....75

1.4. Hz. İshâk'ın Tevhid Mücadelesi.....77

1.5. Hz. Yakub'un Tevhid Mücadelesi.....79

1.6. Hz. Nuh'un Tevhid Mücadelesi.....81

1.7. Hz. Davud'un Tevhid Mücadelesi.....86

1.8. Hz. Süleyman'ın Tevhid Mücadelesi.....89

1.9. Hz. Eyyûb'un Tevhid Mücadelesi.....92

1.10. Hz. İsmail'in Tevhid Mücadelesi.....94

1.11. Hz. İdris'in Tevhid Mücadelesi.....97

1.12. Hz. Zülkifl'in Tevhid Mücadelesi.....97

1.13. Hz. Yunus'un Tevhid Mücadelesi.....98

1.14. Hz. Zekeriya'nın Tevhid Mücadelesi.....99

1.15. Hz. Yahyâ'nın Tevhid Mücadelesi.....101

1.16. Hz. İsa'nın Tevhid Mücadelesi.....102

1.17. Hz. Muhammed'in Tevhid Mücadelesi.....103

2. Enbiya Sûresinde Adı Geçmeyen Peygamberlerin Tevhid Mücadeleleri.....109

2.1. Hz. Âdem'in Tevhid Mücadelesi.....109

2.2. Hz. Hûd'un Tevhid Mücadelesi.....110
2.3. Hz. Salih'in Tevhid Mücadelesi.....111
2.4. Hz. Şuayb'ın Tevhid Mücadelesi.....112
2.5. Hz. Yusuf'un Tevhid Mücadelesi.....113
2.6. Hz. İlyas'ın Tevhid Mücadelesi.....113
2.7. Hz. Elyesa'nın Tevhid Mücadelesi.....114
Değerlendirme.....115
Sonuç.....117
KAYNAKÇA.....122

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

Bkn. : Bakınız

Bsk. : Baskı

C. : Cilt

DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

h. : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

Ke. : Kitap Evi

md. : Madde

MİFAV : Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı

neş. : Neşriyat

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik

trc. : Tercüme

trs. : Tarihsiz

Yay. : Yayınları

vb : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu

Tezimizin ana konusunu tevhid oluşturmaktadır. Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar bütün peygamberlerin ortak çağrısında tevhid inancı belirgin bir şekilde kendini gösterir. Hz. Peygamber'in doğduğu coğrafyaya bakıldığında çok tanrılı bir yapının hakim olduğunu müşahede edilir. Bu itibarla Kur'an'ın ve dolasıyla Hz. Peygamber'in gönderiliş gayesinin tevhid temelli bir din olduğu söylenebilir. Çünkü Allah, gönderdiği ilahi vahiylerle elçilere bu inancı öğreti olarak sunmuştur. Peygamberlik halkasının sonuncusu olan Hz. Peygamber de kendinden önce peygamberlerden aldığı tevhid mirasını sürdürmüştür. Allah'ın muradı da tevhid ilkesiyle nurunu tamamlamaktır.[1] Bu konu Kur'an merkezinde ve Enbiya sûresi kapsamında incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, bu konunun önemini ortaya koymaya çalışmaktır. Çünkü tevhid inancı peygamberlerin gönderiliş amaçları arasında ilk sırayı teşkil eder. İnsanlar kendilerine gönderilen ilâhî vahiylerden yani tevhidden sapma yaşadıklarında Allah tevhid inancını yeniden olması gerektiği zemine oturtmuştur. Bu da gösteriyor ki tevhid inancının insanlığın ortak dini olan İslam'ın merkezini temsil etmektedir. Kur'an'a bakıldığında Allah'ın tevhid inancının sûrelere serpiştirildiği anlaşılır. Kur'an'ın başlangıç sûresi olan Fâtiha sûresinde tevhid inancının özet olarak sunulduğunu sonraki sûrelerde de bunun açılıp tefsir edildiğini görmek mümkündür.

Allah'ın Mekkî sûrelerde tevhid inancına daha çok vurgu yaparak Medenî sûrelerde ise bu temelin daha da güçlendirilip ibadet örgüsüyle bir kimlik gelişimi oluşturduğunu böylece temelinde inanç ve iman ile bezenen Müslümanın ibadet ve muamelat ile zirveye çıktığı söylenebilir.

İslam dinini tasdik anlamı içeren Kelime-i Şehadet ve Kelime-i Tevhid cümlelerinde yine tevhit vurgusu vardır. İslam'ın sembolü olan ve günde beş defa okunan ezanlarda da en belirgin cümle yine Allah'ın birliği olan tevhiddir. Bu da

[1] el-Mâide 5/3.

gösteriyor ki İslam tevhid üzerine bina edilmiş bir dindir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Bu çalışmada yöntemimiz İslam'ın en temel konusu olan tevhidi Enbiya sûresi bağlamında işlemektir. *Birinci bölüm*de tevhidin kökeni, kavramsal yönü, çeşitleri ve İslam'ın tevhide verdiği değer konularına temas edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca tevhidin zıddı olan şirk kavramı kökeniyle araştırılıp, şirkin çeşitlerine temas edilecek ve Kur'an'ın şirke karşı tavır almasının nedenleri araştırılmaya çalışılacaktır.

*İkinci bölüm*de Enbiya sûresinin adı, nüzûl sebebi ve surede öne çıkan kavramlar izah edilecektir. Enbiya sûresinde ahirete iman bağlamında tevhid, Esmâ-i Hüsna çerçevesinde tevhid, akıl eden insana çağrılar, önceki toplulukların tevhid çağrılarına cevapları, göklerin ve yerin yaradılışında tevhid gibi konular işlenecektir. Ayrıca müşriklerin peygamberlere attığı iftiralar, onların alaycı tavırları ve Allah'ın müşriklere verdiği cevaplar, onlara sorularla tevhide nasıl yönlendirdiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu sûrede özellikle birçok peygamberlerin tevhid mücadelerinden bahsedilmesi bu sûre üzerinde çalışılması düşüncesini ön plana çıkarmıştır.

*Üçüncü bölüm*de Allah'ın insanlara rehber olarak gönderdiği elçilerin tevhid mücadelesine yer verilecektir. Sırasıyla Hz. Musa, Hz. Hârûn, Hz. İbrâhim, Hz. Lût, Hz. İshâk, Hz. Yakub, Hz. Nuh, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. İsmail, Hz. İdrîs, Hz. Zülkifl, Hz. Yûnus, Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in tevhid mücadeleleri diğer sûreler bağlamında da değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu surede adı geçmeyen Hz. Âdem, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Şuayb, Hz. Yusuf, Hz. İlyas ve Hz. Elyesa peygamberlere de temas edilecektir.

Birçok peygamberin tevhid uğruna verdikleri mücadeleleri dikkate alındığında konunun araştırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır ki, tevhid İslam'ın nüvesini oluşturmaktadır. Çünkü İslam öncelikle Allah'ın birliğini kalplerde sağlamlaştırılmasını ister. Bu sebeple bu konu müminlerin en başta gelen ve önemle üzerinde durmaları gereken konu olmaktadır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu araştırmada yöntem olarak, her bölümün başında öncelikle kavramların kökeni incelenip daha sonra kavramların genel olarak içerdiği anlamlar açıklanmaya

çalışıldı. İlk bölümde yöntem olarak tevhidin önemi ortaya koymaya çalışılıp İslam'ın şirkin nasıl reddettiğine yönelik konulara ağırlık verildi. İkinci bölümde de kavramsal çerçeveyi çizip Enbiya sûresinin tevhid açısından önemine yoğunlaşıldı. Son bölümde ise Peygamberlerin tevhid inancını tesis ederken yaşadıklarını sûrede isimlerinin geçiş sırasına riayet ederek irdelendi.

Çalışmayı hazırlarken en çok başvurulacak kaynaklar başta Kur'an-ı Kerim, Diyanet Kur'an-ı Kerim Meali, Mücâhid bin Cebr'in *Tefsîru Mücâhid'i,* Taberî'nin *Câmiu'l Beyan fi Te'vi'l'il Kur'ân'ı,* İbn Kesîr'in *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr'i,* Seyyid Kutub'un *Fîzılâl-îl-Kur'an'ı* gibi tefsir kitapları, TDV İslam Ansiklopedisi, İsam Tez, Dergi Park, Yök Tez, hadis kitapları olarak Buhâri'nin *el-Câmiu's-Sahîh'i,* Neseî'nin *Sünen'i gibi* hadis kitapları olacaktır. Bunların yanında araştırmamla ilgili İsmail Yılmaz'ın *"Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri"* Nadim *Macit'in "Kur'ân'a Göre Şirk" gibi tezlerden* yararlanılacaktır.

I. BÖLÜM
TEVHİD VE ŞİRK KAVRAMLARI

1.Tevhid

1.1. Tevhid Kavramı ve Kökeni

İnanç, insanın en tabii ihtiyacı olunca Tevhid de insana hitap eden ilahî dinlerin en merkezi kavramı olarak karşımıza çıkar. İslam dini bize sunduğu ilahî reçete gereği hem dünyevî hem de uhrevî mutluluğumuzu hedef alır.[2]

İlahî mesajları bize tebliğ eden peygamberler de[3] gönderildikleri kavimlere sadece Allah'a kulluk etmeye ve O'ndan başka ilah olmadığını kabul etmeye[4] davet ederek tevhid dini İslam'ı yaymaya çalışmışlardır.

Tevhid kelimesi mastarları Vahdet ve Vuhûd olup "د-ح-و / *v-h-d*"[5] kökünden ve tef'il babından gelip sözlükte tek ve bir olmak[6] anlamına gelir. Terim anlamı ise şudur: Allah'ın uluhiyeti ve kemâl sıfatlarıyla tek olduğunu[7] aklen ve kalben kabul edip[8] O'na bağlanmaktır.[9] Kur'an'da aynı kökten türeyen kelimelere örneğin "وحده / *Vahdehu*"[10] kelimesine baktığımızda müşriklerin tek olan Allah'a ibadete davet

---

[2] el-Bakara 2/201. " رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً / *Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver!"*

[3] el-Maide 5/67.

[4] Hûd 11/84.

[5] Bu üç harfin kombinasyonu infirad/tek olma anlamına gelir; bkn. İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l Luga*, thk.: Abdüsselam Muhammed, Dâru'l Fikr, 1979, c. 6, s. 290.

[6] Muhammed Râzi, *Muhtâru's Sıhah,* thk.: Yusuf Şeyh Muhammed, Beyrut, El-Mektebetü'l Asriyye, 1999, s. 344.

[7] Tevhîd'in temeli olan İhlâs sûresinde Allah'ın varlığının zâti ve sıfatları ile birliği kastedilir; bkn. İbrâhim Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ,* thk.: Ahmet Yûsuf Dekkâk, Dâru's-Sekâfe, s. 58.

[8] Allah'ın vahdaniyeti deyince O'nun sıfat ve isimlerinde yarattıklarına benzememesidir; bkn. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l Ekber,* el-İmârâtü'l Arabiyye: Mektebetü'l Furkân, 1. Baskı, 1999, s. 14.

[9] Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM, 2010, s. 318.

[10] Hz. Peygamber " *لا إله إلا الله وحده / Tek olan Allah'tan başka ilah yoktur.*" şeklinde dua ederdi; bkn. Buhâri, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk.: Mustafâ Deyb, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l Yemâme, 5.Baskı, 1993, Megâzî, 27.

edildiklerinde itiraz ettikleri görülür.[11] Kur'an'da tek olan Allah[12] zikredilince arkalarını dönüp uzaklaştıkları vurgulanır.[13] Allah'tan tek olarak bahsedilince bu durumun hoşlarına gitmediği de ifade edilir.[14] Hatta müşriklerin, Hz. Peygamber'e Allah hakkında sorular sormaları üzerine O'nu tanıtan ve tek olduğunu anlatan İhlâs sûresinin indiği rivayet edilmektedir.[15]

Medenî sûre olan Mümtehine sûresinde Hz. İbrâhim, Müslümanlara örnek gösterilirken tek olan Allah inancının belirleyici yönü ön plana çıkarılır.[16] Ateşte ebedi kalacak bir sınıftan bahseden ayetten sonraki vurgu yine tevhid kökünden türeyen "واحد / *Vâhid / Tek*" kelimesinin geçtiği ayette Allah'ın birliğidir.[17] Ehl-i Kitab'a da açık davet, tek olan Allah inancı ile yapılmıştır.[18] Kur'an'ın bize en büyük şahitlik olarak takdim ettiği konu yine tek olan Allah inancıdır.[19]

İnsanlık, bir önceki peygamberin öğrettiği tevhid dininden ve inançtan ne zaman uzaklaşsa Allah, yeni bir peygamber göndererek tevhid dinine yeniden sahip çıkmış ve gönderdiği peygamberden de bunu istemiştir.[20]

Hz. Yusuf, İslam'a davet ederken etrafındaki insanlara Allah'ın tek olduğunu söyler.[21] Allah, sorular sorarak insanların düşünmeleri isteyip kendisinin "واحد / *Vâhid/tek*" tek oluşunu ifade eder.[22] "لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ / *İki ilâh edinmeyin*" diyen Allah aynı vurgu ile bu gerçeği dillendirir,[23] ki ilahların çok olmasının evreni kaosa sürükleyeceği yine Kur'an'ın beyanıdır.[24] Tevhid kökünden türeyen kelimeler arasındaki bazı nüanslar olup "احد / *Ehad*" kelimesinin sadece Allah için kullanılabileceği, "واحد / *Vâhid*" kelimesinin Allah dışındaki varlıklar için de

---

[11] el-A'raf 7/70. " اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللهَ وَحْدَهُ / *Sen bize tek Allah'a ibadet edelim, diye mi geldin?"* Allah, bu ayette onların inat ve inkarlarını haber vermiştir; İbn Kesîr, *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr*, İhtisar ve thk.: Muhammed Ali es-Sabûnî, Beyrut, 1981, c. 2, s. 30.

[12] Allah'ın tek oluşunu ifade eden *"*لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ*" / La ilahe illallah*" cümlesi "*İhlas/ilahlığın sadece Allah'a has olması"*nı ifade eder; bkn. Mücâhid bin Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk.:Dr. Muhammed Abdüsselam, Mısır: Dâru'l Fikri'l İslâmiyyi'l Hadîse, 1.Baskı, 1989, s.508.

[13] el-İsra 17/46.

[14] ez-Zümer 39/45.

[15] Mücâhid bin Cebr, *a.g.e.,* s.760.

[16] el-Mümtehine 60/4.

[17] el-Bakara 2/163.

[18] en-Nisa 4/171.

[19] el-En'am 6/19.

[20] Seyyid Kutub, *Fîzılâl-îl-Kur'an*, İstanbul: Hikmet Yay., trs., c. 6, s. 115.

[21] Yûsuf 12/39.

[22] er-Ra'd 13/16.

[23] en-Nahl 16/51, İbadet, ortağı olmayan Allah'ın hakkıdır; İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 334.

[24] el-Enbiya 21/22.

kullanılabileceği ifade edilir.[25] Ancak tevhid kelimesi Kur'an'da geçmeyip türevleri geçer. "احد / *Ehad*" kelimesinin geçtiği İhlas sûresinde Allah'ın bir ve tek oluşu, "صمد / *Samed*"[26] olduğu, doğmadığı, doğurmadığı ve denginin yani ortağının olmadığı vurgulanır.[27]

İslâm inancının temeli tevhide dayanıp bu ilke merkezî bir kavramdır.[28] Tevhid aslında tenzihtir, yani kişinin aklına gelebilecek bütün olumsuzluklardan Allah'ı tenzih edip ortağı olmadan O'nun bir ve tek olduğunu kabullenme durumudur.[29] Kur'an tenzih üzerinde özellikle durur. Meleklerin Allah'a karşı "سُبْحَانَكَ / S*eni tenzih ederiz*" demeleri,[30] bunu göstermekte olup Allah'ın ilk insanın yaratılışı sürecinde ilim ile donattığı insanı meleklere arz edince melekler tenzih ile bu durum karşısındaki acziyetlerini ifade etmişlerdir.

Göklerin ve yerin yaratılışını derin bir tefekkür süreci sonunda bütün bunların boşuna yaratılmadığı vurgusu ile aynı noktaya değinilerek,[31] mü'minlerin şu dualarına yer verilmiştir: " رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهٗ / *Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan, onu rezil etmişsindir*."[32]

Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmek isteyip bunun bu dünyada mümkün olmadığının tecellî örneği ile kendisine izah edilmesi sonucunda kullandığı cümlede tenzih ile cevabı,[33] cennete girmeye hak kazanan mü'minlerin dilinde yine bu cümlenin olması,[34] hep bu konunun bazı örneklerini teşkil etmektedir.

Allah'ın çocuk edindiğine dair iddialara cevabının tenzih[35] ifade edilerek verilmesi de böyle bir durumun gerçeği yansıtmadığı ortaya koyar: " قَالُوا اتَّخَذَ اللهُ وَلَداً

---

[25] Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l Kâsım, *el-Müfredât fi Garîbi'l Kur'ân*, thk.: Safvân Adnân, Beyrut: Dâru'l Kalem, h.1412, s. 357.
[26] *"Samed"; "Seyyid/Efendi*" anlamına gelmektedir; bkn. Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 492. Ayrıca bkn. Mücâhid bin Cebr, *a.g.e.,* s.760.
[27] el- İhlas 112/1-4
[28] İbrahîm, Demirel, *"Sebe Sûresi Bağlamında Tevhîd ve Şirk, Yüksek Lisans Tezi"* Karabük, 2017, s. 6.
[29] Mehmet Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, İstanbul, 2014, s. 40.
[30] el-Bakara 2/32, Meleklerin, Allah'ı tenzih etmesi, O'nun ilminin her şeyi kuşattığını ifade eder; İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 1, s.52.
[31] Âl-i İmran 3/191.
[32] Âl-i İmran 3/192.
[33] el-Araf 7/143. " سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ / *Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim."* Hz. Musa, Allah'ı tazim için böyle dedi; İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s.49.
[34] Yûnus 10/10.
[35] "سبحان الله / *Subhanellah*" kelimesinin tenzih anlamı için bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 265.

سُبْحَانَهُۥ / ‘*Allah, çocuk edindi’ dediler. O, bundan uzaktır.*”[36]

Hz. Peygamber’e hitaben Allah’ın yoluna davet ederken yine “سُبْحَانَهُۥ / *Subhânehû*” ifadesi ile davetin pekiştirilmesi,[37] İsra mucizesi bağlamında bu sûreye başlanırken tenzih ile başlanması,[38] bizzat tenzihi emretmesi,[39] göklerde ve yerde ne varsa onu tenzih edip tesbih ettiği geçmiş ve geniş zaman kipi ile vurgulanması[40] bu konunun zihinlerimizde yer etmesi için bazı örnekler olarak bize takdim edilmiştir.

Ayrıca göklerin ve yerin yaratılması gibi bu büyük evrenin kanunları ile inanç yani tevhid arasında sıkı ve çok kuvvetli bir bağ olup nasıl ki Allah’ın değişmez kanunları varsa aynen bunun gibi inanç kanunları da değişmeyip hakkın yani tevhidin bâtılı yani şirki yenip mağlup edeceğidir.[41]

Gerçek iyilik sorusuna cevap veren ve iman, ibadet ve toplumsal görevlerimizi sıralayan âyet de Allah’a iman ile başlar ki bu ayet adeta İslam dininin özeti gibi olup ayet şöyle sona erer: “أُوْلَٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ / *İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.*”[42]

Bakara sûresi sonundaki ayetlerde de Allah’a iman ön plana çıkar,[43] ki ayetlerde Hz. Peygamber’in ve müminlerin Allah’tan ne indirildi ise iman ettikleri ayrıca Allah’a, meleklere, kitaplara ve peygamberlere de iman edildiği vurgulanır. İman eden müminlerin peygamberlere iman ederken herhangi bir ayırım yapmadan bütün peygamberlere iman ettikleri ifade edilip Allah’tan af duası ile ayet sona ermektedir. Bakara sûresinin son ayeti ise bir dizi dua ile devam edip iman ile dua arasındaki sıkı bağa işaret edilir.[44]

Allah’a iman eden mü’minlerin Allah’ın mescitlerini imar faaliyeti yürüteceklerini belirten ayet de [45] tevhid temelinin her türlü faaliyetin odağında olması gerektiğini hissettirir. İyilikte üzerine düşeni yapan bir Müslümanın Allah inancına

---

[36] Yûnus 10/68.
[37] Yûsuf 12/108.
[38] el- İsra 17/1.
[39] el- A’la 87/1
[40] el- Haşr 59/1; سَبَّحَ bkn. el- Cuma 62/1; يُسَبِّحُ
[41] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c.10, s.101-102.
[42] el-Bakara 2/177.
[43] el-Bakara 2/285.
[44] el-Bakara 2/286.
[45] et-Tevbe 9/18.

sahip olması da bu konuda bize örnektir.[46]

Ayetlerde ağırlıklı olarak görüldüğü gibi Kur'an'ın sûrelerine yayılmış olan iman, ibadet, ahlak konularının da asıl itibari ile tevhid kavramı ile yakın ilişki içinde olması normaldir. İbadet ile ilgili ayetler mü'mini hep tevhide yöneltir. Bu bağlamda iman ile ibadet arasında sıkı bir bağ olması doğaldır ki kişinin Allah'a imanı onunla arasında kuracağı irtibatı ibadet sayesinde gerçekleştirecektir. Örneğin: " اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ۙ / *Şüphesiz iman edip salih ameller işleyenler.*"[47] Tarzındaki ayetler bu konuda bazı örnekleri oluşturmaktadır.

Peygamberlerin davetinde sadece Allah'a ibadet çağrısı olması,[48] Hz. Yûsuf'un sadece Allah'a ibadete çağırması,[49] anne babaya iyilikten önce sadece Allah'a ibadet vurgusu[50] hep ibadette tevhid örneklerindendir.

Dinin iki temel kaynağı Kur'an ve Sünnet olunca tevhid konusu Hz. Peygamber'in hadislerinde de aynı ağırlıkta işlenmiş olup Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a imanın önemi, ibadetlerle ilgili açıklamalar sadedinde de konu işlenmiştir.

Hz. Peygamber İslam'ın beş temel esasını sayarken,[51] Kelime-i Şehadet ile başlamış sonra amelî ibadetlerden örnekler vermiştir. Hz Peygamber, imanın bölümlerini sıralarken sosyal hayata yaptığımız katkıları; örneğin insanlara zarar veren şeyleri ortadan kaldırmayı da sayması[52] iman ile amelin ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamıştır. Yine Hz. Peygamber'in, imanın Müslümanları sevme konusundaki pekiştirici rolüne[53] de işareti de önemlidir. Bu örnekler, Allah Rasûlü'nün iman ve ameli birbirinin nasıl tamamladığını ve bir bütünün parçaları olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Allah Rasûlü, kendisine yöneltilen bir soruya cevap verirken Allah'a şirk koşmadan iman edip ibadetlerini yerine getiren kişiyi cennet ile müjdelemiştir.[54]

---

[46] Âl-i İmran 3/114.
[47] el-Bakara 2/277, bkn. en-Nisa 4/122.
[48] Hûd 11/26.
[49] Yûsuf 12/40.
[50] el- İsra 17/23.
[51] Buhârî, İmân, 1.
[52] Buhârî, İmân, 2.
[53] Buhârî, İmân, 6.
[54] Müslim b.Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk.: Ahmet Bin Rifat, Muhammed İzzet, Ebu Nimetullah, Türkiye: Dâru Tabâatil Âmire, h. 1334, İmân, 14.

1.2. Tevhid Çeşitleri

Tevhidin çeşitleri *Ulûhiyette ve Rubûbiyette tevhid* başlıkları altında ele alınabilir.[55] Ulûhiyet, ilâh kelimesinden türemiş olup Kur'an bu kavram üzerinde özellikle durur. Allah'ın birliği sadedinde Kur'an'da ilâh kelimesinin kullanımlarına bakıldığında; Âyete'l-Kürsî diye bilinen ayette "لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ / *Allah'tan başka ilah yoktur*" denmesi,[56] kıyamette dirilişe temas eden ayette Allah'ın ilâh oluşuna işareti,[57] bu konuda örnek olarak verilebilir.

Allah'ın gökleri ve yeri kimin yarattığını, gökten suyu kimin indirdiğini, çeşit çeşit bitkiler var ettiğini, yeryüzünü yaşamaya elverişli kıldığını, nehirleri, dağları, denizleri yarattığını, darda kalıp dua edene cevap veren olduğunu sorup "*ondan başka ilah mı var"*[58] şeklinde âyete devam etmesi Allah'ın ilâhî yani Uluhiyetle ilgili tarafını gösterir. İlgili âyetler dikkate alındığında Allah'ın, insana verdiği örneklerle kendi gücünün aşkın oluşu üzerinden göstermekte olup gördüğümüz evrene dair her şeyin mutlak yaratıcısı olarak kendini takdim etmekte bununla da insanı kendi yüceliği karşında boyun bükmeye davet etmektedir.

O halde *Uluhiyette tevhid* deyince Allah'ın zât olarak sıfat ve fiilileri ile bir ve tek olduğu anlaşılmış olur.[59]

Rububiyette tevhide gelince rububiyet kelimesinin kökeni *"رب / Rab"* kelimesine dayanır ki *"رب / Rab"* sözlükte "*terbiye etmek, bir şeyi inşa etmek, dönüştürmek, bir durumdan başka bir duruma çevirmek, yaratılanların işlerini düzenlemek, kefil olmak"*[60] gibi anlamlara gelmekte olup Allah'ın fiili olarak[61] yarattıkları üzerindeki hakim oluşunu ifade eder.

Kur'an'daki daha ilk sûrede alemlerin Rabbi olarak[62] kendini tanıtan Allah buna temas eder. Ve bu sûre ile Kur'an'a giriş yapan insan O'nun rab oluşunu ve devamındaki ayetlerde adeta rab oluşunun tefsirini hisseder.

Ayrıca Hz. İbrâhim'in Mekke için dua ederken "رب / *Rab*" kelimesi ile duası,[63]

---

[55] Özler*, "Tevhid"* İstanbul, DİA, 2012, XXXXI, s. 18.
[56] el-Bakara 2/255.
[57] en-Nisa 4/87.
[58] en-Neml 27/60.
[59] Özler, *"Tevhid",* XXXXI, s. 18.
[60] Râgıp el-İsfahâni, *a.g.e.,* s. 336.
[61] Özler ,".Tevhid", XXXXI, s. 19.
[62] el- Fatiha 1/2.
[63] el-Bakara 2/136.

Allah'ın bütün insanları kendisine kulluğa davet ederken "رَبَّكُمُ اَللّٰهُ / *Rabbiniz Allah*" demesi,[64] İnsanın yaratılışı konusu işlenirken "رب / *Rab*" kelimesinin kullanımı,[65] Hz. Âdem'in tevbe kelimelerini Rabbinden aldığı ifadesi [66] ve birçok dua âyetinde "رب / *Rab*" kelimesi ile dua edilmesi[67] bize *Rububiyette tevhidin* önemini gösterir ki peygamberlerin dilindeki dualarda Rab ile dua ağırlıkta olup bazı örnekleri şöyle verilebilir:

"وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا / *Hani İbrâhim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!*"[68]

"قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا / *Dediler ki: 'Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik.*'"[69]

Müşrikler, Allah'ı ilâh olarak tanıyıp Rab oluşunu yani fiili olarak dünyaya müdahil oluşunu kabullenemiyorlardı. Ancak Kur'an'a bakıldığında onların dünyada yaptıkları ayrımı ahiret sahnelerinin anlatıldığı ayetlerde görmek mümkün değildir. Müşrikler ahirette Allah'ın rububiyetini ikrâr edip Allah'a hitap ederken çoğu kez "رَبَّنَا / *Rabbena*" şeklinde hitap etmeleri bunu göstermektedir:

"وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ / *Rabbimiz Allah'a ant olsun ki biz (O'na) ortak koşanlar değildik.*"[70]

Yine ahiret sahnelerinin anlatıldığı ve cehenneme girenlerin buraya girişlerinin sebebi olarak birbirilerini suçladıkları ayette de bu durumu görmek mümkündür:

"رَبَّنَا هٰٓؤُلَاءِ اَضَلُّونَا / *Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar.*"[71]

Allah'ın Rab oluşu ile yaratması arasında bağlantı olup Kur'an buna dair örneklerle dolu olup örneklem bağlamında en dikkat çekici şu örnek zikredilebilir:

"ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ / *İşte sizin Rabbiniz Allah.*"[72]

Esmâ-i Hüsnâ'dan birçok ismin yer aldığı Haşr sûresinde yaratıcı[73] olarak Allah'tan bahsedilir. Ulema mecazen de olsa yaratmayı Allah dışında başkasına izafeti

[64] el-Bakara 2/21.
[65] el-Bakara 2/30.
[66] el-Bakara 2/37.
[67] el-Bakara 2/286.
[68] el-Bakara 2/127. Hz. İbrâhim'in duaları.
[69] el-A'raf 7/23. Hz. Âdem'in duası. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın duaları için bkn. Tâhâ 20/25-28.
[70] el-En'am 6/23: ayrıca bkn. el-En'am 6/27, el-En'am 6/128.
[71] el-A'raf 7/38: bkn. en-Nahl 16/86, el-Ahzab 33/67, Fussilet 41/29.
[72] el-En'am 6/102.
[73] el-Haşr 59/24.

hoş görmez.[74] Ancak Kur'an'ın bazı ayetlerde yaratma fiilini deyim olarak kula izafe ettiğini de müşahede[75] edilmektedir.[76]

Ayrıca Hz. Îsâ'ya kitap, hikmet, Tevrat ve İncil öğretilip çamurdan kuş biçiminde yaratması konusu işlenirken bu fiil Hz. İsa'ya nispet edilmesi[77] de dikkat çekicidir. *Rububiyette tevhid*, Uluhiyette tevhidin ibadet ve amel yönünü ifade eder.[78] Kur'an'ın son sûresinde insanların rabbine sığınılması, [79] Allah'ın en kıdemli beyt olan[80] Ka'be'nin Rabbi olarak kendini takdim etmesi,[81] Allah'ın hamd ile tesbih edilmesi[82] hep Rabb kelimesinin sosyal yönüne işaret eder.

1.3. İslam'da Tevhid

Dinin sahibi Allah olması hasebiyle ve bütün ilâhî dinler tevhide dayalı olduğu için inanandan istenen de bütün insanlığa hitap eden[83] bu dini sadece O'na has kılmasıdır. Çünkü Allah katında dinin İslam olduğunu[84] ve İslam dışında bir dinin kabul edilmeyeceğini[85] vurgulayan ayetler bunu açıkça göstermektedir.

Kur'an'ın ayetlerine göz attığımızda dini sadece O'na has kılmanın önemi müşahede edilir. A'raf sûresinde mescitte yüzünüzü O'na dönerek "مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ / *dini Allah'a has kılın*"[86] denmesi,[87] insanın en sıkıntılı anında özünde bulunan tevhid inancını ortaya çıkarıp dini sadece Allah'a has kılarak dua etmeye başlayıp rahata

---

[74] Bekir, Topaloğlu, vd., *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2010, s. 84.
[75] "اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ / *Allah, yaratanların en güzelidir*" şeklindeki ayette *"yaratanlar"* çoğul kullanılmış olup mecazi anlam içerir ki Allah, Hz. Îsa için el-Mâide 5/110 ayetinde bunu kullanmıştır ayrıca mecazi olduğunu Arapça kullanımları içinde görmekteyiz, "رَبُّ الدَّارِ / ev sahibi" için böyle bir kullanım vardır; bkn. Fahreddîn Râzî, Ebû Abdullah, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrût: Dâru İhyâu Türâsi'l- Arabî, 3. Baskı, h. 1420, c. 23, s. 266.
[76] el-Ankebut 29/17 "إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ اَوْثَاناً وَتَخْلُقُونَ اِفْكاً / *Siz, Allah'ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz.*" Yalan uydurmayı "*putlar yapıyorsunuz*" şeklinde yorumu için bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 3, s. 32.
[77] el-Maide 5/ 110.
[78] Muhsin, Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, İstanbul: MİFAV Yay., 2015, s. 45.
[79] en-Nas 114/1.
[80] el-Hac 22/29.
[81] el-Kureyş 106/3.
[82] en-Nasr 110/3.
[83] Sebe' 34/28.
[84] Âl-i İmran 3/19.
[85] Âl-i İmran 3/85.
[86] "*Dini Allah'a has kılmak*" ile kastedilen *"itaat ederek dine uymaktır*." Bkn. Taberî, Ebu Ca'fer, *Câmiu'l Beyan an Te'vi'li Âyi'l Kur'ân*, Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir, Mekke: Daru't Terbiyeti ve't Turâs, Trs, c. 6, s. 274.
[87] el-A'raf 7/29.

erince eski düzenine dönerek hayatına kaldığı yerden devam etmesi,[88] inkarcılara rağmen dini Allah'a has kılıp bu yolda kararlılıkla yürüme emri,[89] peygamberlerden bahsederken dini Allah'a has kılanlar "الْمُخْلَصِينَ / el-*Muhlasîn*"[90] vurgusu[91] ve namaz ve zekat gibi dinin temel ibadetlerini dini Allah'a has kılıp yerine getirmenin aslında dosdoğru din[92] olarak bize sunulması da bu konudaki örnekler olarak göz önünde bulundurulması gerekir.

Tevhid, Allah'ın birliğini ifade ederken O'nun varlığı konusunda ispatın gerekliliği tartışılmış ancak İslam filozofları bunu bir gereklilik olarak görerek bu konuda yoğun bir mesai harcamışlar[93] ve Müslümanların önüne zengin bir miras bırakarak bize örnek olmuşlardır. Çünkü Kur'an, Allah'ın varlığına dair görünen ve görünmeyen alemde[94] delilleri bize sunar. Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür edip düşünen kişinin[95] sonuç itibariyle bunların boşuna yaratılmadığını ve bir yaratıcın olması gerektiği sonucuna ulaşacağını belirten ayet[96] ve yerlerin ve göklerin hatta ikisi arasında ne varsa bunları yaratanın bulunduğu vurgusu[97] da bize Allah'ın varlığını ve birliğini ispata götüren ayetlerdendir.

İnsanın, yaratılan bu evrene bakarak aklını kullanıp Allah'ın var ve bir olduğu sonucuna ulaşması kaçınılmaz bir durumdur.[98] Bu durum insan ile yaratıcı arasında bulunan manevi bağları güçlendirerek onu iman etmeye sevk eder. Sonraki aşama ise iman ettiği yüce varlığa karşı görevlerini yerine getirmektir. Bu bağlamda iman ve amel birlikteliği noktasında Kur'an bize bazı örnekler sunar. Allah'a tevhid üzre iman edip salih ameller ile bunu devam ettirmesi durumunda mükafatını Allah katında alacağını belirten,[99] ve ecirlerinin eksizsiz verileceğine değinen,[100] ödül olarak cenneti

---

[88] el-Ankebût 29/65.
[89] el-Mü'min 40/14.
[90] "*Muhlasîn*" ile kastedilen "*muvahhidîn/tevhit ehli*" olmalarıdır yorumu için bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s.190.
[91] es-Saffat 37/40,74,128,160.
[92] el-Beyyine 98/5.
[93] İbrahim Agâh Çubukçu, *İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1967, s. 2-6.
[94] Fussilet 41/53.
[95] el-Bakara 2/242, en-Nahl 16/12.
[96] Âl-i İmran 3/191.
[97] Sa'd 38/27.
[98] A.Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar Neş., 1987, s. 51.
[99] el-Bakara 2/277.
[100] Âl-i İmran 3/57.

veren,[101] gücüne göre sorumlu tutulacağını ifade eden[102] ayetler bu konudaki örneklerin sadece birkaçını teşkil etmektedir.

Allah'ın var ve bir oluşuna insanı götüren sürece baktığımızda onun derin bir tefekkür durumu içinde olması gerektiğini yine Kur'an haber verir. Allah'ın ayetlerini açıklayıp kullarını düşünmeye yönlendirmesi,[103] yarattığı dağları, nehirleri, çeşit çeşit meyveleri sayıp düşünmemizi istemesi,[104] arıya verdiği görevleri sayması,[105] neslin devamını sağlayan ve eşlerin arasındaki sevgiden bahsederek tefekkür edilmesini isteyen[106] ayetler bazı örnekler olarak sayılabilir.

Allah'ın birliğini vurgulayan ve İslam dininin en temel cümlesi olan Kelime-i Tevhid bu inancın özet halini temsil eder. Bu cümle bütün peygamberlerin ortak manifestosu olarak[107] uğruna mücadele edilen sistemin kilit taşıdır. Kur'an'da bu cümle ayrı ayrı yerlerde hatta ardarda iki sûrede ifade edilir ki, Kur'an'a bütüncül bir okuma ile yaklaştığımızda bunları birleştirmek mümkündür:

"فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ / *Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."*[108] "مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ / *Muhammed, Allah'ın Resûlüdür*."[109]

Allah'ın, gönderdiği peygamberlere hitabları arasında bu tevhid cümlesi üzerinde önemle durulmuştur: " اِتَّبِعْ مَا أُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ / *Ey Muhammed! Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy."*[110]

Müşrikler yüz çevirip kabullenmese de âyetlerde Kelime-i Tevhid inancı üzre devam emrinin olması,[111] İslam'ı kabul daveti olarak yine aynı cümlenin vurgulanması[112] ana temanın bu cümle olduğunu gösterir.

İslam daveti, tevhid üzerine bina edilip kurulunca ve bütün ilkeler tevhide

---

[101] en-Nisa 4/122.
[102] el-A'raf 7/42.
[103] el-Bakara 2/219.
[104] er-Ra'd 13/3.
[105] en-Nahl 16/69.
[106] er- Rûm 30/21.
[107] Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2011, s. 139.
[108] Muhammed 47/19.
[109] el-Fetih 48/29.
[110] el-En'am 6/106; bkn. el-En'am 6/102, el-A'raf 7/158, et-Tevbe 9/129, er-Ra'd 13/30.
[111] et-Tevbe 9/129.
[112] Hûd 11/14.

dayanınca[113] bunu ifade eden kişinin kalbi ile dilinin aynı şeyi ifade etmesi önem arz eder. Dil ile kalp uyumu olmadan söylenen tevhit cümlesinin imanı tam olarak yansıtamayacağını belirten,[114] kalpte olmayanın dil ile söylenmesinin küfre yakın olduğunu anlatan[115] ve kalp dil uyumu olmayanlara karşı Hz. Peygamber'i uyaran [116] ayetler bu konudaki örneklerden sadece birkaçıdır.

Kelime-i Tevhidin açıkça beyanı anlamını ifade eden ve Kelime-i Şehâdet diye bilinen cümle de aynı şekilde Allah'ın tek ve bir oluşunun yansıması olup Hz. Peygamber insanları buna davet etmiştir. Hz. Peygamber'in İslam'ın beş temel esasından birincisin Kelime-i Şehâdet olduğunu beyan etmesi[117] bu konunun önemini gösterir.

Kelime-i Şehâdet, "*Kelime-i Tevhidi ilan etmek demektir*" diyebiliriz. Tevhid aslında her şeyin tek elden ve O'nun emri ile oluşunu ifade eder. Esma-i Hüsnâ'nın Allah'ın,[118] göklerde ve yerde hamdin O'nun olması,[119] mülkün sahibi olup her şeye gücü yetmesi[120] bu konunun örneklerindendir.

Hükmün O'na ait olması,[121] ol emri ile her şeyin oluş sürecine girmesi,[122] izni olmadan bir yaprağın bile düşmemesi,[123] O dilemeden bir şey dilemenin mümkün olmaması,[124] her şeyin fâni olup O'nun bâki olması,[125] her şeyi bilmesi,[126] gök ve yerin anahtarlarının sadece O'nun elinde olup dilediğine rızkı daraltıp genişletmesi,[127] yaratmanın ve emrin O'na ait olması,[128] her şeyin melekûtunun[129] elinde oluşu,[130]gece

---

[113] İsmail L. Çakan ve Mehmet Solmaz, *Kur'ân'ı-Kerime Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, İstanbul: Ensar Neş., 2012, s. 312-314.
[114] el-Hucurat 49/14
[115] Âl-i İmran 3/167.
[116] el-Maide 5/ 41.
[117] Tirmizî, Ebû Îsâ, *El-Câmiu'l Kebîr,* Tahkik: Beşşâr Avvad, Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslamî, 1.Baskı, 1996, İmân, 2609.
[118] el-A'raf 7/180. "وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي اَسْمَائِهِۦ / *O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın*." ile kastedilen Esma-i Hüsna konusunda şirke sapanlardır; Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 2, s.69.
[119] er-Rûm 30/18
[120] et-Tegabun 64/1
[121] el-En'am 6/62.
[122] Yasin 36/82; bkn. Meryem 19/35.
[123] el-En'am 6/59.
[124] el-İnsan 76/30.
[125] er-Rahman 55/26
[126] el-Bakara 2/29.
[127] eş-Şura 42/12.
[128] el-A'raf 7/54.
[129] Melekût: Göklerin ve yerin anahtarları O'nun elindedir. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s. 173.
[130] Yasin 36/83.

ve gündüzün, güneş ve ayın emrinde oluşu[131] hep Allah'ın vahdaniyetini/birliğini gözlerimizin önüne serer.

Kur'an, tevhidin temeli olan "لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ / L*a ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah*" ifadesini bilinmesi gereken bir cümle olarak takdim eder.[132] Bu ifade anlam itibari ile "*Allah'tan başka ilâh yoktur*" manasına gelip Allah'ın merkezde olduğu ve kulun bu merkez etrafında hareket ettiği durumu ifade eder.[133] Kur'an'ın isteği de iman merkezinde ve ibadet rotası ile ahlaki güzellikleri yakalamış mümin profilini inşa etmektir. Bu durumu gerçekleştirmeyi başarmış örnek olarak da Kur'an'ın rol model olarak sunduğu kişilikler de Hz. Peygamber[134] ve diğer peygamberlerdir.[135]

Allah bir Müslüman için hep merkezde olup insan yeryüzünün en eski mabedini[136] nasıl tavaf ediyorsa[137] ibadetlerinin odağının Allah olması gerektiği anlaşılır ki ibadet hakkının da sadece O'na ait olması[138] bu demektir. İbadette olduğu gibi dua da sadece O'nundur[139] ve sadece duaya icabet edecek[140] olan da yine O'dur. " لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ / *La ilâhe illallah*" cümlesini iki kısma ayırırsak önce Allah'ın dışındaki her şeyi reddedip yani kalbi imana hazırlayıp ikinci kısımda Allah'ın hükümranlığı ifade edilir. Özetle Allah dışında ne varsa "*hayır*" deyip konu Allah ise konu tevhit ise "*evet*" denmesi gerektiği söylenir. Bu yönü ile ve bütün yarattığı varlıklar ile Allah'ın varlığı o kadar bariz bir şekilde kendini hissettirip ispat eder ki ayrıca başka delil aramaya gerek kalmaz.[141]

2. Şirk

2.1. Şirk Kavramı ve Kökeni

İslam dininde tevhid ne kadar temel ve merkezî bir kavram ise şirk de o kadar

---

[131] el-Fâtır 35/13
[132] Muhammed 47/19.
[133] Muhittin Bozkurt, *Bir Tevhit Hareketi Olarak İslam*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014, s. 9.
[134] el-Ahzab 33/21.
[135] El-Mümtehine 60/4-6.
[136] Âl-i İmran 3/96.
[137] el-Hac 22/29.
[138] er-Ra'd 13/14; "لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ / *Gerçek dua ancak O'nadır*."
[139] el-A'raf 7/129.
[140] el-Bakara 2/186.
[141] Said Havva, *İslam İnancında Allah'a İnanmak*, trc. Faruk Yılmaz, İstanbul: Gençlik Kitap Evi, 1986, s.140

net tavır alınması gereken, karşı dik duruşu açıkça belli edilmesi gereken bir kavramdır. Çünkü Kur'an'ın en temel hedefi şirki ortadan kaldırmak,[142] tevhidi onun yerine yerleştirmektir.[143]

Kur'an, tevhid ile ilgili olarak ne kadar vurgulu ifade ve cümlelerle insanı bu konunun önemine dikkatleri teksif etti ise şirk için de aynı tonda ondan uzak durmamıza dair kullanım zenginliği ile uyarılarda bulunmuştur. En bilinen örneği ile Allah'ın şirk dışında bütün günahları af kapsamına alması[144] bu konunun anlaşılmasına yardım edecektir. Hz. Peygamber şirk koşmadan ölen kişinin cennete gireceğini beyan etmiştir.[145] Yine Hz. Peygamber kendisine Cebrâil'in gelip şirk koşmadan Allah'a kavuşanın cennete gireceğinin müjdesini verdiğini bildirmesi[146] de önemli bir örnektir.

Allah önce tevhidin bir Müslüman için önemini her yönüyle izah etmiş onun zıddı olan şirk konusunda da en keskin ifadelerle ile bu durumu zihinlerimize kazımıştır. Çünkü şirk zerre miktarı bile olsa sabit kalırsa tevhidin sıhhati tartışmalı hâle gelir.

"شرك / Ş-r-k" fiilinin mastar formu olan şirk kelimesi sözlükte "ortak olmak"[147] ve "ortaklık" anlamlarını içerir.[148] Sözlük anlamı ile Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın kardeşi hakkında kullandığı cümlede geçer.[149] Yine miras taksiminden bahseden ayette[150] de benzeri bir kullanım mevcuttur. Şirk anlamı içinde zımnen Allah'ı âciz ve yetersiz görme,[151] Allah'ın Rab ve ma'bud olması noktasında eşi, benzeri ve ortağı olduğunu kabullenme,[152] gibi anlamları içerir. Terim anlamı ise şudur; Yüce Allah'ın ilâhlığında, sıfat ve fiillerinde ve Rab oluşunda ortağı olduğunu kabul etmektir.[153] Kehf sûresinde İblis'i tercih edip Allah'ı terk etmekten[154]

---

[142] Tirmizî, *a.g.e*., İmân, 196.
[143] Demirci, *a.g.e.,* s. 43.
[144] en-Nisa 4/48,116.
[145] Buhârî, Cenâze, 1.
[146] Buhârî, Tevhîd, 33.
[147] İbn Manzûr, Muhammed bin Mükrim, *Lisânü'l Arab,* Beyrut: Dâru Sadır, 3.Baskı, h.1414, c. 10, s. 448.
[148] Topaloğlu-Çelebi, *a.g.e.,* s. 298
[149] Tâhâ 20/32. "وَاَشْرِكْهُ فِي اَمْرِيْۙ / Onu işime ortak et."
[150] en-Nisa 4/12.
[151] Bayraktar Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, İstanbul: Düşün Yay., 2015, s. 21.
[152] Mustafa, Sinanoğlu, *"Şirk",* İstanbul, DİA, 2010, XXXIX, 193.
[153] İsmail Karagöz, vd. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yay., 2017, s. 619.
[154] el-Kehf 18/50.

bahsedilirken bu durum yaratılanı yaratan ile yer değiştirme konusu olarak görülmüş ve bu tutumun yanlışlığına işaret edilmiştir.

Kur'an'ın olumsuz örnekler olarak anlattığı Firavun[155] ve Kârun[156] gibi karakterler davranışlarında şirk durumuna düşmüşler; biri makamını diğeri maddî gücünü ilâhlaştırma yoluna gitmiştir. Tevhid daveti ile kendisine gelen Hz. Mûsâ'ya Firavun'un cevap verirken "اَنَاْ رَبُّكُمُ / *Ene Rabbuküm*"[157] ifadesi kullanması yani kendini Rab olarak görmesi başlı başına sorunlu bir cümle olup kişiyi şirk ile karşı karşıya bırakır. Yine Kârun'un kazandığı ne varsa bunda kendine pay çıkarması[158] da aynı hataya düşmesinin bir sonucudur. Halbuki Kur'an birçok ayette rızkı verenin Allah olduğunu ve verilen bu imkanlardan, olmayanların da faydalandırılmasını[159] salık verir.

Firavun'un kendi ilah olarak takdim edip, kullandığı bu cümle, Rab ve yaratıcı olarak Allah'ın hakkı olup, Allah kendisi bizzat bu cümleyi bütün peygamberlerin tevhid daveti sonunda ve peygamberlere hitap ederek yeryüzündeki temiz şeylerden yiyip şükrünü eda edin[160] bağlamında kullanmıştır. Hz. İbrâhim ile yaratıcı konusunda tartışıp[161] elindeki gücü insanlara baskı aracı olarak kullanmaya çalışan ve tefsirlerde ismi Nemrut[162] olarak geçen kişi de aynı hataya düşmüştür.

Kur'an net olarak sunduğu[163] bu örnekler ile bunlardan ibret alıp[164] aynı hataya düşülmemesi için inanan gönülleri uyarmıştır.

Kur'an, indiği ortamda mevcut sorunlara da çözüm üretmeye çalışmış muhataplarının şirk içinde yüzen bir toplum olması sebebiyle bu konuyu gündemde üst sıralara almıştır. Müşriklerin muhtemel iddia ve sorularına teker teker ve birçok metot kullanarak cevap vermiştir. Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumun inanç

---

[155] Firavun'un adı Ebü'l-Abbâs b. Velîd ya da Mus'ab b. Reyyân ya da Velid b. Mus'ab olarak geçmektedir; bkn. İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't-Tarih,* Beyrut: Dâr'ül Kitâb, 1997, c. 1, s. 169.
[156] Kârun: Hz. Mûsa'nın amcasının oğlu olup Tevrat'ı güzel sesi ile okurdu ancak malının çok oluşu onu helak etmiştir. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c.3, s.23.
[157] en-Naziat 79/24.
[158] el-Kasas 28/78. Kârun'un kazandığı ne varsa "*kendim kazandım*" şeklinde kendine pay çıkarması durumunun aslında insanın genel karakteri olduğunu ifade için bkn. ez-Zümer 39/49.
[159] el-Enfal 8/3.
[160] el-Müminun 23/52.
[161] el-Bakara 2/258.
[162] İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 1, s.233.
[163] en-Nisa 4/174; "يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ / *Ey insanlar! Size Rabbinizden kesin bir delil geldi*."
[164] Tâhâ 20/54,128.

durumunu anlatan Allah, onların şirk ile iman ettiğini[165] arz eder.

Ayrıca Kur'an'da, müşriklerin tevhid davetini reddetmek için çeşitli mazeretler öne sürdükleri sıralanır ve Hz. Peygamber'e de müşriklerle mesafeli olması[166] noktasında uyarılar yapılır. Müşriklerin iyi niyet ile dinledikleri[167] takdirde tevhid davetine olumlu cevap vermelerinin mümkün olacağı da anlatılır. Onların içten içe bu çağrının doğruluğunu takdir edip bir türlü iç seslerini yüksek sesle dillendiremedikleri[168] ifade edilir.

Hz. Peygamber'in ulvî çağrısına[169] bir ret gerekçesi bulamayıp veya Peygamber'e "*şu fakir Müslümanları[170] yanından kov da biz gelip inanalım*"[171] tarzında müşriklerin söylemlerine karşı Hz. Peygamber ve müminlerin tetikte olması istenir. Müşriklerin zayıf iddialarıyla gösterdikleri cesarete karşı, güçlü tevhid daveti için daha kararlı olunması istenir,[172] ki bu konuda inananlara örnek gösterilen peygamberlerin başında Hz. İbrâhim gelmektedir. Hz. İbrâhîm müşrik olmadığını ve şirk inancı ile arasına mesafe koyduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.[173] Allah, Kur'an'da Hz. Peygamber'e de Hz. İbrâhîm gibi olmasını, müşriklerden olmadığını açıkça beyan etmesini emretmektedir.[174]

Müşriklerin tevhid ile gönderilen peygamberlere itirazları sadedinde onların da kendileri gibi beşer olmalarını öne sürdüklerinde Allah, peygamberlerine desteğini sürdürmüştür. Allah, Peygamberlerine, gönderildikleri kavimlere cevap verirken kendilerinin beşer olduklarını ancak kendilerinin Allah tarafından seçildiğini söylemelerini ister.[175]

Kur'an, şirkin reddini anlatmak için başka kökten gelen birçok kullanımla da tevhit temelini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Allah'ın benzerinin bile olamayacağını

---

[165] Yûsuf 12/106; "*وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُّشْرِكُوْنَ / Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar"* bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 2, s.264.
[166] el-En'am 6/14.
[167] el-En'am 6/36.
[168] en-Neml 27/14.
[169] et-Tevbe 9/40.
[170] Müşriklerin, fakir görerek kovulmasını istediği müslümanlardan bazıları; Suheyb, Bilal, Ammar ve Habbab'tır, ayrıntılı bilgi için bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 1, s.581.
[171] el-En'am 6/52; "*وَلَا تَطْرُدِ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ / Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma*!"
[172] el-En'am 6/81.
[173] el-En'am 6/79.
[174] Yûsuf 12/108.
[175] İbrâhim 14/11.

"مثل / *misl*"[176] anlatan,[177] onun denginin "كفو / *küfüv*"[178] olmadığından bahseden[179] kıyamet gününde "شركاء / *şürekâ / hani ortaklarınız*" şeklinde sorulacak ve[180] Allah'a ile birlikte başka ortaklar edinilmemesinden "انداد / *endâd*"[181] bahseden,[182] ayetler bu konuda örnek sadedinde zikredilebilir.

Ayrıca terbiye kökünden "ارباب / *erbâb*"[183] kelimesi de yine bu minvalde değerlendirilebilir. Ayetlerde bu kelime Allah dışında başka ilahlar edinilmemesi[184] ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmama bağlamında kullanılmıştır.

Hz. Yusuf da tevhit davetini sunarken muhataplarına sorular sormuş ve zihinleri aynı noktaya teksif etmiştir: "ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ / *Ayrı ayrı ilâhlar (erbâben) mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?"*[185]

2.2. Şirk Çeşitleri

Kelam literatüründe şirk çeşitlerini[186] altıya[187] kadar çıkaranlar vardır. Allah'ın ilâh oluşu yani *uluhiyete dair şirk*, ilâhî yönünü kabul ile birlikte O'nun yaratma gibi fonksiyonel yönüne Rab oluşuna, *rububiyete dair şirk* ve yapılan amele şirk bulaştırma[188] anlamına gelen riyâ[189] olarak da nitelendirilen *ubudiyet şirki* olarak üç kısımda özetlenebilir.

Uluhiyette şirki biraz daha açmak gerekirse Kelime-i tevhid yani " لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ / *La ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah* " ifadesinde geçen Allah'ın ilâhlığına ortaklar arama anlayışı olarak söylenebilir. Yani müşriklerin yaptığı gibi Allah'ın yanında başka ilâhların da olmasını doğal karşılayan böyle bir inancı

---

[176] "*Misl*" kelimesi iki şeyi tesviye etmek/eşitlemek anlamına gelir; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 11, s. 510.
[177] eş-Şura 42/11.
[178] "*Küfüv*" kelimesi iki şeyin birbirine benzer ve istivâ/eşit olduğu anlamını içerir; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 1, s. 139.
[179] el-İhlas 112/4.
[180] el-En'am 6/22.
[181] "Endâd" kelimesinin tekili olan "ند / nidd" kelimesi eş ve benzer anlamına gelir; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 3, s. 420.
[182] el-Bakara 2/22.
[183] Fikret, Karaman, vd. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: DİB. Yay., 2009, s. 473.
[184] Âl-i İmran 3/64,80, et-Tevbe 9/31.
[185] Yûsuf 12/39.
[186] Şirk çeşitleri çok olup; putlara, ateşe, yıldızlara, akla, nefse, doğaya tapanlar vardır. Ancak Allah her şeyin yaratıcısı olup herkeze rızık verendir; bkn. Fahreddîn Râzî, Ebû Abdullah, *a.g.e.,* c. 18, s. 457.
[187] Şerafettin, Gölcük, Süleyman, Toprak, *Kelâm,* Konya: Tekin Kitap Evi, 1997, s.133-134.
[188] Tirmîzî, Fezâil, 1646. Ayrıca bkn. Tirmîzî, Nikâh, 1097.
[189] el-Mâûn 107/6.

benimseme yolunu seçme olarak ifade edilebilir. Bu durum Allah'a denk, yardımcı ve rakip bulma çabası olarak ortaya çıktığı için ve genel tevhit ilkesi ile taban tabana zıt olduğu için İslam'da kesinlikle reddedilmiştir.

Allah, bunun mümkün olamayacağını, farz-ı muhal olması halinde yeryüzünde bir kaos ve fesat[190] sonucunu doğuracağı için açıkça reddeder. Zihinlere gelebilecek muhtemel şüphelere mahal vermemek için de tenzih ifadeleri ile inananları yine tevhide yönlendirir. Allah, *uluhiyette şirkin* kabul edilmemesine örnek teşkil etmesi için Hz. Peygamber'e böyle bir durum ile karşılaşırsan asla bu duruma tanıklık etmemesini[191] ve bunun doğru olmadığını söylemiştir. Müşrikleri muhatap alarak başka ilahlar varsa buna dair delilerinizi ortaya koyun[192] deyip açıkça onlara meydan okumuştur.

Rububiyette şirk ise Allah'ın zâtını, uluhiyetini kabul edip sıfatları ve fiillerinde ortak koşmak anlamına gelir.[193] Müşriklerin şefaat anlayışı buna örnek verilebilir. Onlar Allah'a inandıklarını söyleyip bunun yanında şefaatçiler edindiklerini ifade ediyorlardı.[194] Allah ise bu tür düşünce içine giren müşrikleri onlara sorular yöneltip bunun yanlış olduğunu gösteren ayetler indirmiş olup şefaatçi olarak görülenlerin[195] akıl etmeyenler olduğunu beyan etmiştir.

Allah zâtı ve fiilleri ile yarattığı her şeyi her an gözetim altında tutmaktadır. Allah her şeyi yaratan ve her şeyin vekilidir.[196] O her an bir iş ve eylemde halindedir.[197] O canımızı bahşeden ve ömrümüzü elinde tutandır.[198] Yapılan dualara icabet eden de bizim yakınımızda olduğunu söyleyen de O'dur.[199]

Aslında Kur'an'ın tamamı Allah'ın rab özelliği ile aktif ve fiili olarak evrene müdahil olduğunu anlatır ki birçok ayetin O'nun insanı gördüğü, bildiği, işittiği şeklinde bitmesi de önemlidir. Esmâ-i Hüsnâ olarak bilinen Allah'ın en güzel isimleri de Allah'ın hem uluhiyetle ilgili hem de rububiyetle ilgili olarak bize kendisini

---

[190] el-Enbiya 21/22.
[191] el-En'am 6/19.
[192] el-Enbiya 21/24.
[193] Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 452.
[194] Yûnus 10/18.
[195] ez-Zümer 39/43.
[196] el-En'am 6/102.
[197] er-Rahman 55/29.
[198] Âl-i İmran 3/156.
[199] el-Bakara 2/186.

tanıtması olup Kur'an adeta Esma-i Hüsna'yı bize tek tek izah eden bir kitaptır diyebiliriz. Daha Mushaf'ın kapağını açar açmaz ilk sûrede hatta ilk ayetlerde alemlerin Rabbi[200] vurgusu Allah'ın evrende aktif oluşuna dikkatleri çeker.

Ubudiyette şirk ise gizli şirk olarak bilinen bu durum içine düşen kişinin bilerek veya bilmeyerek Allah'ın sıfat ve fiillerinde başka ilâhlar edinme riski taşımaktadır.[201]

Müşriklerin kıyasıya eleştirildiği yetime sahip çıkmadıklarını, ibadetlerinde riya ve gösteriş yaptıklarından bahseden Maûn sûresi bu konuda örnek olarak verilebilir.

Kabe'deki ritüellerin içini boşaltmaları anlamı içeren el çırpma ve ıslık çalarak ibadet etmeleri[202] de aynı konunun örnekleri arasında zikredilebilir. Allah Kur'an'da Müslümanları uyarıp niyetin önemine[203] vurgu yaparak; Kurban ibadetinde etlerin ve kanların ona ulaşmayacağını bildirmesi,[204] oruçta takvaya ulaşma bilincinin kaybedilmemesi gerektiğine işareti,[205] müminlere sosyal hayata dair birçok görevlerini hatırlatan ayetin takva ile sona ermesi,[206] hac ibadetinde en değerli azığın takva oluşu[207] kullanımı bu konunun anlaşılmasına yardımcı olabilir.

2.2.1. Şirk-i İstiklâlî

Allah'tan başka müstakil olarak bağımsız bir ilâh olduğu anlayışını içeren şirk çeşidi olup bunu Allah dışındaki canlı veya cansız bir varlığa Allah'a ait özellikler yüklemek[208] şeklinde özetleyebiliriz. Şirk koşulan nesne, insan, güneş gibi bir varlık olabileceği gibi canlı olmayan taş, toprak parçası da olabilir. Kur'an tevhit dininin kalplerde yerleşmesini sağlamak ve dinin doğru temellerini[209] daha da kökleştirmek için insanlara bu duruma düşmemeleri için uyarılarda bulunmuştur.

Allah, güneş ve aya ibadet etmenin doğru olmadığını secde edilecek varlığın

---

[200] el-Fatiha 1/2.
[201] Topaloğlu- Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 294.
[202] el-Enfal 8/35. "وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً / *Onların, Kâ'be'nin yanında dualarını ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir.*"
[203] Ebû Dâvûd, Süleymân bin Eş'as, *Sünen-i Ebî Dâvûd,* Hindistan: El-Matbaatül Ensâriyye, h.1323, Talak, 2201.
[204] el-Hac 22/37.
[205] el-Bakara 2/183.
[206] el-Bakara 2/177.
[207] el-Bakara 2/197.
[208] Sebe 34/41.
[209] el-En'am 6/161.

kendisi olduğu ifade eder. Allah, ayrıca kendi katında bıkmadan usanmadan kendisine ibadet eden meleklerin olduğuna temas eder.[210] İyilik ve kötülüğe ayrı ayrı yaratıcılar tarzında görme anlayışı buna örnek verilebilir.[211] Kur'an büyük resme bakıldığında her şeyin Allah'ın izni ile meydana geldiğini belirtir. [212] İnsanın başına gelmesi muhtemel ne varsa onun iznine tabi olmasına[213] ve bütün yapıp edilenlerin yaratıcısının kendisinin olduğuna[214] yer vermesinin iyilik ve kötülüğün yaratılması[215] konusundaki örnekler karşımızda durmaktadır.

Zulmet ve nûr kavramlarına yüklenen uluhiyette de buna benzer bir yaklaşım vardır.[216] Kur'an, zulmet ve nurun Allah'ın kontrolünde olduğunu beyan etmiştir.[217] Kur'an'ın bize öğrettiği terbiye metodu olarak kötülük diye bildiğimiz durumu doğru okuduğumuzda onun iyiliğe dönüşebileceği[218] ifade edilir.

Bu durumun benzerini Eyyûb peygamberin, hastalığa bakışında[219] da hissedebiliriz ki O hasta olduğuna dair sadece durum tespiti yapmış Allah'tan herhangi bir şifa talebinde bulunmamıştır. Ayrıca Hz. İbrâhim'in hastalığı kendine nispet etmesi de önemlidir.[220]

2.2.2. Şirk-i Teb'iz

Bu şirk çeşidi, Allah'ı ilâh kabul ile birlikte O'nun bazı özelliklerini kısmen ilâh olarak tanıma anlayışı içerir. Bu türün en bariz örneği *teslis inancı* olarak verilmiş olup Kur'an bunu reddetmektedir:

"فَاٰمِنُوا بِاللهِ وَرُسُلِهٖۚ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌۚ / *Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, '(Allah) üçtür' demeyin*"[221]

Kur'an, Hz. İsa'nın kendi ifadeleri ile kavmini Allah'a kulluğa davet ettiğini

---

[210] Fussilet 41/37-38.
[211] Mâtürîdi, Ebû Mansur, *Kitâbü't Tevhid,* trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Damla Yay., 1991, s. 229; Nadim, Macit, *Kur'ân'a Göre Şirk*, Konya, 1991, s. 40.
[212] et-Tekvir 81/29.
[213] et-Tegâbun 64/11.
[214] es-Saffat 37/96.
[215] el-Enbiya 21/35.
[216] Sâbûnî, Nûreddin, *el-Bidâye fî Usûliddîn,* trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB. Yay., 2005, s. 64.
[217] İbrâhim 14/1.
[218] el-Bakara 2/216.
[219] Sa'd 38/44.
[220] eş-Şuara 26/80; "وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِيْنِۙ / *Hastalandığımda O bana şifa verir."*
[221] en-Nisa 4/171, el-Maide 5/73.

beyan etmiştir:

"اِنَّ اللهَ رَبّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ" / *Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur."*[222]

"مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ" / *Allah'ın çocuk edinmesi düşünülemez. O, bundan yücedir, uzaktır."*[223]

2.2.3. Şirk-i Takrib

Bu şirk çeşidi, Allah'a yakınlık sağlamaları ve O'nun katında şefaatçi olmaları için putlara tapmayı ifade eder.[224] Kur'an**,** Mekke müşriklerinin, Allah'a aracılar yolu ile yaklaşma yolunu seçtiklerini aktarır.[225]

Allah bu tür bir yolun yanlışlığına vurgu yapmak için kullarına çok yakın olduğunu çeşitli ayetlerle gözler önüne sermiştir ki dua ettiklerinde yanı başlarında kendisini bulacaklarını söyler: " وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَاِنِّي قَرِيبٌ / *Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım.*"[226]

Yardım isteyene de manevi desteği ile yakında olduğu vurgusu da önemlidir:[227] "مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللهِ قَرِيبٌ" / *Peygamber ve onunla beraber mü'minler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır."*

Yine Kur'an, Allah'ın kişiye şah damarından bile yakın olduğunu[228] ifade ederek müşriklerin iddia ettikleri gibi ona yaklaşmak için aracıya ihtiyaç olduğuna dair anlayışı reddetmiştir. Ayrıca Allah, iyilik peşinde koşanlara bir adım daha yakın olduğunu ancak kişinin O'na yaklaşmak için çaba içinde olması gerektiğini beyan etmiştir: "اِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ / *Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara yakındır.*"[229]

---

[222] Âl-i İmran 3/51; bkn. ez-Zuhruf 43/64.
[223] Meryem 19/35.
[224] Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 197.
[225] ez-Zümer 39/3.
[226] el-Bakara 2/186.
[227] el-Bakara 2/214.
[228] Kaf 50/16.
[229] el-A'raf 7/56.

2.2.4. Şirk-i Taklid

Taklid, delilsiz olarak başkasına uymak ve tabi olmaktır. Mükelleften istenen Allah ve Rasûlü'ne itaat etmesidir.[230]

Kur'an'ın sunduğu düşünce biçimine bakıldığında aklı kullanmanın önemi açıktır. Kur'an, insana verdiği bazı örnekleri anlatırken birçok ayetin sonu, akla hitap ile bittiğini düşündüğümüzde konu daha iyi anlaşılır. Başkasına doğruyu söyleyip kendi yapmayanın durumu anlatılırken buna yer verilmesi,[231] Allah'ın ayetleri açıklayıp aklın kullanılması[232] vurgusu sadece birkaç örnektir. O halde bu şirk çeşidi, aklın ve vahyin ışığı yerine tevhit dininden uzaklaşıp körü körüne geçmişin yanlışlarını tekrar etme ile ortaya çıkmaktadır.

Mekke müşrikleri, geçmişin batıl inancını taklid etmekteydiler. Atalarının yolunu körü körüne takip etme konusunda ısrar ettiklerinde Kur'an, onlara sorular sorup düşünmeye sevk ederek doğruyu bulmalarını istemiştir. Büyüklerinden böyle görüp taklid ettiklerini söyleyerek kendilerini savunmuşlar Allah da onlara eğer babalarınız yanlış bir yol içinde olsalar da taklide devam mı edeceksiniz diyerek gittikleri yolun yanlışlığını ifade etmiştir.[233]

Aslında böyle bir gerekçelendirmeyi, inanmamaya bir kılıf olarak sunmuşlar ancak Kur'an, Allah böyle bir yanlışı asla emretmez[234] deyip onlara cevap vermiştir.

Böyle bir gerekçeye sığınırken şeytanın tuzağına düştükleri de Kur'an'ın beyanları[235] arasındadır.

Peygamberlerin çağrısına "*Allah bize bunu emretti*" şeklinde alay ederek cevap verip bunu sürdürenlerin kıyamet gününde bu cevaplarının yüzlerine vurulacağı belirtilir.*[236]*

Aslında Kur'an'ın onlara kendi geçmişlerinde tevhid inancı olarak sağlam temeli olan *"حنيف / hanîf"*[237] dinine uymaya davet etmiştir. Allah kendisinin doğruyu

---

[230] İsmail Karagöz, vd. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yay., 2017, s.628-629.
[231] el-Bakara 2/44.
[232] el-Bakara 2/242.
[233] el-Maide 5/104.
[234] el-A'raf 7/28.
[235] Lokman 31/21.
[236] el-A'raf 7/44.
[237] *"Hanîf"* kelimesi dine yönelerek uy anlamı içerir; bkn. Celâleyn: Celaleddin El-Mahallî, Celaleddin Es-Suyutî, *Tefsîru'l Celâleyn,* Kahire: Dâru'l Hadîs, 1.Baskı, s. 282.

söyleyip insanları Hz. İbrâhim'in hanîf dinine uymaya teşvik etmesi,[238] bu inancın doğruluğunu ifade etmesi,[239] Hz. Peygamber'e de bu inanca ittiba etme emri[240] bu konuda bazı örnekler olarak önümüzde durmaktadır.

Kur'an, tevhid ana eksenli bu dine uymayıp körü körüne atalarının dinini taklid edenlere bazı sorular yöneltmiştir. Bu durum içinde olanların da aklını kullanmadıklarını[241] ifade etmiştir. Bu durumun sebeplerini incelediğimizde insanların içinde bulunduğu toplumun kabullerini çok da sorgulama ihtiyacı duymadan olduğu gibi alıp benimsediklerini görmekteyiz.

2.2.5. Şirk-i Esbâb

Yaşadığımız şu evrenin tek ve mutlak yaratıcısı Allah olup bunu başka bir varlığın gerçekleştirmesi mümkün değildir. Allah'ın gökleri ve yeri, geceyi ve gündüzü var etmesinden bahsetmesi, [242] karanlık ve aydınlığa hükmetmesi,[243] bunu göstermektedir. Kur'an bu açık gerçeğe rağmen şu alemin yaratılmasını başka sebeplere bağlayıp onlara ilâhlık payesi verilmesini kabul etmemektedir. Allah dışında böyle bir yaratıcı tahdisi inancına şirk-i esbâb denilmektedir. Tabiatçılar bu tür şirk içine düşmektedirler[244] ayrıca evrenin kendi kendine var olduğuna dair inanç da bu bağlamda değerlendirilir.[245]

Kur'an, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu sorular sorarak[246] açıkça ifade etmesi, Allah dışında herhangi bir varlığın yaratmaya gücünün yetmeyeceğini[247] beyanı, yaratan olarak her şeyi bilmesi bu konudaki örneklerimizden bazılarıdır.

2.2.6. Şirk-i Hafî

İbadetlerde Allah'ın tevhid dini gereği asıl olan sadece O'nun razı oluşunun

---

[238] Âl-i İmran 3/95.
[239] en-Nisa 4/125.
[240] el-En'am 6/161.
[241] el-Bakara 2/170; bkn. el-Maide 5/104.
[242] Âl-i İmran 3/190.
[243] el-En'am 6/1.
[244] İsmail Hakkı, İzmirli*, Yeni İlmi Kelam,* Ankara; Ankara Okulu yay., 2013, s. 266.
[245] Kılavuz, *a.g.e*., s. 44.
[246] er-Ra'd 13/16.
[247] Lokmân 31/11, Sebe 34/27, Fâtır 35/40, el-Ahkâf 46/4.

gözetilmesi olup ibadete karıştırılan riyanın[248] bu tür şirke sebep olduğu bilinmektedir. Bunun oluşum sebebi incelendiğinde yapılan bir ibadet ile dünyevî ait bir menfaat elde etme faaliyeti[249] olarak okumak mümkündür. Kur'an'ın tevhit ilkesini bilen bir Müslümanın yaptığı ibadete başka bir gaye karıştırması asla düşünülemez.

Allah'a gönlünü veren kişinin O'nun rızasını[250] hedefleyen bir yaşam tarzı içinde olduğunu ifade eden,[251] yaptığı iyiliği verdiği sadakayı O'nun rızası amacı güdenin güzel bir örnek ile anlatıldığı,[252] O'nun rızasını gözetenin sonunda güzel bir ödüle sahip olacağını bildiren[253] ve mümin için en doğru yolun bu olduğunu[254] anlatan ayetler bazı örnekleri oluşturur.

Kur'an'da nefsin her daim kötülüğe meyilli oluşunu[255] ifade edilen ayetten hareketle kişinin nefsini yani kendini ilâh yerine koyma anlamı içeren hevasını ilah edinme[256] fiilin de tevhid dini açısından bakıldığında sorun teşkil ettiği söylenebilir.

Ayrıca toplumsal bir yönü de olan ve muhtacın yanında maddi olarak destek sağlamayı içeren infak ameliyesini icra ederken bu hataya düşülmemesinin[257] gerektiği de Kur'an'ın uyarıları içinde yerini bulmaktadır. Kur'an, Müslümanları, müşriklerin yaptığı infakta riyaya düştüklerini haber vererek uyarmakta ve böyle bir halde olanı çarpıcı bir örnek[258] üzerinden detaylandırmaktadır. Ayrıca gösteriş durumuna düşenin şeytan ile dost olacağını[259] söyler ki şirke düşen tevhitten yani Allah'tan uzaklaşıp şeytana yaklaşmaktadır. Allah yoluna çıkanların bile riyaya düşebileceğini[260] ve buna karşı dikkatli olmaları istenir.

2.3. Kur'an'ın Şirki Gerekçelendirmesi

Kur'an'ın şirke karşı net tavır almasının temelinde onun tevhide verdiği değeri

---

[248] Tirmizî, Zühd, 2384.
[249] Kubat, "*Kur'ân'da Tevhid"*, s. 363.
[250] er-Ra'd 13/22.
[251] el-Bakara 2/207,265,272.
[252] el-Bakara 2/260.
[253] en-Nisa 4/114.
[254] el-Leyl 92/20.
[255] Yusuf 12/53.
[256] el-Casiye 45/23; bkn. el-Furkan 25/43.
[257] Tirmizî, Zühd, 2382.
[258] el-Bakara 2/264.
[259] en-Nisa 4/83.
[260] el-Enfal 8/47.

bulmak mümkündür. Kur'an'ın hedefi tevhidi gönüllere nakşetmek ve sahih bir iman ile kişiyi buluşturma çabası olunca şirk için birçok tabir kullanarak onun yanlışlığını gözler önüne sermeye çalışmıştır. Kur'an şirke düşen kişinin içinde bulunduğu durumu izah ederken bu durumun sebebini yaratıcının yeterince tanınmaması[261] ve ona değer verilmemesi olarak zikreder.

Allah dışında bir varlığa hak etmediği değer yüklenmesi, daha güçlü görüldüğü zannına kapılma da sebepler arasında sayılabilir. Bilgisiz zan ve tahminî yorumlar[262] da buna ilave edilebilir. Bir başka sun'î gerekçe de aşkın varlık ile irtibat kurmada ürkeklik hali denilebilir. Sebepleri yaratan Allah'tır. Sebeplere tabi olup uymayı[263] emreden O'dur. Kişinin yine aynı hata ile müsebbip ile sebebi yer değiştirmesi şirk sebebinin bir başka yönüdür.

2.3.1. Şirk Zulümdür

"ظلم / *Zulüm*", sözlükte "*bir şeyi kendine mahsus yerinden başka bir yere koymak,*[264] *noksan yapmak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek, hakkını eksiltmek*[265] *ve yapılmaması gereken bir davranışta bulunmak*" gibi anlamlara gelmektedir.[266]

Kur'an'ın zulüm karşındaki tavrının net olduğunu biliyoruz. Allah için yapılan iyiliğin kıyamette zulme uğratılmadan tastamam verileceğini[267] bildiren ayetlere bakıldığında konu daha iyi anlaşılır.

Kur'an, kişinin zulme uğramasını da başkasına zulüm etmesini de asla tasvip edip doğru bulmaz.[268] Ve hiç kimseye zerre kadar bile zulmün olmayacağını bildirir:

"وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلاً / *Size kıl kadar haksızlık edilmez*."[269]

Durum böyle olunca Allah, şirk için de aynı hassasiyetle onu zulüm olarak görmüştür. Şirk için kullanılan olumsuz kullanımlara dikkat edildiğinde öncelikle şirkin büyük bir zulüm olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir. Hz. Lokman'ın

---

[261] ez-Zümer 39/67. "وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ / *Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler*."
[262] Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 197-198.
[263] el-Kehf 18/84.
[264] İbn Fâris, *a.g.e.*, c. 3, s. 468.
[265] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 12, s. 373.
[266] İsmail Karagöz, a.g.e., s. 717.
[267] el-Bakara 2/272.
[268] el-Bakara 2/279.
[269] en-Nisa 4/77

oğluna tavsiyesinde şirk koşmaması bunun büyük bir zulüm olduğu ifade edilir, ki bu konuda ayetler dikkat çekicidir:

"يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ / *Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür*."[270]

Zulüm nasıl ki birine hak etmediği davranış içinde bulunmak ise tevhid konusunda Allah'a haksızlık edilmeyip O'na gereken imanın edilmesi gerekmektedir.

2.3.2. Şirk Cehalettir

"جهل / *Cehl*"[271] sözlükte "*bilmemek, bilgi ve görgüden yoksun olmak*" anlamında kullanılır.[272] Cehâlet ve cehl, ilim ve hilmin zıddıdır. Kur'an'da cehâlet olarak ifade edilen davranışlara baktığımızda; şirke ve küfre dalmak,[273] günah fiiller işlemek,[274] zina etmek[275] gibi anlamlarda kullanılıp Allah'a karşı olumsuz davranışlar için kullanılmaktadır. Kur'an'a göre cehâlet; insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilâhî iradeyi anlayamaması, Allah'ın ayetleri olan kâinatı doğru okuyamaması, dinî gerçekleri anlayamaması gibi konularda ön plana çıkar.[276]

Cehâlet her konuda olduğu gibi şirk konusunda da tevhidi zedeleyen bir kavram olarak dikkatleri çekmektedir. Kur'an bu konuda müşriklere direk olarak bu yanlış tutum ve davranışlarının bilgi temelinde olup olmadığını sorarak bu konuda delilleri olup olmadığı varsa belge getirmeleri[277] istenmektedir. Bu şekilde gittikleri yolun doğru olmadığı kendilerine vurgulu bir tarzda anlatılmaya çalışılmıştır.

Yine Yüce Yaratıcının kendi kudretini insan zihnine daha da etkin kılmak için ilk defa yaratan sonra tekrar diriltecek olanın kendisi olduğunu ve sözde ilâhları ile kendisi arasında mukayese yapıp[278] gerçeği bulmalarını istemiştir.

---

[270] Lokman 31/13. "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ / *İman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar*." (el-E'nam 6/82) Ayeti indiğinde sahabe " Ya Rasûlallah hangimiz imanına zulüm karıştırmaz ki!" Dediklerinde Hz. Peygamber: "إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ / *ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür*." (Lokmân 31/13) ayetini okuyarak En'am sûresinde zulüm ile kastedilenin şirk olduğunu ifade etmiştir; bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 3, s. 65.

[271] *"Cehl"* kelimesi ilim/bilginin zıddı anlamına gelmektedir; bkn. Muhammed Râzî, *Muhtâru's Sıhah,* s. 63.

[272] Mustafa Çağrıcı, *"Cehalet"* İstanbul, DİA, 1993, VII, 218.

[273] el-A'raf 7/138.

[274] en-Nisa 4/17.

[275] Yûsuf 12/33.

[276] İsmail Karagöz, vd. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yay., 2017, s.86.

[277] el-Enbiya 21/24.

[278] Yûnus 10/34-36.

Allah bu ayetler ile müşriklerin içinde bulundukları hali tasvir ederek onların cehalet ve bilinçsizce hareket ettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Allah insanlara sunduğu nimetleri hatırlatıp başka ilâhların bunları yapmalarının mümkün olamayacağını anlatıp onlardan delil getirme noktasında ellerinden geleni yapmalarını istemesi de yine bu yanlış inancın temelinin cehalete dayandığını göstermektedir:

" اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ / *Yoksa gökleri ve yeri yaratan Allah ile birlikte başka ilâh mı var!*"[279]

Kur'an, durumu bir ileriye daha taşıyıp müşriklerin cehalete dayalı şirk içinde olmalarından ötürü her türlü ikna çabalarına rağmen melekler de inse, ölüler de dirilip bu inanca yanlış dese hatta her şey karşılarına dikilip haşredilse[280] de bu yanlış tutumlarında ısrar edeceklerini beyan eder. Bu durum, onların gerçek karşısında nasıl bir ikilem içinde olduklarını ve çıkmaza saplandıklarını göstermektedir.

Yine konu peygamberlerin tevhid mücadelesi verilirken de muhatapları ile konuşmalarını bize aktaran Kur'an'da ele alınmış olup Hz. Mûsâ'dan, başka ilâh talebinde bulunanlara onların cehalet üzerinde oldukları şeklindeki cevabı,[281] Hz. Nûh'un gönderildiği topluma bütün çabalarına rağmen yanındaki güçsüzleri kovarsan sana iman ederiz şeklinde akıldışı taleplerine verdiği cevabında onların bu taleplerinin arkasında yine cehalet[282] olduğunu vurgulaması örnekleri de verilebilir. Hz. Hûd'un kavmine sadece Allah'a kulluk etmeleri yönündeki davetine, kavminin Hud'un kendilerini ilahlarından vazgeçirmeye çalıştığı şeklindeki tepkileri üzerine cahil bir toplum[283] olarak görmesi dikkate şayandır.

Kur'an, Hz. Peygamber'e af yolunu seçip iyilik yolunda devam ederek cahillerden uzak durması tavsiye[284] etmiştir. Ayrıca Allah, hidayetin kendi elinde olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'e cahillerden olmaması gerektiğini[285] de tavsiye etmiştir.

Kur'an cehaletten uzak durulması gerektiğini çünkü cahillerin kişiyi Allah

---

[279] en-Neml 27/60.
[280] el-En'am 6/111.
[281] el-A'raf 7/138.
[282] Hud 11/29.
[283] el-Ahkaf 46/23.
[284] el-A'raf 7/199.
[285] el-En'am 6/35.

dışında başka ilâhlara tapmaya yönlendirmeye çalıştıklarını da söyler:

"اَفَغَيْرَ اللهِ تَأْمُرُوۡنِّي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ / *Ey cahiller! Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?*"[286] Burada cehaletin insanı hangi muhtemel sonuçlarla karşı karşıya bırakacağı da gözler önüne serilmiştir.

Cehâletin insanı şirke ve küfre götüren, fâsık ve zalim yapan, diğer insanlara karşı olan gibi bazı kısımlarından söz edilmiştir.[287]

2.3.3. Şirk Şeytanın Yoludur

Sözlükte "*uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek*" anlamındaki "شطن / şatn/şütûn"[288] veya "*öfkesinden yanıp tutuşmak*" mânasındaki "ش-ي-ط / *ş-y-t"* kökünden türediği ileri sürülen şeytân kelimesi (çoğulu: شياطين / şeyâtîn) "*hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık, yanıp helâke mâruz kalmış varlık*" demektir.[289]

Kur'an'ın şeytandan bahseden kullanımları Allah'ın tevhidin, şeytanın ise şirkin tarafında olduğu ile ilgili olup Allah'ın affetmediği günah olarak takdim edilen şirk ayetini irdelediğimizde şirk koşanın açık bir sapıklık içinde olduğu vurgulanmıştır. Müşriğin inatçı şeytanın yolunu takip edip[290] bunun sonucunda puta tapıcılığın oluştuğu[291] ifade edilir. Kur'an'ın, güneşe tapmayı reddettiği[292] konusu daha önce geçmişti.

Hz. Süleyman'ın konu edildiği ayetlerden bahsederken Sebe' halkının güneşe taptığı ve bunun müsebbibi olarak şeytanın gösterildiği yani Allah dışında bir varlığın ilâh olarak tapılmasına şeytanın teşvik ettiği[293] haber verilmektedir.

Söz konusu ayetleri incelediğimizde Allah'ın göklerin ve yerin gizliliğini ortaya çıkarması, gizli ve açık her şeyden haberdar olması ve kendisinden başka ilâh olmaması sebebiyle sadece kendisine secde edilmesi gerektiği vurgulanır.

Allah'ın hayır ve rahmetinden uzaklaştırılan şeytan, insanoğluna vesvese

---

[286] ez-Zümer 39/64.
[287] İsmail Karagöz, a.g.e., s. 86.
[288] Bu üç harfin kombinasyonu sözlükte bir şeyin uzak oluşu anlamını içermektedir; bkn. İbn Fâris, a.g.e., c. 3, s. 183.
[289] İlyas Çelebi*, "Şeytan"* İstanbul, DİA, 2010, XXXVIIII, 99.
[290] en-Nisa 4/116,119.
[291] Macit, "*Ku'an'a Göre Şirk"*, s. 22.
[292] Fussilet 41/37.
[293] en-Neml 27/24.

vermeye, çeşitli hile yöntemleriyle bâtılı hak gibi gösterip insanları doğru yoldan saptırmaya koyulmuştur. Allah'ın uyarmasına rağmen Âdem ile eşi Havvâ şeytanın aldatıcı sözlerine kanarak yasak meyveden yemiş, bunun cezası olarak cennetten çıkarılmış, böylece dünyada kıyamet gününe kadar devam edecek olan insan hayatı başlamıştır.[294]

Şeytanın kendisine görev edindiği konu, Allah'a şükreden kulları bu dosdoğru yoldan çevirmek[295] olunca Allah da şeytanın apaçık bir düşman olduğu ve buna karşı gereken gardın alınmasını[296] istemiş ve şeytanın şirk telkinini[297] sürdüreceği ifade edilmiştir.

İnsan, şeytanın telkinlerine uyup onu dost zannedebilir. Eğer bir kimse Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinerek kendisinin günahlarını bağışlatacağını düşünüp,[298] ondan herhangi bir istekte bulunursa şirke düşmüş olur.[299] Böyle bir durum Allah'ın asla onaylamayacağı bir durum olup Kur'an, şeytanın insanı küfre teşvik ettiğini sonunda da kişiyi yalnız bıraktığını[300] haber verir. Şeytan, kıyamet günü kendini savunurken insanlara sadece telkinde bulunduğunu insanların ona kendi iradeleri ile uydukları için kendi suçunun olmadığını[301] ifade etmiştir.

Kur'an, şeytanın telkinlerinin tamamen insanı aldatmaya yönelik işler olduğunu şöyle anlatır: " يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ / *Şeytan onlara birçok vaatte bulunur ve onları kuruntulara sürükler*."[302]

2.3.4. Şirkin Melek ve Cinlere Tapma Yoluyla Gerçekleşmesi

"ملك / *Melek*", "*farklı suretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nûrânî varlıklar*" şeklinde tarif edilmiştir.[303] "جن / *Cin*" ise, sözlükte "*örtmek, örtünmek, gizli kalmak*" anlamındaki "ج-ن-ن / c-n-n" kökünden türeyen bir isim olup tekili olan "جني / *cinnî*" "*örtülü ve gizli şey*" mânasına gelir. Terim olarak "*duyularla idrak edilemeyen,*

[294] İlyas Çelebi, *"Şeytan"* İstanbul, DİA, 2010, XXXVIIII, 99.
[295] el-A'raf 7/17.
[296] el-Fatır 35/6.
[297] el-En'âm, 6/121, el-En'âm, 6/112-113.
[298] Topaloğlu-Çelebi, *a.g.e.,* s. 294.
[299] Bayraklı, *a.g.e.,* s.97-98.
[300] el-Haşr 59/16-17.
[301] İbrâhim 14/22.
[302] en-Nisa 4/120.
[303] M. Sait, Özervarlı, *"Melek"* Ankara, DİA, 2009, XXVIIII, 40.

insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü" anlamına gelir.[304]

Kur'an melekleri konu aldığı ayetlerde onlara imandan bahseder ki buna mü'minler Allah'a, meleklere ve diğer iman esaslarından bahseden,[305] yine Allah'a, meleklere ve diğer iman esaslarına iman etmeyi emreden[306] ayetler örnek olarak verilebilir. Buna rağmen bazı müşrik kabileler meleklere ilahi bir anlam yükleyip onları Allah'ın kızları olarak görürler hatta Allah ile cinler arası münasebet sonucu meleklerin var olduğunu dahi söylerlerdi.[307]

Allah tenzih gereği buna benzer bütün iddialarının asılsız olduğunu[308] ifade etmiş, meleklerin asla isyan etmeyen devamlı ibadetle meşgul olan,[309] asla kibirlenme olmadan tesbih ile Allah'a secde eden,[310] bıkkınlık ve yorgunluk bilmeyip ibadete ağırlık veren varlıklar[311] ve Allah konuşurken sözünü kesmeyen her iş ve eylemi onun emri ile yapmış[312] olduklarına vurgu yapmıştır.

Cinler de Allah'ın yarattığı ve ibadet ile mükellef tuttuğu varlıklar[313] olup Allah, Kur'an'da, onlardan müstakil olarak bahseden bir sûre indirmiştir. Bahsi geçen sûrede bazı cinlerin şirk koşmadan tevhid üzerine iman ettiklerini konu alan,[314] bazı cinlerin insanları ayartıp yanlış düşüncelere sevk ettiğinden bahseden ayetler onlar hakkında doğru yaklaşımın ne olduğunu anlama konusunda bize rehberlik etmektedir.

Ancak müşrikler, cinler için "*onlar yeryüzünün ilâhlarıdır*" tanımı yapmışlardır.[315] Kuran ise bunu kesin bir dille reddedip onların yaratılan varlıklar olduğunu bildirmiştir.[316] Yine müşrikler yeryüzünde yaşanan birçok olayın müsebbibi olarak cinleri görüyorlardı.[317] Kur'an, bu ve benzeri tevhid anlayışına balta vuran

---

[304] M. Süreyya Şahin*, "Cin"* İstanbul, DİA, 1993, VIII, 5.
[305] el-Bakara 2/285.
[306] en-Nisa 4/136.
[307] Macit, "*Kur'ân'a Göre Şirk"*, s. 20.
[308] en-Nahl 16/57.
[309] et-Tahrim 66/6.
[310] el-A'raf 7/206.
[311] el-Enbiya 21/19.
[312] el-Enbiya 21/27.
[313] ez-Zariyat 51/56.
[314] el-Cin 72/2.
[315] M. Süreyya Şahin*, "Cin"* İstanbul, DİA, 1993, VIII, 5.
[316] er-Rahman 55/15.
[317] M. Süreyya Şahin*, "Cin"* VIII, 5.

bütün bâtıl anlayışları reddedip evrende ne varsa her şeyin Allah'ın iradesi[318] ile gerçekleştiğini beyan etmiştir.

2.3.5. Zan ve Tahmin Sonucu Oluşan Şirk

Sözlükte "*kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek"* anlamlarındaki "ظن / *zan"* mastarından isim olup hem "*yakının zıddı, kuşku,*[319] *kesinleşmemiş kanaat*" hem de "*ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi*" manasına gelir.[320]

Kur'an'ın istediği ve inşa etmeye çalıştığı inanan modeli tevhid inancını bilgi ile donatan insan modelidir. Bundan dolayı Kur'an hep düşünmeye sevk eden bir yol izlemiştir. Kur'an, Allah'ın ikram ettiği nimetleri sayıp bu konuda kişiyi düşünmeye[321] yönlendirmesi önemlidir.

Kur'an indirdiği ayetlerde bilginin değerine temas etmiştir. Bilenlerle bilmeyenlerin aynı kefeye konulmaması gerektiğini bildiren,[322] iman edenler ile ilim ehlini yan yana zikreden, [323] ilim ehlinin gerçek anlamda Allah'tan çekineceğini zikreden[324] ayetler bu konunun sadece birkaç örneğini oluşturur.

Durum böyle olunca Allah bilgiye dayanmayan zan ve tahmin ile dinin en önemli konusu olan tevhide yönelik asılsız iddiaları onaylamamış müşriklerin bu tarz davranışlarının yanlış olduğunu gözler önüne sermiştir. Onların bilgisizce davranışlarını ve bu düşüncelerini ispata davet[325] etmiştir.

Allah ayrıca müşriklerin taptıkları putların etkisiz oldukları[326] vurgulanmış putların herhangi bir şeyi yaratma güçlerinin olmadığını[327] söylemiştir.

Müşrikler bir başka çıkmazın içine düşerek kendi taptıkları putlar için bazı hurafeler icat etmişler ve ekinlerden ve hayvanlardan kendi putlarına paylar

---

[318] Yasin 36/82.
[319] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 13, s. 272.
[320] Mustafa, Çağrıcı *"Zan"* İstanbul, DİA, 2013, XXXXIIII, 120.
[321] en-Nahl 16/12.
[322] ez-Zümer 39/9.
[323] el-Mücadele 58/11.
[324] el-Fatır 35/28.
[325] el-Ahkaf 46/4.
[326] Hayrettin Karaman, vd. *Kur'ân Yolu*, Ankara: DİB. Yay., 2007, VI, s.707.
[327] el-Furkan 25/3.

ayırmışlardır[328] ki Kur'an bu durumun İslam ile asla bağdaşmayacağını açık olarak ortaya koymuştur.

2.3.6. Şirkin Kibir ve Gurur Sonucu Gerçekleşmesi

Kur'an'ın kibri reddedip buna karşı çıkışı daha ilk insanın yaratılışı olayına baktığımızda Âdem'e secde emrinde İblis'in tavrında kendini gösterir. İblis, Allah'ın emrini sorgulayıp buna tavır aldığında Allah, bu duruma neden olarak onun içine düştüğü kibir olayına[329] vurgu yapmıştır. Kur'an açıkça kibre çıkmış yapılan duaları kabul ettiğini kibirlenenlerin bundan mahrum kalacağını beyan etmiştir.[330]

İşte Kur'an, şirke sebep olarak yine kibri göstermiştir. Kibrin ayrıca karşıdaki kişiyi küçümseme anlamı düşünüldüğünde kibir psikolojik bir vaka olarak da görülmelidir. Çünkü insan yaratılışı itibari ile sınırlı[331] ve aciz yönü olduğundan kibir elbisesi[332] üzerine asla oturmamaktadır. "تكبر / *Tekebbür*" ve "استكبار / *istikbâr"* kelimeleri kibre yakın anlamlara gelmektedir.[333]

Kibir ile yakın anlamlı bir kelime de "غرور/ *gurur*" olup kişinin değeri olmayan kıymetsiz şeylere meyledip kendini avutmasıdır[334] ki mükerrem olarak yaratılan insana[335] yakışmayan bir durumu ifade eder. Allah, Kur'an'da dünya hayatının cazibe ve debdebesine aldanılmamasını anlatırken,[336] şeytanın yaldızlı sözlerle insanı kandırmasını konu alan ayette [337] hatta İblis'in Hz. Âdem'i kandırırken de gurur kelimesine yer verilmiştir.

Yine aynı kökten türeyen "غرور / *garûr*" kelimesi ise şeytana sıfat olmuş[338] bir kelime olup insanı dünyaya bağlayıp ahiretten uzaklaştıran şeyleri ifade eder. Kur'an dünya da "غرور / *garûr*" da sizi adatıp kandırmasın[339] derken ateşe giren münafıkların cehenneme sebep olarak aldatıcı dünyaya aldandıkları[340] ifade edilirken böyle

---

328 el-En'âm, 6/136.
329 el-Bakara 2/34.
330 el-Gâfir 40/60.
331 Karaman, vd. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 380.
332 Ebû Dâvûd, Libâs, 4090.
333 Mustafa Çağırıcı, *"Kibir",* Ankara, DİA, 2002, XXV, 562.
334 Mustafa Çağırıcı, *"Gurur",* İstanbul, DİA, 1996, XIV, 212; Fikret, Karaman, a.g.e., s. 380.
335 el-İsra 17/70. " وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اٰدَمَ / *Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık.*"
336 Âl-i İmran 3/185.
337 el-En'âm, 6/112.
338 Celâleyn, *a.g.e.,* s. 756.
339 Lokman 31/33.
340 el-Hadid 57/14.

kullanımlara yer verir. İnsanlara karşı sergilenen büyüklenme, kişiyi bir süre sonra Allah karşısında da gurur ve kibre sevk eder. Yaratılış itibarı ile arayışı içerisinde olduğu ilah tercihini putlardan yana koyan kişi inanma ihtiyacını böylece gidermeye çalışarak şirke düşmüş olur. İşte bu gurur ve kibrin sebep olduğu şirk neticede bir felaket, aldanma ve aldatmadır.[341]

2.4. Kur'an Şirki Reddeder

Kur'an'da Allah kelimesinin geçtiği yerde zihnimizde oluşması gereken ana tema tevhid olmalıdır ki yaratıcının da nihaî hedefi budur. Bundan hareketle Allah'ın tevhidin zıddı sayılan şirki kesin bir dille reddetmesinden daha doğal bir şey olamaz. Nerede uluhiyete dair bir sapma varsa Kur'an müdahale edip insanı tevhide iletmiş, nerede rububiyete ilişkin bir tavır oluşmuşsa Kur'an gerekeni söyleme[342] yolunu tercih etmiştir.

Kur'an, hakkın teslim edilmesini isteyip sadece Allah'a kulluğu,[343] sadece O'na güvenilip tevekkül edilmesini,[344] ancak O'na dua edilip ondan yardım dilenilmesini ve asla şirk koşulmamasını,[345] O'na sığınılması,[346] O'nun gücüne boyun bükülmesini,[347] sonunda O'nun huzuruna dönüşün[348] olduğunun bilinmesini ve gaflete düşmeyip[349] bu gerçeklerin gereğinin yapılmasını istemektedir.

Allah, Kur'an'da insanların aciziyetine vurgu yaparak devamlı gece veya gündüz olsa[350] kim buna engel olabilirdi diyerek kendi hükümranlığını pekiştirmiştir. Sonraki ayetlerde de verdiği nimetleri sayarak insan için faydalarına temas etmiş ve kıyamet gününde nerde benim ortaklarım şeklinde soru sorarak müşriklerin içine düştüğü çıkmazı yüzlerine vuracağını beyan etmiştir:

"اَيْنَ شُرَكَّاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ / *Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz*

[341] İsmail, Yılmaz, "*Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri"*, Konya, 2009, s. 36.
[342] el-Ahkaf 46/4.
[343] Yûsuf 12/40.
[344] el-Enfal 8/2.
[345] er-Ra'd 13/36.
[346] en-Nas 114/1,2,3.
[347] el-Bakara 2/259.
[348] el-Kasas 28/88.
[349] el-A'raf 7/205.
[350] el-Kasas 28/71.

ortaklarım?"[351]

Kur'an'ın, indiği zemin gereği ilk muhatapları olan müşrikleri çeşitli vesilelerle uyarıp en yüksek perdeden Hz. Peygamber'i de müşriklere karşı uyarması[352] bu reddiyenin en bariz örneği olarak önümüzdedir. Kur'an şirkin bâtıl oluşunu anlatırken işe önce vahyin ilk muhatabı Hz. Peygamber'i uyarmakla başlamış ve bu konuyu daha da genişletip tevhidin kökleşmesi için bütün muhatapları için şirki reddetmiştir.

Kur'an gerek güneşi ilâh olarak görenler gerekse başka bir varlığa uluhiyet nispet edenler[353] olsun şirkin zerresi varsa orada dimdik durup tevhid çağrısını yinelemiştir. Allah'tan başka ilâh arayışlarına asla prim vermemiştir:

"اَغَيْرَ اللهِ اَبْغِي رَباً وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ / *Her şeyin Rabbi O iken ben başka bir Rab mı arayayım?"*[354] Deyip başka ilâh arayışlarına giden kapıları kapamıştır.

Müşriklerin duyu ve gözlem yoluyla direkt algılanamayan varlıklar üzerinden[355] şirk girişimine teşebbüs ettiklerinde de Allah müdahil olup tenzih ameliyesi ile tevhid etrafında konuyu örmüştür. "وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ / *Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar."*[356] Demiş ve ayetlerin devamında kendi gücünü baskın bir şekilde ortaya koymuştur:

"بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ / *O, gökleri ve yeri örnekleri yokken*[357] *yaratandır."*[358]

Müşrikler melek ve cinlerin yanında elle tutulur gözle görünür varlıklara da ilahlık atfetme yoluna giderek putlara da kulluğa yönelmişlerdir. Kur'an bu duruma önceki peygamberlerin hayatından örnekler verip o peygamberlerin konuya verdikleri tepkiye ve mücadele metotlarına yer vermiştir.

Örneğin Hz. Nûh'un tevhid uğrunda verdiği mücadeleyi kendi dilinden aktarırmıştır. Nuh Peygamber, kendisinin Allah'ın apaçık elçisi olduğunu, kavminden sadece ona ibadet etmelerini isteyerek [359] Allah'ı da bu konuda bilgilendirerek gece

---

[351] el-Kasas 28/74.
[352] el-En'am 6/14.
[353] Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 195.
[354] el-En'am 6/164, el-A'raf 7/140, ez-Zümer 39/7.
[355] Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 195.
[356] el-En'am 6/100.
[357] Ayette geçen "بَدِيعُ / *bedî*" kelimesi örneği olmadan yaratmak anlamını içerir; bkn. Celâleyn, *a.g.e.*, s. 180.
[358] el-En'am 6/101-102.
[359] Nûh 71/2,3.

gündüz durmadan çalıştığını ancak gereken olumlu karşılığı alamadığını ifade etmiştir.[360] Kavminin verdiği tepkilere[361] de temas etmiştir. Ayrıca Kur'an kendi indiği dönemin puta tapıcılığını da gözler önüne sermiş ve taptıkları putların isimlerine varıncaya dek açıklayıp[362] bu konunun yanlışlığını dillendirmiştir.

Hz İbrâhim dönemine baktığımızda onun dillere destan tevhid uğruna çabalarını görürüz. Yaşadığı dönemde putlara "صنم اصنام / *sanem, esnâm*"[363] denildiğini Kur'an'dan öğreniyoruz.[364] Bizzat kendi babasından başlayarak yaşadığı toplumun tevhidden uzaklaşmasına tepki göstermiş onlara sorular sorarak[365] iknaya çalışmıştır. "صنم / *sanem*" kelimesi yanında Hz. İbrâhim döneminde putlar için kullanılan "اوثان / *evsân*"[366] kelimesi[367] de dikkat çekmektedir.

Bu kullanımı Ankebût sûresinde görüyoruz ki Hz. İbrâhim'in kavmini Allah'a ibadete daveti ve icabet ettiklerinde kendileri için bunun çok hayırlı olacağını ifade ettikten sonra "اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ اَوْثَاناً *Siz, Allah'ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz"*[368] şeklinde konuşmasına devam eder. Yine "تماثيل / *temâsil*" kelimesi de Hz. İbrâhim dönemi kullanımının olması o dönemde putlara ait birçok kullanımından hareketle puta tapıcılığın yaygın olduğu sonucuna varabiliriz. Hz. İbrâhim'in, putlara "تماثيل / *temâsil*" kelimesini kullanarak niçin tapıyorsunuz sorusuna kavminin ağzında geveleyip verdiği en görünen cevaba baktığımızda babalarında böyle görüp putlara taptıları argümanına sığınmışlardır.[369]

Kur'an ısrarla tapılan putların fiilî olarak herhangi bir faydasının olmadığını, zarar veremeyeceğini,[370] rızık vermelerinin imkansız olduğunu[371] kendilerine dua

---

[360] Nûh 71/5.
[361] Nûh 71/23. "لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَداً وَلَا سُوَاعاً وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْراً / *Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın."*
[362] en-Necm 53/19,20.
[363] *"Sanem"* tahtadan oyulup içine erimiş gümüş ve bakır dökülen put anlamına gelmektedir; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 12, s. 349.
[364] el-En'am 6/74; İbrâhim 14/35, el-Enbiya 21/57, eş-Şuara 26/71. Ayrıca Hz. Mûsâ döneminde de "صنم / *sanem"* kelimesi kullanımı mevcuttur. *"وَجَاوَزْنَا بِبَنِي اِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰى اَصْنَامٍ لَهُمْ / İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara (esnâm) tapan bir kavme rastladılar."* Bkn. el-A'raf 7/138.
[365] eş-Şu'ara 26/70-73.
[366] Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 195.
[367] "*Vesen"* kelimesi ağırlığı olan büyük putlar için kullanılır, "*Sanem*" ise ağırlığı olmayan küçük putlar için kullanılır; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 13, s. 442.
[368] el-Ankebût 29/17.
[369] el-Enbiya 21/53; eş-Şuara 26/74.
[370] el-Maide 5/76.
[371] el-Ankebut 29/17.

edildiğinde cevap vermelerin asla mümkün olmadıklarını,[372] bir varlığı yaratmaya gücü yetmedikleri,[373] hatta bir sineği bile yaratamayacaklarını[374] kendilerine bile bir yardım etme durumunda olmadıkları[375] bir şeye hayat verme canını alma ve yeniden diriltmeye muktedir olmadıklarını[376] yani özetle etkisiz varlılar olduklarını, asıl bunları sağlayacak olanın bir ve tek olan Allah[377] olduğu vurgusu ile konuyu sürdürmektedir.

Kur'an'ın müşriklerin içinde bulundukları şirke dair yaptığı eleştirilere kendilerinin verdiği cevaplar, mesnedi olmayan cevaplar olduğu görülmekte olup puta tapma gerekçeleri olarak Allah'a yakınlaşmak,[378] onları şefaatçi olarak görmeleri,[379] hatta Allah'a iftira atarak Allah dilemeseydi biz de putlara tapmazdık[380] şeklinde cevap vermişlerdir:

Allah da onların anladığı dilden onlara cevap vererek "*evet ben dilemedim*" şeklinde[381] karşılık vermiştir:

Allah, bu duruma düşmelerin sebebinin aslında ortaklarının onları ayartması olduğunu ancak "*madem siz Allah'a iftira atarak böyle dediniz, tamam, evet! ben dilemedim*" deyip onların hatalarını açıkça gözler önüne sermiştir:

"زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ / *Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi."*[382]

Müşriklerin küfre düştüklerini[383] belirten ayetler[384] olup bazı ayetlerde şirk ile küfür birlikte[385] zikredilmiştir.

Kur'an'ın üzerinde durduğu bir başka konu da müşriklerin akıllarını kullanıp tefekkür etmek ve bu sayede tevhide ulaşmak yerine içinde bulunduğu toplumların

---

372 eş-Şu'ara 26/72.
373 el-A'raf 7/191.
374 el-Hac 22/73.
375 el-A'raf 7/192.
376 el-Furkan 25/3.
377 Lokman 31/11.
378 ez-Zümer 39/3.
379 Yunus 10/18. "هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ / *İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçılarımızdır."*
380 el-En'am 6/148, ez-Zuhruf 43/20, en-Nahl 16/35.
381 el-En'am 6/107.
382 el-En'am 6/137.
383 Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 195.
384 Âl-i İmran 3/151.
385 el-Beyyine 98/1,6.

yanlışlarına talip olarak geçmişi körü körüne taklid[386] etmeleri ve zan ile hareket etmeleridir. Hâlbuki Kur'an bize zan ile hareket etmemeyi tavsiye eder.

Allah, zannın çoğunun yanlış olduğunu,[387] ancak müşriklerin zan ve tahmin ile hareket ettiklerini,[388] bunun da gerçek bilgiyi ifade etmediğini[389] zan ile hareket edenin de heva ve hevesinden[390] böyle bir yolu seçtiğini beyan edip Müslüman kişiliğin inşasında gerçek bilgi ile davranışlarımıza yön vermemizi ister. Ayrıca insan, Kur'an üzerinde derin bir tefekkür içinde olduğunda[391] bu durum kişiyi zan ve tahminden uzak tutacaktır.

Müşrikler zan ile hareketin yanında yalana müracaat etmeleri,[392] peygamberlerle alay[393] etmeleri[394] tek bir kelimeden ibaret olan Kelime-i Tevhid davetine dahi tahammül edemeyip buna karşı kibirli tavırları,[395] peygamberlere iftira etmeleri,[396] eleştirilere tahammül edemeyip peygamberleri ateşe atarak öldürmeye[397] teşebbüs etmeleri gibi bazı konularda da uyarılır. Ayrıca bu tavırları onların içine düştüğü durumu[398] da göstermekte olup kendi içlerinde git geller yaşadıklarına işaret eder.

Kur'an ayetleri bu kadar yoğun bir biçimde konuyu ele alırken hadislerde de Hz. Peygamber "şirk" için en büyük günah olduğu[399] imanına şirk karıştırmadan ölenin cennete gireceği[400] Allah'ın kulları üzerindeki hakkının şirk koşmadan kulluk

---

386 Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 196.
387 el-Hucurat 49/12.
388 el-En'am 6/116.
389 en-Necm 53/28.
390 en-Necm 53/23.
391 en-Nisa 4/82; bkn. Muhammed 47/24.
392 Yûnus 10/66.
393 Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 196.
394 Hûd 11/38. *"وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ / Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı."*
395 es-Saffat 37/35.
396 es-Saffat 37/36. Bkn. ez-Zariyat 51/52. "مَا اَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ / *Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemişti ki, 'O bir büyücüdür' yahut 'bir delidir' demiş olmasınlar."*
397 el-Enbiya 21/68; el-Ankebût 29/24, es-Saffat 37/97.
398 Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 196.
399 Buhârî, Edeb, 6. "اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ / *İman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar*." (el-E'nam 6/82) Ayeti indiğinde sahabe " Ya Rasûlallah hangimiz imanına zulüm karıştırmaz ki!" Dediklerinde Hz. Peygamber: "اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ / *ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür*." (Lokmân 31/13) ayetini okuyarak En'am sûresinde zulüm ile kastedilenin şirk olduğunu ifade etmiştir; bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 3, s. 65.
400 Müslim, İmân, 150.

olduğu[401] Allah'a şirk koşanın kıyamet gününde şirk ile başbaşa kalacağını[402] tabirlerini kullanır. Buraya kadar serdedilen Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak İslam alimleri şirk üzerinde önemle durmuşlar kişinin tevhid dini üzere yaşadıkça gerçek özgürlüğe ulaşıp Allah katında değer kazandığını şirk ile küfür arasındaki bağlantıyı da dikkate alarak şirkin ferdi gerçek imandan uzaklaştırdığını ve gerek dinî olarak gerekse dünyevî olarak bazı haklardan mahrum edeceğini ifade etmişlerdir.[403]

Değerlendirme

Kur'an, ilahî kelam olarak iyi bir mü'min için en doğru inancın tevhid olduğunu beyan edip öncelikle Mekkî sûrelerde tevhid ilkesini işleyip şirki bertaraf etmiş; ibadet ve muamelatı düzenleyen Medenî ayetlerle de iman ve inanç binasını zirveye taşımıştır. Çünkü "الله / *Allah*" kelimesi Kur'an'da nerede geçiyorsa tevhit vurgusu oluşmuş yani Allah'ın uluhiyet tarafı ön plana çıkmış nerede "رب / *rab"* kelimesi geçiyorsa onun rububiyeti ve fiili olarak evrende etkin ve faal oluşu ön plana çıkmıştır.

İşte bu inanç örgüsü, Müslüman için imanın temeli olmuş daha ilk surede Allah ve Rab lafızları[404] ile tevhide ilk adım atılıp sonraki surelerde konu derinlemesine işlenegelmiştir. Bu da gösteriyor ki Müslüman için en önemli konu ve ilk madde tevhid olmaktadır. Çünkü imanını sağlam temellere dayandıran mümin, sonraki aşamalarda ibadet, ahlak ve diğer sosyal alanlara tevhitten aldığı güç ile daha doğru ilerleme imkanı bulacaktır.

İmanını derinlemesine tevhid ile sağlamlaştıramayan kişinin ibadet hayatının doğru rotayı bulması mümkün görünmemektedir. Allah da bu hedefi gerçekleştirmek için tevhide vurgu yapmış; sonunda da tevhid nurunu[405] her şeye rağmen tamamlayacağını ifade etmiş ve "اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ / *bugün size nimetimi tamamladım*."[406] Diyerek bu konunun belli bir aşamaya geldiğini de göstermiştir.

[401] Müslim, İman, 49.
[402] Müslim, Zühd, 46.
[403] Sinanoğlu, *"Şirk",* XXXVIIII, s. 196.
[404] el-Fatiha 1/2.
[405] es-Saf 61/8; bkn. et-Tevbe 9/32.
[406] el-Maide 5/3.

Müslümana düşen görev de Kur'an'dan aldığı tevhid mirasına sahip çıkmak ve Allah'ın rızasını kazanmaktır[407] ki tarih boyunca bütün peygamberlerin tevhid mücadelelerine bir nebze de olsun katkı sağlamış olsun.

Çalışmamızın birinci bölümünde tevhid kavramı ve kökenini, tevhid çeşitlerini, İslam'da tevhid deyince ne anlaşılması gerektiğini ele aldık. Yine tevhidin karşıtı olan şirk kavramını , şirk çeşitlerini, Kur'an'ın şirke bakış açısını ve Kur'an'ın şirki reddederken hangi yöntemlere başvurduğunu işlemeye çalıştık.

II. BÖLÜM
ENBİYA SÛRESİ ÖZELİNDE TEVHİD VE ŞİRK

1. Enbiya Sûresi

1.1. Sûrenin Adı ve Muhtevası

"الانبياء el-*Enbiya*" kelimesi "نبي / *nebî*" kelimesinin çoğulu olup, "نبي / *nebî*"[408], yüce mertebeye sahip kişi demektir. Kelimenin aslî kökünün "ن-ب-و / *n-b-v*"[409] olması durumunda bu anlamı taşımaktadır. Kelimenin kökü "ن-ب-ء / *n-b-e*" şeklinde hemzeli olması durumunda ise haber veren anlamını taşır.[410] Enbiya kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına baktığımızda, kelimelerin hepsi de Medenî surelerde geçen[411] ve "peygamberler" anlamını içeren formlarını görürüz. Sûre ismini hepsi de aynı temel gerçeği tebliğ etmiş olan önceki peygamberlerden bazılarına ilişkin mükerrer atıflardan almaktadır.[412]

Peygamberlerin tebliğ ettiği ve uğruna mücadele ettiği temel gerçeğe bakıldığında konunun tevhid olduğunu müşahede edilir. Bu sûre peygamberler halkasından bahsederken bir nebze İbrahim peygamberin kıssasına, bir nebze de diğer

---

[407] el-Beyyine 98/8.

[408] *"Nebî"* kelimesi diğer insanlardan yüce ve yüksek olma anlamına gelmektedir; bkn. Muhammed Râzî, *a.g.e.*, s. 304.

[409] "*ن-ب-و / n-b-v"* kökü ile kullanıldığında irtifa'/ yükseklik anlamı içerir; bkn. İbn Fâris, *a.g.e.*, c. 5, s. 384.

[410] M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları,* Konya: Beyan Yay., 1999, s.93.

[411] el-Bakara 2/91. "فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَّاءَ اللهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ / *Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz*?" bkn. Al-i İmran 3/112,181, en-Nisa 4/155, el-Maide 5/20.

[412] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (meâl-tefsir) trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yay., 1999, c. 2, s. 645.

peygamberlerin hayatlarına ve kıssalarına kısa kısa işaret ile değinmektedir.[413]

Enbiya sûresi, Kur'an'ın 21. sûresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur. Sûrenin ele aldığı ana konu Mekke'de nazil olan sûrelerin işledikleri konu ile aynı olup akîde yani iman ve inanç konusudur.[414] Mekkî oluşu ile ilgili İbn Abbas ve benzeri rivayetlere bakıldığında ittifak olduğu görülmektedir. Sure 112 ayet olup fâsılası yani ayetin son harfi "م / mim" ve "ن / nun" harfleridir.[415]

Bu sûrede on sekiz peygamberin ortaya koydukları tevhid mücadelelerine yer verilmiştir. Onların dini tebliğ ederken yaşadıkları zorlukları, Kur'an gözler önüne sermiştir.

Bu değerli görevi ifa eden peygamberler her türlü sıkıntı, baskı ve zorluğa rağmen tevhid dinini ki Kur'an da -"*hak din*"[416] tabiri ile de ifade edilir- başarı ile tebliğ etmişler ve hakkın bâtıl karşındaki zaferini ilan etmişlerdir.[417]

Kur'an "*hak din*"[418] derken tevhit inancını bâtıl derken de şirk inancını kastetmiş olup bu sûrede zikri geçen peygamberler bunun mücadelesini vermişlerdir. Hak din ifadesi ile tevhid dininin kastedildiğine dair delil olarak: *" هُوَ الَّـذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ / O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.*"[419] Ayeti zikredilebilir ki müşriklerin hoşlanmadığı din tevhid dini olmaktadır.

Sûrenin akışında tevhid konusu ele alınırken kâinat kanunları gözler önüne serilmekte ve bunların inanç ile olan bağlantıları konu edilmektedir. Buna göre inanç da bu kâinatın temel yapısından bir bölümdür.

Ve aynı temel kanunlara göre seyretmektedir. İnancın üzerinde kaim olduğu hak prensibi göklerin ve yerin dayandığı hak prensibinin aynısıdır. İnanç göklerin ve yerin yaratılışında göz önünde bulundurulan ve başıboşluğa, bâtıla asla yer bırakmayan ciddiyet prensibine dayanır. Kâinat nasıl ki başıboş ve lüzumsuz yere yaratılmadı ise inanç konusu da şaka kabul etmez bir gerçeklik olarak önümüzde

---

[413] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s.102.
[414] Seyyid Kutub, a.g.e., c.10, s.100.
[415] Emin Işık, *"Enbiya Sûresi",* DiA, 1995, XI, 174.
[416] et-Tevbe 9/29,33; bkn. el-Feth 48/28, es-Saf 61/9.
[417] Emin Işık, *"Enbiya Sûresi*", XI, 174.
[418] "*Hak din":* İslam; bkn. Celâleyn, *a.g.e.*, s. 244.
[419] et-Tevbe 9/33; bkn. es-Saf 61/9.

durmakta ve aynı ciddiyete sahiptir.[420]

Sûre daha ilk ayetlerinde, gaflet içinde yüzen Mekkeli müşriklerin sonlarının ve cezalandırılmalarının yakın olduğunu, Allah'ın onların yararına yaptığı ikaz ve irşadı alaycı bir tavır ile eğlenerek dinledikleri ifade edilir. Çünkü onlar hayatın sadece bir oyun ve eğlence olduğuna, bunun ötesinde ve öncesinde hiçbir amacın olmadığına inanıyorlardı.[421]

Müşrikler kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda oyun ve eğlenceye dalarak Hz. Peygamber'e de iftiralar atarak Hz. Peygamber için, "شاعر / *şair"*[422] yakıştırmasıyla Kur'an'ın kendi uydurduğu bir kitap olduğunu[423] hatta saçma sapan rüyalar sonucunda bu kitabı oluşturduğunu[424] ifade etmişler önceki ümmetlerin peygamberlerinden talepte bulundukları gibi maddi ve hissi mucize istemişlerdir.

Allah da onlara cevaben Hz. Peygamber'in ölümlü[425] bir beşer olduğunu aradaki farkın vahiy ile desteklenip[426] bu şerefe mazhar olduğunu peygamberleri yalanlayanların helak olarak tarih sahnesinden silineceklerini[427] ancak hak tevhid mücadelesini kararlılıkla sürdürenlerin sonunda başarı ve zaferi yakalayacaklarını[428] ifade etmiştir.[429]

Sûrenin içeriğinden anladığımız kadarıyla, müşriklerle peygamber arasındaki çatışmanın en büyük sebebi, onların şirkte ısrar etmesi ve tevhid akidesine karşı çıkmalarıdır. Bu nedenle surede şirk reddedilmekte ve tevhid güçlü ve etkili delilerle desteklenmektedir.[430]

Sûre daha sonra peygamberlerin hak-bâtıl mücadelesinde kaybeden tarafın zalimler olduğunu, canlı cansız her şeyin Allah'ın hakimiyeti altında olduğunu şu evrendeki düzenin Allah'ın birliğine dair deliller içerdiğini anlatmaktadır.[431]

Müşriklerin bazı iddiaları sıralanıp peygamberlerin melek olması gerektiği

---

[420] Seyyid Kutub, a.g.e., .10, s.100-101.
[421] Ebu'l Âlâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an,* İstanbul: İnsan Yay., 2. Baskı, 1996, c. 3, s. 291,292.
[422] et-Tûr 52/30.
[423] Yûnus 10/38, Hûd 11/13,35, el- Furkan 25/4, es-Secde 32/3, el-Ahkâf 46/8.
[424] el-Enbiya 21/5.
[425] ez-Zümer 39/30.
[426] el-Kehf 18/110, Fussilet 41/6.
[427] el-Mü'min 40/5.
[428] er-Rûm 30/47.
[429] el-Enbiya 21/1,6.
[430] Mevdûdî, *a.g.e.*, c. 3, s. 291,292.
[431] el-Enbiya 21/11-33.

iddiasına elçilerin de fâni birer insan olup evrensel tevhid mesajlarının kalıcı olduğu vurgulanır.[432] Son nokta ise tevhit halkasının sonuncusu[433] Hz. Peygamber'e hitaben *"وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ / (Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*[434] Ayeti ile peygamberlerin tevhid mücadeleleri anlatılır.

1.2. Sûrenin Nüzûl Sebebi

Kâtâde'den rivayet olunduğuna göre, Mekke halkı Hz. Peygamber'e şöyle bir teklifte bulunur: "*Eğer söylediklerin hak ise ve sana iman etmemiz de seni sevindirecekse, bize şu Safa tepesini altına çeviriver*".[435] Bu sırada Cibril, Hz. Peygamber'e inerek ona "*Ey Muhammed! Dilersen Rabbin sana kavminin istediği mucizeyi verecek. Ancak mucizeden sonra yine de iman etmezlerse onlara hiçbir şekilde mühlet verilmeyecek ve hemen helak olacaklar*" dedi. Bunun üzerine Enbiya sûresinin *"مَا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَاۚ اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ / Onlardan önce helak ettiğimiz hiçbir belde halkı iman etmedi. Şimdi onlar mı iman edecekler?"* şeklindeki 6. ayeti nazil oldu.[436]

Müşrikler Hz. Peygamber'in nübüvvetini reddederek, "يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهٖ رَيْبَ الْمَنُونِ / *O, şairin biridir, her an onun ölmesini bekliyoruz."*[437] demişlerdi. Ayrıca İbn Cüreyc'ten gelen rivayete göre Hz. Peygamber'e öleceği haber verilince o, "Ey Rabbim! Ben ölünce ümmetime kim bakacak?" diye sordu. Bunun üzerine sûrenin 34. ayeti indi.[438]

1.3. Sûrenin Önemi

Ayetlerinin büyük kısmında geçmiş peygamberlerin öyküleri ve Allah'a olan bağlılıkları anlatıldığı için peygamberler anlamındaki "الانبياء / *el-Enbiya*" adı ile anılan sûrede, Hz. Peygamber'i küçümseyen inkârcılar, yaptıkları kötü işler yüzünden şiddetle kınanır. Allah'ın birliğine, çocuk edinmekten uzak olduğuna, peygamberlerin insanlar arasından seçilmesi gerektiğine dair kanıtlar sunulur. Allah'a kulluk ile meşgul olan melekler övülür ve ibret için gözler Allah'ın göklerdeki ve yerdeki kudret sahnelerine çevrilir, yine ibret için bazı peygamberlerin öykülerinden kesitler sunulur.

---

[432] el-Enbiya 21/34-37.
[433] el-Ahzab 33/40.
[434] el-Enbiya 21/107.
[435] Taberî, *a.g.e.,* c. 17, s. 477.
[436] Abdulfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir, Ankara: Fecr Yay., 1996, s. 256.
[437] et-Tûr 52/30.
[438] Abdulfettah el-Kâdi, *a.g.e.,* s. 256.

Peygamberlerin görev ve amaçları anlatılır.[439] Kur'an'ın ana konusu tevhid olunca bu surede de tevhid konusu detaylı bir şekilde ele alınmış ve peygamberler üzerinden müşriklere cevaplar verilmiştir. Bütün bunlar sûrenin tevhid bağlamında önemini ortaya koymaktadır.

2. Enbiya Sûresinde Tevhid

Merkezine tevhidi yerleştiren Kur'an'ın insana verdiği mesajlarını doğru okuyabilmek için muhataplarını ve toplumu iyi tanımak, o toplumun inançlarına yaşam tarzlarına dair ipuçlarını iyi bilmek gerekir. Hz. Peygamber'in muhatapları, toplumda inanç açısından aynı değildir. "حنيف / *Hanîf*"[440] inancına sahip olanlar olduğu gibi "دهري / *dehrî*"[441] denilen[442] Allah'ı ve ahireti kabul etmeyenler, tek dünya inancına dayalı bir hayat sürdürenler vardı.

Mekke'de putlara tapan müşrik Araplar çoğunlukta olmakta beraber Yahudilik, Hristiyanlık, Hanîf, Sâbiîlik[443], Mecûsîlik gibi başka inanç gruplarına mensup gruplar da bulunuyordu.[444] Kur'an'ın hedefi, çizdiği çizgide değişik inanç mensuplarına tevhid çağrısı yaparak onları tevhid ekseninde birleştirmek[445] olmuştur. Bu bölümde bu sûreyi merkeze alıp tevhid ilkesinin önemine temas etmeyi hedeflemekteyiz.

Enbiya sûresinde tevhid ile bağlantılı olan ayetlere göz attığımızda; Allah'ın "سميع / *Semi"* ve "عليم / *Alîm"* oluşunu,[446] sorularla ilâhların işlevsizliğini bildiren,[447] Allah'tan başka ilahların bulunması halinin kaos sebebi görüldüğü,[448] başka ilâhlara tapanlardan buna dair delil sunamadıklarından bahseder.[449] Bütün peygamberlere tevhidin önemi vurgulanır.[450] Hz İbrâhim'in kavmini uyarılarını anlatılır.[451]

---

[439] Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul: Kuba, 1997, c. 6, s. 474.
[440] en-Nisa 4/125.
[441] el-Casiye 45/24.
[442] *"Dehr*" mutlak zaman anlamına gelmekte olup, "*dehrî*" ateist ve materyalist kişi demektir; bkn. Altıntaş, Hayrani,*" Dehriyye",* DiA, 1994, IX, 107.
[443] "Sâbiî" Ehli kitaptan ve hiristiyanlığa yakın bir din; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 1, s, 107.
[444] Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 30-39.
[445] Âl-i İmran 3/64.
[446] el-Enbiya 21/4.
[447] el-Enbiya 21/21,43.
[448] el-Enbiya 21/22.
[449] el-Enbiya 21/24.
[450] el-Enbiya 21/25.
[451] el-Enbiya 21/67.

2.1. Ahirete İman Bağlamında Tevhid

"اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ / *İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler."* (el-Enbiya 21/1)

Kur'an dünya hayatının geçici olduğuna[452] vurgu yapmış ve sonsuz bir ahiret yurdu geleceğini[453] ve kişinin yaptıklarından hesaba çekileceğini[454] beyan edip müşrikleri yaratıcıya karşı duyarlı olmaya[455] davet etmiştir.

Bu ayet, ahireti inkar edenler hakkında inmiştir.[456] Ayrıca müşrikler için hesabın yaklaştığını ifade edip onların gaflet içinde olup[457] yaptıkları yanlıştan dönmeleri için onlara mühlet tanınmıştır. Allah için yakınlık uzaklık izafî olup[458] bu durumlar insanın içinde bulunduğu durumu[459] bildirir.

Kur'an'da önemle üzerinde durulan tevhid inancı, temel esaslardan olan ulûhiyet ve ahiret inancı üzerine inşa edilmiştir.

Yeniden dirilişten sonra mahşerde insan dünyada yaptığı bütün fiillerinden hesaba çekilir, iyi veya kötü fiillerine göre mükâfat veya ceza alacağı ebedi hayatın kendisini beklediğine inanmaktadır. Bu itibarla İslam, geçici dünya hayatının ardından, insanları bekleyen ebedi bir hayatın varlığına olan inancı en temel inanç esaslarından biri olarak kabul eder.[460] Kur'an'da ahiret konusu önceki semâvî kitaplara nazaran daha geniş bir şekilde işlenmiştir.[461]

Kur'an, bu önemli inanç esasını birçok ayette detaylı olarak anlatıp diğer din mensuplarını tevhide davet ederken Allah'a ve ahiret gününe imana[462] vurgu yapmıştır. Yine bütün insanlığı iman esaslarına çağırırken ahiret gününe imanı inkar edenin[463] yanlış bir duruma düşeceğini ısrarla vurgulamıştır.

Ayette geçen "حساب / *hesap*" ise ahiretin aşamalarından biri olup sûra ikinci

---

[452] el-Hadid 57/20.
[453] el-Ankebût 29/64.
[454] ez-Zilzal 99/7-8; bkn. et-Tekasur 102/8.
[455] er-Ra'd 13/16.
[456] Begavî, Ebû Muhammed, *Meâlimu't Tenzîl,* Dâru Taybe, 4. Baskı, 1997, c. 5, s. 306.
[457] Begavî, *a.g.e.,* c. 5, s. 306.
[458] Zemahşerî, Mahmûd bin Ömer, *el-Keşşaf,* Kâhire: Dâru'r Reyyân, 3. Baskı, 1978, c. 3, s. 101.
[459] el-Hac 22/47. Ayrıca bkn. el-Mearic 70/4-7, es-Secde 32/5.
[460] Selim Özarslan, *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Ankara: Nobel Akademik Yay., 2001, s.15
[461] Gazâlî*, İhyâu Ulûmi'd Dîn*, trc. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları, 1975, c. 4, s. 516-517.
[462] el-Bakara 2/62.
[463] en-Nisa 4/136.

üfleyişten[464] sonra kabirlerdekilerin dirilmesi ve mahşer meydanına toplanmakla gerçekleşecektir.[465] Durum böyle olunca müşriklerin şirkte ısrar etmelerinin sebebi olarak ayette ahiret gününe, hesap gününe olan ilgisiz tutumları ve gaflet içinde bocalamaları gösterilmektedir.

Müşriklerin ahiret gününe imanları eksik olunca, Hz. Peygamber'in getirdiği tevhid davetine karşı tavır aldıkları ve gelen her yeni ayete karşı alaycı ve küstah tavırlarını devam ettirdikleri vurgulanmaktadır. İlgili durum: *" مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ/ Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alırlar*."[466] şeklinde ifade edilir.

Ayrıca ahiret günü ve hesap gününe iman etmeye meyilli olanları da İslam'dan vazgeçirmek için "*Muhammed"* size sihir yapıyor şeklinde iftira yoluna da başvurmuşlardır ki Kur'an, pek çok âyette buna benzer iftiralara birçok peygamberin maruz kaldığını haber vermektedir. Bu uyduruk yakıştırmaları kategorize edersek; *"ساحر / sâhir"*[467], *"شاعر / şâir"*[468], *"مجنون / mecnûn"*[469], *"كاهن / kâhin"*[470] *"كذاب / kezzâb*"[471] şeklinde iftiralar göze çarpar ki Kur'an, müşriklerin bu iddialarına tek tek cevap vererek[472] peygamberleri ve onların yürüttüğü tevhid mücadelesini savunma yoluna gitmiştir.

Yine ayette geçen ve müşriklerin kabul etmedikleri bir başka konu, peygamberlerin insan[473] olmasıdır. Kur'an bu düşüncelerine de cevap vermiş, aradaki farkın onların insan olup vahiy ile desteklenmeleri olduğunu ifade ederken de yine peygamberlerin gönderiliş amacının tevhid merkezli bir inanç sistemi olduğunu beyan etmiştir: "*يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَآ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ / Bana, 'Sizin ilâh'ınız ancak bir tek ilâhtır' diye vahyolunuyor*."[474]

"وَاَسَرُّوا النَّجْوٰىۖ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا / O zulmedenler gizlice şöyle konuştular.." şeklinde

---

[464] ez-Zümer 39/68.
[465] Bekir Topaloğlu, *"Ahiret",* İstanbul, DİA, 1988, I, 546.
[466] el-Enbiya 21/3.
[467] ez-Zariyat 51/52.
[468] es-Saffât 37/36.
[469] el-Kamer 54/9.
[470] el-Hakka 69/42.
[471] Sa'd 38/4.
[472] Yûnus 10/2; bkn. el-Hakka 69/41, et-Tûr 52/29.
[473] İbrâhim 14/11.
[474] el-Kehf 18/110, Fussilet 41/6.

ilgili ayette de müşrikler için zulmedenler vurgusu şirkin büyük bir zulüm olduğunu[475] ifade eden ayete atıf yapılmıştır.

2.2. Allah Semi' ve Alîm'dir

"رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ / Rabbim yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" (el-Enbiya 21/4)

Allah'ın "سميع / *Semi'* " ve "عليم / *Alîm"* isimleri Allah'a ait isimler olup O kendisine en güzel isimlerle dua edilmesini istemekte ve en güzel nitelemelere kendisinin sahip olduğunu vurgulamaktadır:

"وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا / *En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin*"[476]

Allah her şeyi ilmi ile kuşatan olduğunu birçok ayette vurgulamış olup kendi gücünü evrenin tek hakimi olduğunu ifade etmiştir: " وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ / *Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez, yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta olmasın*."[477]

"إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ / *Kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin bilgi O'na havale edilir*.[478]

Ayette geçen Allah'ın isimlerinden "سميع / *Semi''* kavramı sözlükte "*işitmek, duymak, bir dileği kabul etmek, anlamak; duyurmak*" anlamlarına gelen "س-م-ع / *s-m-a*" kökünden türeyen bir kelime olup "*işiten, duyan*" demektir. Allah'a nispet edildiğinde ise "*işitilmeye konu teşkil eden her şeyi işiten"*[479] diye açıklanmaktadır.[480] Bu da Allah'ın her şeyi işitmesi bağlamında onun yüceliğini, birliğini ve varlığını ifade eder.

"عليم / *Alîm*" kavramına gelince "ع-ل-م / *a-l-m*" kökünden türeyen işaretlemek, bilmek, tanımak, anlamak anlamlarına gelir. "عليم / *Alîm*", "عالم / *âlim*" kelimesinin mübalagalı şekli olup "*çok bilen*"[481] demektir. Bu sıfatlar Allah'ın; sırları, gizli olanları, olmuşu, olacağı, görünen ve görünmeyen alemi, yerde ve göklerde olup

---

[475] Lokman 31/13.
[476] el-A'raf 7/180. Ayrıca Bkn. el-İsra 17/110, Tâhâ 20/6-8, el-Haşr 59/22-24.
[477] el-Fâtır 35/11.
[478] Fussilet 41/47.
[479] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 8, s. 164.
[480] Bekir Topaloğlu, *"Semi'* ", İstanbul, DİA, 2009, XXXVI, 492, Taha 20/7.
[481] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 12, s. 416.

bitenleri, geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği, canlı ve cansız bütün varlıları, insanların gizli ve aşikâr bütün yaptıklarını, küçük ve büyük her şeyi bildiğini ifade eder.[482]

Kur'an'da, "عليم / *alîm*" kelimesinin geçtiği ayetlerde Allah'ın neleri bildiği de zikredilmiş olup bunları şöyle sıralayabiliriz; zalimleri,[483] bozguncuları,[484] müttekîleri,[485] göğüslerin içinde olanları,[486] insanların yaptıkları amelleri,[487] hayırları,[488] kısaca her şeyi[489] bilir.[490] Bütün bunlar Allah'ın tevhit üzere bir din tesis ettiğini, indirdiği sûrelerde bunu vurguladığını ve bu sûre özelinde de bunu tasvir ettiğini gösterir.

2.3. Peygamberlerin Tevhid Çağrısı

"وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُوْلٍ اِلَّا نُوْحِيْٓ اِلَيْهِ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا۠ فَاعْبُدُوْنِ / *Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, "Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin" diye vahiy etmişizdir."* (el-Enbiya 21/25)

Allah'ın insanlara peygamberler gönderdiğinden beri gelen dinlerin hepsinin ana kural ve kaidesi Allah'ın birliği inancıdır. Bunda hiçbir değişiklik olmamıştır. Bundan dolayı uluhiyet ile rububiyet arasında bir ayrım söz konusu olamaz. Ne uluhiyet ne de rububiyet konusunda şirke yer yoktur. Tıpkı kâinat kanunları gibi bu kanun da değişmez bir kaidedir.[491]

Kur'an, peygamberlerin hayatlarında bize örnek olacak noktalara temas ederken her birinin bazı ortak cümleleri tekrar tekrar gözümüzün önüne koymuştur. Örneğin Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Şuayb'ın dilinden "اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ / *Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur*."[492] Cümlesini

[482] İsmail Karagöz, *a.g.e.,* s. 21-22.
[483] el-Bakara 2/95.
[484] Âl-i İmran 3/63.
[485] Âl-i İmran 3/115.
[486] Âl-i İmran 3/154.
[487] el-Bakara 2/283.
[488] el-Bakara 2/273.
[489] el-Bakara 2/29.
[490] İsmail Karagöz, a.g.e., s.22.
[491] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c.10, s.122.
[492] el-A'raf 7/59,65,73,85 Bkn. Hûd 11/50,61,84, el- Mü'minun 23/23.

zikredip genel bu çağrıyı gönderilen bütün peygamberlerin[493] vurguladığına temas etmiştir.

Bütün peygamberlerin kulluk edilmeye davet ettikleri ilâh, "رَبّ الْعَالَمِينۡ / *Alemlerin Rabbi*" olan Allah'tır. Hiçbir peygamber kavmini hurafelere ve bidatlere davet etmiş değildir. Hiçbir peygamberin dininde putperestlik yoktur. Peyderpey gelen peygamberler halis tevhid dinini telkin etmişler Allah'ın tek ilâh olduğunu yani tevhidi ve bir gün ahiret günü gelip orada hesap soracağını öğretmişlerdir.[494]

Peygamberler bu tevhid mücadelesi esnasında birçok iftira ve tehditlere maruz kalmışlardır.[495] Örneğin Hz. Hûd, peygamber olarak gönderildiği toplumda hak ve tevhit çalışmalarını yürütürken kendisine "وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ / *Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz*."[496] Şeklinde tepki göstermişler Hz. Hûd da ciddiyet ve kararlığını sürdürüp "*اَنَا لَكُمۡ نَاصِحٌ اَمِينٌ / Ben sizin için güvenilir bir nasihatçıyım*"[497] Diyerek cevap vermiştir. Bunun gibi benzeri tepkiler peygamberlere karşı verilmiş olup Allah desteğini peygamberlere göndermiş[498] ve onları bu değerli tevhit mücadelesinde yardımsız bırakmamıştır.

2.4. Allah'ın Her şeyi Yaratıp Bütün Olan Bitene Hakim Olması

"وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ الَّيۡلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمۡسَ وَالۡقَمَرَ / O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır." (el-Enbiya 21/33)

Allah, her şeyin mutlak yaratıcısı[499] olup kıyamet dahil her şeyin bilgisi, yağmurun ayrıntılı bilgisi,[500] kendi katında olan tevhid dini ile peygamberlerini gönderen[501] ve insana peygamberleri lütuf edendir.[502] Bütün bilgilerin kendi katında olması ve her şeyi bilmesi onun yücelik ve tevhiddeki otoritesini göstermesi bakımından yeterli delil teşkil etmektedir. Her şeyi bilmesi hasebiyle her durumu belli

---

[493] el-Mü'minûn 23/32. "فَاَرۡسَلۡنَا فِيهِمۡ رَسُولاً مِنۡهُمۡ اَنِ اعۡبُدُوا اللهَ مَا لَكُمۡ مِنۡ اِلٰهٍ غَيۡرُهٗ / *Onlara, kendilerinden, 'Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur?' diye öğüt veren bir peygamber gönderdik."*
[494] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c.6, s.114.
[495] el-Mü'minûn 23/44, "ثُمَّ اَرۡسَلۡنَا رُسُلَنَا تَتۡرَاۤ كُلَّمَا جَاۤءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ / *Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, onu yalanladılar*."
[496] el-A'raf 7/66.
[497] el-A'raf 7/68.
[498] el-Mü'minun 23/27.
[499] el-Mü'min 40/62.
[500] Lokman 31/34; bkn. Fussilet 41/47, ez-Zuhruf 43/85.
[501] el-A'raf 7/59,65,73,85.
[502] Âl-i İmran 3/164.

yasalara bağlamış ve bunda herhangi bir değişikliğin öngörülemeyeceğini[503] kesin bir dille ifade etmiştir. Koyduğu ilahi yasalar gereği güneş, ay hasılı her şey, belli bir düzen ve yörüngede[504] kendilerine biçilen görev ve rolü tam olarak yapmakta[505] ve Allah'ın yüce kudretine boyun eğmektedirler.

Gece ve gündüz iki kâinat mucizesidir. Güneş ve ay ise devasa iki gök cismidir. Ve yeryüzünde bütün canlıların ve özellikle insanın ilgisinin odağındadır. Gece ve gündüzün birbirini takip ederek artarda gelmesini ve güneş ve ayın hareketlerini izleyen hatta şu uçsuz bucaksız göğe bakarak[506] Allah'ın yüceliğini görüp onu tenzih eden kişi[507] Allah'ın eşsiz yaratıcı gücünü ve tevhidini görür.[508]

2.5. Başka İlâhların Varlığının İmkansız Oluşu

"لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا / Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu." (el-Enbiya 21/22)

"لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذاً لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلاً / Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar da bulunsaydı, o takdirde bu ilâhlar, Arş'ın sahibi olan Allah'a ulaşmak için çareler arayacaklardı."[509]

Bu ve benzeri ayetler Allah'ın birliğini zihinlere nakşetmek için akleden kişiye sorular yönelterek bu gerçeği ispat etmektedir. Allah'ın birden fazla ilâhın olamayacağına dair zihinleri sorularla hazırladığını görülmektedir. Eğer iki ilâhtan birinin isteği yerine gelmiş diğerinin isteği yerine gelmemişse isteği yerine gelen ilâh olur diğeri olmaz.[510] İşte bu akıl yürütmeye dayalı delile "تمانع / temânu' " yani "engelleme delili" denir.

"تمانع / *Temânu'* " sözlükte "*bir şeyi engellemek*" anlamına gelmekte olup Kelam ilminde Allah'ın birliğini ispat vasıtalarından biri olan "*Burhan-ı Temânu'* ", kâinatta birden fazla yaratıcı olması halinde nizamın bozulacağı esasına dayanan bir delildir. Ve ilgili ayet, Allah'ın birliğini ispatlayan en güçlü delillerden biridir.[511]

---

[503] er-Rûm 30/30.
[504] Yasin 36/38.
[505] Yasin 36/40.
[506] el-Mülk 67/3.
[507] Âl-i İmran 3/191.
[508] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c. 10, s. 127.
[509] el-İsra 17/42, el-Mü'minûn 23/91-92.
[510] Nesefî, Ebu'l Muin, *Tabsıratü'l Edille fî Usûli'd-Din,* Ankara: DİB Yay., 2004, c. 1, s. 112.
[511] İsmail Karagöz, *a.g.e.*, s. 75-76.

Kâinatın bütün bölümlerini bir araya getiren ve düzenli bir şekilde hareket etmesini sağlayan kanunlar vardır. Ve bu kanunlar tek bir yaratıcının iradesinin sonucunda meydana gelmiştir. Eğer birden fazla ilah olma ihtimali olsaydı iradelerin de çok olması gerekecekti. İrade fazlalaşınca kâinatı yöneten birlik bozulur ve neticede kaos, karışıklık ve kargaşa meydana gelirdi.[512]

Bu ayet kesin değil, ikna edici bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. İki ilâhın varlığı ile evrendeki düzenin bozulması arasındaki ilinti örfe dayalı bir hükümdür. Birden fazla güç odağının bulunması durumunda bir yetki çatışmasının meydana geleceğini örfi olarak anlamak mümkündür. Bu ayet de buna işaret eder.[513]

3. Enbiya Sûresinde Şirk

Müşrikler ne zaman Allah'ın ortakları olduğunu öne sürseler[514] Allah her türlü delili onlara gösterip bu iddialarının yanlışlığını göstermiştir.[515] Ve bu iddialarını ispat edemedikleri takdirde[516] bu konuda tutarsız davrandıklarını ifade etmiştir. Allah her şeyi kendi yaratttığını söyleyip müşriklere hitap ederek taptıkları putlar içinde herhangi bir şeyi yaratmaya gücü yetecek olanlar var mı şeklinde[517] sorular sormuştur.

Kur'an genelinde ve Enbiya sûresi özelinde Allah, müşriklerin tutarsız ve kararsız davranışlarını gözler önüne sermiştir. Çünkü sahih tevhid inancının kökleşmesi bu sayede mümkün olacaktır. Bu bölümde şirk sebepleri ve müşrikleri bu duruma düşüren sebeplere yer vermeye çalışacağız.

3.1. Mucize Talebinde Bulunma

"فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ / Önceki peygamberlerin (mucizelerle) gönderildikleri gibi o da bize bir mucize getirsin." (el-Enbiya 21/5)

Mucizeler pek çok kez gelmiştir ancak mucizeye rağmen iman etmeyenler bu yüzden helak olup gitmişlerdir.[518] Çünkü Allah'ın değişmez kanunu vardır ve

---

[512] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 120.
[513] Taftazâni, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1982, s. 142.
[514] el-En'am 6/100.
[515] el-Enbiya 21/22.
[516] el-Hac 22/31. "وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ / *Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor gibidir."*
[517] er-Rûm 30/40; bkn. Yûnus 10/34-35, el-Mü'min 40/20
[518] el-Mü'min 40/78.

mucizeleri yalanlayanları helak edeceği kesindir. Zira fiilen görülen maddi mucizelere de inanmayarak inat edenlerin hiçbir bir mazereti kalmıyordur.[519] Allah'ın mucize göndermemesine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Mucize gönderip de helak olmalarındansa mucize göndermeyerek gelecek nesillerden iman edeceklere zemin hazırlanması[520] veya müşriklere iman etmeleri için mühlet verilmesidir.[521]

Ayette geçen "اية / *âyet*" kelimesi, sözlükte "*açık alamet, işaret, emâre, iz ve nişâne"* anlamına gelmektedir. Çoğulu "ايات اي / *ây, âyât*" olup Allah'ın varlığına delâlet eden şeylere ve peygamberlerin hak olduğunu ispat eden mucizelere "اية / *âyet*" denir. Kur'an'da mucize anlamında ile kullanımları[522] mevcuttur.[523]

"معجزة / Mucize", sözlükte "*âciz bırakan, karşı konulmaz, harika olay*"[524] gibi anlamları içerir. Terim anlamı olarak ise, insanların benzerini meydana getirmekten aciz kalacakları ve âdeta meydan okuma şeklinde, peygamberlik iddiasında bulunan zattan tabiat kanunlarının aksine olarak zuhûr eden harikulade olaylara denir.[525] Mucizede maksat, peygamberlerin iddialarına destek olup onların peygamberliğini doğrulamaktır.

Herhangi bir olayın mucize olabilmesi için onun nübüvvet görevi verilen bir kimsenin yani peygamberin elinde gerçekleşmiş olmasıdır. Mucize gerçekte Allah'ın fiili olup ona "*peygamber mucizesi*" denilmesi mecazi bir anlam içermektedir.[526] Mucize, peygamberlik iddiası sırasında, Allah'ın elçisi olduğunu iddia eden zatın doğruluğunu ispat etmesi kastedilen ve hayra sebep olan harikulade bir olaydır.[527]

Peygamberin kendi başına bir mucize meydana getirmesi mümkün olmayıp[528] mucize tamamen Allah'ın iradesi doğrultusunda gerçekleşen olağandışı bir olay olarak karşımıza çıkar. Müşrikler ne zaman mucize taleplerinde bulunmuşlarsa[529] gelen

---

[519] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 108-109.
[520] İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't Tunusiyye, 1984, c. 17, s. 17.
[521] Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l ilmiyye, 2010, c. 4, s. 324.
[522] el-Bakara 2/211; el- Mü'min 40/78.
[523] İsmail Karagöz, *a.g.e.*, s. 44.
[524] İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 369.
[525] İsmail Karagöz, *a.g.e.*, s. 454.
[526] İsmail Karagöz, *a.g.e.*, s. 454.
[527] Seyyid Şerif, Cürcânî, *Kitab'ut-Ta'rifat,* Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1987, s. 98.
[528] er-Ra'd 13/38. "وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ" / *Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez.*" Ayrıca bakınız; İbrâhim 14/11, el-Mü'min 40/78.
[529] el-Ar'af 7/106.

cevaplarda mucizenin Allah katında olduğu[530] ifade edilmiştir.

Bazen Allah, peygamberine "*mucize getirebilirsen getir*"[531] diyerek de bunun izninin Kendisine bağlı olduğunu peygamberin görevinin mucize getirmek değil tevhid dinini tebliğ[532] etmek olduğunu ifade etmiştir.

Kur'an, müşriklerin mucize talep etmelerinde samimi olmadıklarına, küstahça mucize istediklerine,[533] Hz. Peygamber'in aralarında olmasının verdiği rahatlıkla başıboş tavırlarını sürdürdüklerine,[534] isteklerinde dünyevi hırslarının kodları olduğuna,[535] inkar etmeleri halinde başlarına gelecek olan azaba,[536] öncekilerin de benzer isteklerle peygamberlere sıkıntı oluşturduklarına,[537] aslında inanma gibi bir niyetlerinin olmadığına[538] yer vererek onların içinde bulundukları durumları gözler önüne sermiştir.

3.2. Geçmişin Yanlışlarını Tekrar Etme

"مَا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنٰهَاۚ اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ / Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir memleket halkı iman etmedi de şimdi bunlar mı iman[539] edecekler?"(el-Enbiya 21/6)

Müşriklerin en temel problemlerinden biri de içinde bulundukları toplumun yanlışlarını tekrar ederek helaki kendileri için hazırlamalarıdır. Kur'an, bu konu üzerinde özellikle durarak bir konuda bilginin öncelenmesi, körü körüne geçmişin yanlışlarının[540] tekrar edilmemesi gerektiğidir. Hatta yaptıkları yanlışlıklara kılıf olarak Allah'ın dilemesini alaya alma küstahlığını[541] göstermişler ve öncekilerin aynı durumuna düşmüşlerdir.

Hz. Peygamber Allah'tan aldığı vahyi ve tevhid davetini Mekkeliler'e ne zaman arzetse onların bahaneleri daha önce bunu büyüklerinden duymadıkları

---

[530] el-Ankebût 29/50.
[531] el-En'am 6/35.
[532] el-Maide 5/67.
[533] el-Enfal 8/32.
[534] el-Enfal 8/33.
[535] el-İsra 17/90-93.
[536] el-İsra 17/59-60.
[537] el-Bakara 2/118. *"وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَاْتِيْنَآ اٰيَةٌ / Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!' derler."*
[538] Yûnus 10/96-97.
[539] İman kelimesi burada tasdik etmek anlamına gelmektedir; Mücahid bin Cebr, *a.g.e.*, s. 469.
[540] el-Maide 5/104.
[541] el-En'am 6/148.

olmuştur. İddialarına göre madem ki duymadılar, o halde davet edildikleri şeyin gerçek dışı olduğu şeklinde bir yanılgı içine girmişlerdir.

Kur'an müşriklerin içinde bulunduğu durumu açıkça aktararak " وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَآ اَنْزَلَ اللهُ قَالُوا بَلْ نَـتَّبِـعُ مَا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَآ / *Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler."*[542] şeklinde ifade etmiştir. Burada *"اَتَّبِعُوا مَآ اَنْزَلَ اللهُ / Allah'ın indirdiğine uyun"* diye çağrıda bulunulan insanlar müşriklerdir.[543]

Müşriklerin, kendi soylarından olanlara bağlılık, kendilerine sığınanları korumak, antlaşma yaptıkları kabileleri zor zamanda savunmak gibi gelenekleri vardı. Aynı zamanda atalarından kendilerine intikal eden geleneklere sıkı sıkıya bağlılık denilebilecek "*gelenekçilik asabiyeti*" de mevcuttu. O yüzden atalarından miras kalan geleneklerine taassup derecesinde bağlıydılar. Geleneklerine bağlı olmayı asla yeri doldurulamayacak bir değer olarak kabul ediyorlardı. Geleneklerini koruma uğruna zorluk ve felaketlere katlanırlar hatta savaşa dahi girmekten çekinmezlerdi. Atalarının ruhlarının kendilerini düşmanlarına karşı koruduklarına inanıp onların ruhlarına korkuyla karışık hürmet gösterirlerdi.[544]

Müşrikler, toplumda sosyal bir baskı kurup hem kendileri bu değerli tevhid davetini ret yolunu seçiyor hem de gönlü İslam'a meyledecek olanları da engelliyorlardı.[545] Onlar kendi inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmayı dindarlık sayıyorlar bu konuda sabırlı olmaları[546] ile gurur duyuyorlardı. Hz. Peygamber, onlara tevhit çağrısında bulunup Allah'ın ayetlerini okuyunca "' قَالُوا مَا هٰذَآ اِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُكُمْ / *Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır' dediler*."[547]

3.3. Hak Yerine Bâtılı Tercih Etme

"بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ/ Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar." (el-Enbiya 21/18)

---

[542] el-Bakara 2/170.
[543] Kurtubî, Ebû Abdullah, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l- Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 1985, c. 14, s. 450-452.
[544] Macit, *"Kur'ân'a Göre Şirk",* s.214.
[545] el-En'am 6/26.
[546] el-Furkan 25/42. "اِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَآ اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا / *Biz, ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı"*
[547] Sebe' 34/43, el-Kasas 28/36.

Kur'an, Allah'ın "حق / *hak*" Allah dışındaki ilâhların "باطل / *bâtıl*" olduğunu[548] söyleyip bu konudaki bakış açısını gösterir. Ve örneklerle bâtılın hükümsüz[549] olduğunu ortaya koyar.

Hak ve bâtıl kelimelerinin anlamlarına bakıldığında; "حق / *Hak*" kelimesi sözlükte "*inkarı mümkün olmayan sabit şey, doğru, doğruluk, adalet, hikmet, hikmete uygun vuku bulan hüküm, görev*" gibi anlamlara gelmektedir. Allah için kullanıldığı zaman isim-sıfat olarak; gerçekten var olan, varlığında şüphe bulunmayan, ilâh ve rab olarak gerçek olan, eşyayı var eden, gerçek anlamda mülkün sahibi, âdil olan ve benzeri anlamları içerir.[550] Ayrıca "*hak*" Allah'ın adı olarak da Kur'an'da kullanılır.[551] Yine hakkın müşriklerin isteğine göre şekillenmesinin imkansız olduğunu faraza böyle bir durumda kaos ile sonuçlanacağı[552] ifade edilmiştir.

Kur'an'da bunun yaygın bir kullanım alanı olan "*hak*" kavramı birçok anlam ile karşımıza çıkmakta olup Allah'tan başka örneğin; Kur'an,[553] Hz. Peygamber,[554] dine[555] de nispet edilmiştir.[556]

"ب-ط-ل / *B-t-l*"[557] kökünden, boşa gitmek, fâsit olmak, hükmü düşmek, işsiz kalmak, cesur olmak ve saçmalamak gibi anlamlara gelip "*bâtıl*" ise gerçekliği olmayan, yok olan anlamındadır; "*hak"* kelimesinin zıddıdır. Dinde var gibi görünen ancak varlığı olmayan, hakikati bulunmayan, boş, temelsiz ve asılsız şeylere denir. Kur'an'da, yalan,[558] put,[559] şirk,[560] haram,[561] zulüm ve haksızlık,[562] faydasız şey[563] ve boşa gitmek[564] gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'an'a göre; tevhid inancına uymayan

---

[548] el-Hac 22/62; bkn. Lokmân 31/30, Sebe 34/49.
[549] er-Ra'd 13/17.
[550] İsmail Karagöz, a.g.e., s.219.
[551] Sa'd 38/84; bkn. Yûnus 10/32, Tâhâ 20/114.
[552] el-Mü'minûn 23/71. *"وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَاۤءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ / Eğer hak onların arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi."*
[553] el-Bakara 2/176.
[554] et-Tevbe 9/62.
[555] el-İsra 17/81.
[556] Bekir Topaloğlu*, "Hak",* İstanbul, DİA, 1997, XV, 152.
[557] Bu kök kelime anlamı olarak bir şeyin kısa süreli olup yok olup gideceğini ifade der; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. 1, s. 258.
[558] Âl-i İmran 3/71.
[559] Lokman 31/30.
[560] el-Bakara 2/42.
[561] el-Bakara 2/188.
[562] el-Bakara 2/188.
[563] Âl-i İmran 3/191.
[564] Hûd 11/16.

her türlü inanç, Allah'tan başka tapılan yalvarılan her şey[565] kumar ve hile ile elde edilen bütün kazançlar[566] bâtıldır.[567] Tasavvufta ise Allah'ın dışında kalan bütün varlıklar değişkenlik ve fânilik özellikleri taşıdıkları için bâtıl kabul edilir.[568]

Hak, mevcudâtın meydana gelişinde en köklü ve en derin bir esastır. Bâtıl ise evrenin temel yapısında asla mevcut değildir,[569] olsa olsa sonradan ilişmiş köksüz bir şey olabilir. Bu yüzden de evrende hiç bir zaman geçerli olamaz. Allah onu kovalar ve üzerine hakkı indirerek paramparça eder. Allah'ın takibine uğrayan hiç bir şeyin devamlı kalması mümkün değildir. [570]

Bütün bu anlatılanlardan çıkaracağımız sonuç Allah'ın bir oluşunu yani tevhidi oluşturan İslam dininin, hakkı temsil edip gerçeğin ta kendisi olduğu ve Allah dışında onun onaylamadığı ne varsa bâtıl kısmına girdiğidir ki peygamberlerin bütün çabası da hakkı üstün kılmak ve bâtıl ile kıyasıya mücadele[571] içinde olmaktır.

3.4. Müşriklerin Alaycı Tavırları

"وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ / Andolsun, senden önce de birçok peygamberle alay edildi." (el-Enbiya 21/41)

Sözlükte "*alay etmek*" anlamındaki "هزو / *hüzüv*"[572] kökünden gelen "استهزاء / *istihzâ*" "*başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek*" manasında kullanılır.[573] Tanımı bu olan ihtihzâ, peygamberlerin verdikleri mücadelede sıklıkla başlarına gelen ve maruz kaldıkları bir durum olup her şeye rağmen onlar tevhitte kararlılıklarını sürdürmüşler ve sonunda zafere ulaşan taraf olmuşlardır.[574]

Kur'an, istihzâ anlamına gelebilecek birçok kelime kullanmakta olup bu

---

[565] el-Hac 22/62; Lokman 31/30.
[566] en-Nisa 4/29.
[567] İsmail Karagöz, a.g.e., s.56.
[568] Fahrettin Olguner, *"Batıl",* İstanbul, DİA, 1992, V, 147-148.
[569] Sebe' 34/49.
[570] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c.10, s.117.
[571] eş-Şûra 42/24.
[572] El-Maide 5/57.
[573] Mustafa Çağrıcı, *"İstihza",* DİA, 2001, XXIII, 347.
[574] el-En'am 6/10, er-Ra'd 13/32.

kelimelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz; "سخر / *Suhr"*[575] kelimesi "*alay, istihza*"[576] ; "هزل / *Hezl*"[577] kelimesi, "*ciddiyetin zıddı*"[578] ; "همز / *Hemz*"[579] kelimesi, "*kişinin gıybetini yapmak*"[580] ; "لمز / *Lemz*"[581] kelimesi, "*gizli sözlerle baş, göz ve dudaklarla ayıplamak*."[582]

Müşriklerin alay etme sebeplerine baktığımızda bunun peygamberlerin tebliğ ve risaletlerini başarısız kılma girişimlerinde psikolojik bir taktik olarak görünmektedir.[583] Müşrikler, İslam dininin yayılmasını önlemek ve engellemek için Hz. Peygamber'in ve diğer Müslümanların kişiliklerini, inanç ve değerlerini, ibadet ve yaşayışlarını[584] özellikle Allah'ın ayetlerini[585] sürekli biçimde değişik tarz ve formlarla[586] alaya almışlardır.[587] Ayrıca onlar ayetlerin anlamlarını anlamadan onları eğlence konusu yapmışlardır ki nasipleri ayetlerin lafızlarını duymaktan başka bir şey değildir.[588]

Kur'an, dünya hayatında müminlerle alay edenlere karşı ahirette durumun tam tersine döneceğini[589] haber verip müminlere, inanç konusunda kararlı ve sabırlı duruşlarını bozmamalarını, zira sonunda kazanan tarafın kendileri olacağı müjdesini verir. Alay edenlerin akıbeti belli olup Allah'ın şaşmaz kanunu işlemekte ve her zaman böyle cereyan etmektedir.[590]

Müşriklerin dünyada putlara bağlılıkta birbirilerine sabrı tavsiye etmelerinin ahirette aynı karşılık kendilerine verilerek ateşe girerken "*sabredin bakalım*" şeklinde bir cevap ile yerini bulacağını Kur'an'dan anlıyoruz: "امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَىٰ آلِهَتِكُمْ / *Gidin,*

---

[575] et-Tevbe 9/79.
[576] Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, *Kitabu'l-Ayn*, Tahkik: Mehdî Mahzûmî, İbrâhîm Samirâî, Dâru Mektebetü'l Hilâl, c. 4, s. 196.
[577] et-Târık 86/14.
[578] Halil b. Ahmed, *a.g.e.,* c. 4, s. 196.
[579] el-Hümeze 104/1.
[580] Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed, Kahire: Müessesetü Sicili'l-Arab, 1964. c. 4, s. 164.
[581] el-Hümeze 104/1.
[582] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 5, s. 406.
[583] el-En'am 6/10.
[584] el-Bakara 2/212.
[585] el-Kehf 18/56.
[586] el-Hümeze 104/1.
[587] Mustafa Çağrıcı, *"İstihza",* DİA, 2009, XXIII, 347.
[588] İbn Âşûr, *a.g.e.,* c. 17, s. 11.
[589] el-Mutaffifin 83/29-36.
[590] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c. 10, s. 134.

ilâhlarınıza tapmaya devam edin."[591] *"اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا اَوْ لَا تَصْبِرُوا / Girin oraya. İster dayanın, ister dayanmayın."*[592]

Müşriklerin alay etmelerinin asla yanlarına kâr olarak kalmayacağını, sonunda birçok felaketin onları beklemekte olduğunu yine Kur'an'ın bu konuya temas ettiği ayetlerden öğrenmekteyiz ki alay ettikleri şeyin kendilerini kuşatıp yakalayacağı,[593] yaptıklarının başına musibet olarak döneceği,[594] işlediklerinin ayan beyan ortaya çıkacağı[595] birçok farklı kullanım ile anlatılmaktadır.

Onlar ayetleri alaya alıyorlar ancak aralarında da gizli fısıldaşmalardan kendilerini alamıyorlardı.[596] Ancak Allah onların gizli konuşmalarının farkında olduğu vurgusu ile onların kaçmalarının mümkün olmadığını söyler ki bu dünyada gizli gizli Hz. Peygamber aleyhine fısıldaşanların kıyamette pişmanlıklarını da gizlemeye çalışacaklarını vurgular:

"وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ / Azabı gördüklerinde, için için derin bir pişmanlık duyarlar."[597]

Hz. Peygamber aleyhine gizli konuşmalarının sebepleri irdelendiğinde, ya komplolarını Müslümanların öğrenmesini istemedikleri için ya da İslam'a girenlerin sayısının artmasından korktukları için böyle bir davranış içine düştükleri görülebilir.[598] Çünkü onlar birçok metodu kullanarak insanları İslam'dan uzaklaştırma yolunu[599] seçmişlerdir.

Kur'an ayrıca mü'minlere bazı uyarılarda bulunup alay edenlerle kendi aralarına belli mesafeler koymaları gerektiğini vurgular. Dinlerini alay ve eğlence unsuru haline getirenleri dost edinmemeleri[600] gerektiği de zikredilir. Hatta olayın ciddiyet durumuna göre Kur'an ayetlerinin alaya alındığı ve inkar edildiği ortam içinde[601] Müslümanın bulunmasının imkansız olduğunu o mekanı terk etmesi

---

[591] Sâd 38/6.
[592] et-Tûr 52/16.
[593] Hûd 11/8.
[594] en-Nahl 16/34.
[595] ez-Zümer 39/48.
[596] el-Enbiya 21/3.
[597] Yûnus 10/54, Sebe' 34/33.
[598] İbn Âşûr, *a.g.e.,* c. 17, s. 13.
[599] Âl-i İmran 3/72. İnsanları İslam'dan uzaklaştırmak için çaba sarfederken aslında Hz. Peygamber'in peygamberliğini kendi içlerinde tasdik ediyorlardı; bkn. Taberî, *a.g.e.,* c. 6, s. 606.
[600] el-Maide 5/57.
[601] Kastedilen münafıklardır; Taberî, *a.g.e.,* c. 9, s. 320.

gerektiğini[602] sehven terk etmesi gecikirse hatırlar hatırlamaz terk etmesi gerektiğine[603] özellikle işaret edilir.

Bu ayetler dinin ciddi ve hassas olduğunu, müminin bu konuda tavrının net olması gerektiğini, inancıyla alay edildiğinde verdiği tepkinin doğal olduğunu ve bunun inanca saygı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve kesinlikle karşıdaki insanın dini inancı ile alay etmemesi gerektiğini[604] ve ona saygı duyması gerektiğini gösterir.

Kur'an, müşrikleri alay ettikleri için kıyasıya eleştirirken aynı zamanda inananların kendi aralarında da alaya yer vermemeleri gerektiğini[605] ve bunun ahlakî olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Kur'an insanlarla, inançlarla alay etmenin cehaletten kaynaklandığını[606] ve Hz. Peygamber örneği üzerinden[607] bütün inananlara cehaletten uzak durmalarını[608] tavsiye eder.

Özetlersek müşrikler müminlerle alay etmişler ancak Allah onların seviyesine düşüp onlarla alay etmeye izin vermemiş, böyle bir durumu asla tasvip etmemiş alay edenlere bunun karşılığı olan cezayı bizzat kendisinin vereceğini beyan ederek *"eğer siz inancınızda samimi iseniz zaten kazanacak olan siz olacaksınız[609] ben de sizin destekçinizim sizinle beraberim"* mesajı vermiştir. Ayrıca alay etmenin psikolojik bir sıkıntı durumu olup onların cehaletini ortaya koyduğunu ancak dinin alaya alındığı ortamda durmanın da kişinin inancı ile bağdaşmayacağını vurgulamıştır.

3.5. Taptıkları Varlıklara Güç Atfetme

"*أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا/ Yoksa bizim dışımızda onları koruyacak[610] ilâhları mı var?"* (el-Enbiya 21/43)

Allah, kendi gücünü göstermek[611] ve müşriklerin içinde bulunduğu durumu

---

[602] en-Nisa 4/140.
[603] el-En'am 6/68.
[604] el-En'am 6/108. Hz. Peygamber'e müşriklerin bâtıl ilahları ile bile alay edilmemesi emredilmiştir; bkn. Taberî, *a.g.e.*, c. 12, s. 33.
[605] el-Hucurat 49/11.
[606] el-Bakara 2/67.
[607] el-Ahzab 33/21.
[608] el-En'am 6/35.
[609] Muhammed 47/35.
[610] "*Onları üzecek şeylerden koruyacak ilahları mı var*?" şeklinde yorum için bkn. Celâleyn, *a.g.e.*, s. 424.
[611] el-Bakara 2/284.

gözler önüne sermek ve ilâh diye taptıklarının herhangi bir güce sahip olmadığını[612] ortaya koymak için onlara sorular sorarak gerçeğe ulaşmalarını istemiştir.

Gece ve gündüz her nefsi koruyan yalnız Allah'tır. O'nun en büyük özelliği rahmet ve merhamet sahibi olmasıdır. O Rahmân'dır. O'ndan başka koruyucu yoktur. Müşriklerin bel bağladıkları ilâhları her hangi bir güce sahip değildirler. Onlar âciz ve güçsüz varlıklardır.[613]

Bu gerçeği çok iyi bilen peygamberler ve inananlar işlerini Allah'a tevekkül içinde sürdürmüş ve O'nun koruma ve merhametini talep etmişlerdir. "توكل / *Tevekkül*", sözlükte "*dayanmak, güvenmek, vekil tutmak*"[614] anlamlarına gelip dini olarak ise, Allah'a güvenmek, teslim olmak ve işlerini O'na havale etmek demektir.[615] Kur'an müminleri tarif ederken onların bu vasıflarından bahseder; "وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ / *Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."*[616]

Kur'an "وكيل / *vekil*"[617] kelimesini de bu anlamda kullanıp "*işinin görülmesini havale etmek*" anlamında olup terim olarak "*bütün varlıkların işlerinin görülmesinde dayanılan, bu konuda tam yetkili varlık"* demektir. Kur'an, bu kelimeyi Allah için birçok kere kullanarak O'nun güvenilecek en güzel varlık olduğunu, kendisine güveneni koruduğunu ve her şeyi gördüğünü ifade etmektedir.[618]

Kur'an, mü'minlerin "حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ / *Allah bize yeter, O ne güzel vekildir*!",[619] dua ve temennilerine yer verip güvenilecek varlığın kendi olduğunu ve mü'minlerin de bu bilinç içinde hareket ettiğini göstermek ister. Hz. Peygamber'e hitaben de "وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِّ وَكَفٰى بِاللهِ وَكِيلاً / *Allah'a tevekkül et. Vekil*[620] *olarak Allah yeter*."[621] Deyip verdiği tavsiyelerden biri de tevekkül ile ilgilidir.

Allah'ın korumasını ifade eden bir başka kelime ise "حفيظ / *Hafîz*" olup çok koruyan kollayan ve gözeten anlamında Allah'ın sıfatlarından biridir.[622] Kur'an'da

---

[612] el-A'raf 7/197-198.
[613] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c. 10, s. 134.
[614] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 11, s. 734.
[615] İsmail Karagöz, *a.g.e.,* s. 656.
[616] el-Enfal 8/2.
[617] Âl-i İmran 3/173, en-Nisâ 4/81,132,171, el-En'am 6/ 66,102,107, Yûnus 10/108, Hûd 11/12, Yûsuf 12/66, el- İsrâ 17/2,54,68.
[618] Bekir Topaloğlu*, "Vekil",* İstanbul, DİA, 2013, XXXXIII, 9.
[619] Âl-i İmran 3/173.
[620] *"Vekil"* kullarının bütün rızıklarına kefil olmasını ifade eder; bkn. İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 11, s. 734.
[621] en-Nisa 4/81.
[622] İsmail Karagöz, *a.g.e.,* s. 216.

meleklere izafe edilen "حفظ / *hıfz*", insanları koruma ve işledikleri amelleri kayıt altına alma[623] manasında kullanılmakta; peygamberlere nispet edildiğinde onların tebliğ ile mükellef olduklarını, iradelerini diledikleri gibi kullanan insanların üzerine birer bekçi olarak görevlendirilmediklerini anlatır.[624] Ayrıca Kur'an bize Hz. Ya'kûb'un "حافظ / *Hâfız*" kelimesini en hayırlı koruyucu diyerek[625] kullandığını aktararak peygamberlerin koruyucu ve kollayıcı olarak Allah'ın merhametine yöneldiklerini haber verir.

Değerlendirme

İkinci bölümde konunun odağında ve merkezinde yine tevhid ilkesi bulunmakta olup yoğunlaştığımız sure, Enbiya sûresinin öncelikle adı ve içeriğine yönelik oldu. Sûrenin nüzûl sebebine konu olacak bazı ayetlerine temas edip sûrenin tevhid açısından önemi incelenmeye çalışıldı. Enbiya sûresinde tevhid konusunu, ahirete iman bağlamında tevhit takip etti ki müşriklerin hesap gününe olan güven eksikliğinin onların içinde bulunduğu şirki tetikleyip daha da artırdığı tespit edildi.

Müşriklerin Allah'ın özellikleri ve sıfatlarını ihmal edip veya görmezden gelip her ne kadar uluhiyetini onaylasalar da rububiyet noktasında yani Allah'ın evrende etkin tek güç olarak kabulüne yanaşmadıkları görülmektedir. Allah'ın "سميع / *Semi*" ve "عليم / *Alîm*" oluşu bu anlamda sadece O'nun isimlerinden bir kaç örneklik olarak önümüzde durmaktadır.

Allah'ın, tevhid çağrısını gönderdiği her peygamber üzerinden yenilemesi de konunun muhatap kitle açısından da mühim bir yerde durduğunu göstermiş ve bu yolda mücadele eden peygamberlerin yardım ve inayet ile desteklendiği de Allah'ın inananlara verdiği bir sözü olarak kendini göstermiştir.

Allah'ın evrende bütün olan biten ile ilgili tek yetkili olarak kendini göstermesi bu konuda da tevhidi ön plana çıkarmıştır. Allah, muhataplarına birçok metodun yanında sorular sorup zihinleri tevhide hazırlayarak kendi dışında başka ilâhların bulunmasının imkansız olduğunu da beyan etmiştir.

Ancak her şeye rağmen inanma konusunda direnen müşrikler, gerek mucize

---

[623] er-Ra'd 13/11.
[624] Bekir Topaloğlu, *"Hafîz",* DİA, 1997, XV, 116.
[625] Yûsuf 12/64.

talebi ile gerekse geçmişin yanlışlarını tekrar edip alenen açıkça ortada olan hak yerine yanlışı yani bâtılı tercih etmişlerdir. Bütün ciddiyeti ve samimiyeti ile tevhid görevini yapmaya gayret eden peygamberleri alay konusu haline getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca kendilerine göre gerçekte olmadığı halde[626] taptıkları varlıkları güç odağı haline getirmeye çalışmışlardır.[627] Bütün bunlardan hareketle hak, gerçek olarak bütün ihtişamı ile karşımızda dururken, bâtılın bu gerçekliğe karşı direnmesinin mümkün olmadığı açıktır.

III. BÖLÜM

ENBİYA SÛRESİNDE ADI GEÇEN VE GEÇMEYEN PEYGAMBERLERİN TEVHİD MÜCADELELERİ

Yüce Yaratıcı tevhidi tebliğ etme görevi peygamberlere vermiş ve onların eliyle verdikleri bu mücadelede onların yanında olmuştur. Peygamberler de üstlendikleri bu görevin bilinci ile gönderildikleri topluma tevhid ile başlangıç yapmışlar adım adım toplumu bu konuda bilgilendirip tebliğe devam etmişler, karşılaştıkları zorluk ve tehditlere karşı vakarlarını koruyup canları pahasına bütün ilahî dinlerin ortak adı olan İslam'ı temsil etmişlerdir.[628]

Tevhid özü itibari ile İslam davetinin ana giriş kapısı ve bu yolun ilk basamağını temsil etmekte olup peygamberler durumun önemini kavramanın bilinci ile hareket etmişlerdir. Çünkü Allah her peygambere önce bunu görev olarak tevdi ederek bunu şöyle ifade etmiş ve Hz. Peygamber'e hitaben " وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحِّي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَاْ فَاعْبُدُونِ / *Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin' diye vahiy*

[626] el-Fâtır 35/40.
[627] el-A'raf 7/53.
[628] Âl-i İmran 3/84.

etmişizdir."[629] buyurmuştur. Hz. Peygamber'e " *şimdiye kadar bütün peygamberler nasıl ki bu görevi ifa etti, şimdi sıra sende*" denilmiş olup O da bu görevi hakkıyla yapıp bu emaneti Kur'an vasıtası ile müminlere emanet etmiştir.

İşte bu bölümde peygamberlerin tevhid mücadelelerine değinip yaşadıkları zorlukları, kendilerine verilen tepkileri ve son tahlilde galip gelenin yine tevhid olduğunu gösterilmeye çalışılacaktır.

Peygamberlerin tevhid mücadelesine geçmeden peygamberlerin Kur'an'da anlatılan kıssalarına başlarken "قصة / *kıssa*" kelimesine bakıldığında:

Arapça'da "ق-ص-ص / *k-s-s"* kökünden gelip takip etmek, izini sürmek[630] anlamına gelen kıssa kelimesi, bu anlamı ile Kur'an'da da kullanılmıştır.[631] Ayrıca bir şeyi birine anlatıp beyan etmek[632] anlamı da içerip yine buna dair Kur'an'da kullanımları mevcuttur.[633] Bu anlamların yanında bir şeyi makasla kesmek, kırkmak[634] gibi anlamlara da gelmektedir. Terim anlamı olarak ise *"İnsanlık tarihi boyunca kaybolup gitmiş veya kulaktan kulağa aktarılan, bazılarının izleri devam eden, insanların başlarından geçen olayların, ibret olması*[635] *için anlatılmasıdır."*[636] Şeklinde tarif edilebilir.

Kıssaların anlatılmasında ibret ve ders alma yönü ön planda olup Kur'an Hz. Mûsâ'nın anlatıldığı bir pasajda buna işaret etmiştir; " وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَّا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ / *Andolsun, Mûsâ'yı da, 'Kavmini karanlıklardan*

[629] el-Enbiyâ 21/25.
[630] İbn Fâris, *a.g.e.*, c. 5, s. 11.
[631] el-Kasas 28/11.
[632] İbnu Fâris, *a.g.e.*, c. 5, s. 11.
[633] Yûsuf 12/3.
[634] İbnu Fâris, *a.g.e.*, c. 5, s. 11.
[635] eş-Şuara 26/190.
[636] Abdülbaki, Güneş, *Kur'an Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, İstanbul, 2005, s. 12.

aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini[637] *hatırlat*' *diye ayetlerimizle gönderdik.*"[638]

1. Enbiya Sûresine Adı Geçen Peygamberlerin Tevhid Mücadeleleri

1.1. Hz. Mûsâ ve Hârûn'un Tevhid Mücadeleleri

"وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ / *Andolsun, biz Mûsâ ile Hârûn'a, Furkân'ı*[639] *verdik."* (el-Enbiya 21/48)

Kur'an birçok kıssa ile inananların önüne örnekler koymakta peygamberlerin tevhid mücadelelerini örnek olarak sunmaktadır. Yüce Allah, Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar farklı elçiler diliyle;[640] fakat hep aynı inanç esaslarını insanlığa ulaştırmıştır. Bundan dolayıdır ki Kur'an kendinden önceki kitapları tasdik eden ama aynı zamanda onları denetleyen/müheymin[641] bir kitaptır.[642] Çünkü peygamberlerin inanç birliği olarak ortak yönü olup hepsi tevhid ilkesinde birleşmişlerdir, bu yüzden peygamberlerin birçoğunu anlatan ayetten sonra İslam vurgusu[643] yapılmıştır. O halde bütün peygamberlerin ortak dininin adı İslam'dır demek mümkündür. Allah bir olduğuna göre onun dininin de bir olması ve bütün peygamberler aynı dini tebliğ ederek bu birliği göstermiş olmaları kadar doğal bir şey düşünülemez.[644]

---

[637] "*Allahın günleri*" ile kastedilen, "*Allah'ın, Hz Musa ve kavmini Firavun'un zulmünden kurtardığı günlerdir*." İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 290.
[638] İbrâhim 14/5.
[639] "Furkan": "Tevrât". İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 511. "Furkan" ile "Tevrat" kastedildilmiş olup bu ismin verilmesinin sebebi Tevrat'ın hak ile batılı; helal ile haramı ayırdığı içindir, ayrıca Hz. Mûsa ile Firavun'un arasını da ayırdığı için bu simin verildiği ifade edilmiştir; bkn. Taberî, *a.g.e.,* c. 18, s. 453.
[640] İbrâhim 14/4.
[641] el-Maide 5/48. Kur'an'ın "*müheymin"* oluşu, onun önceki kitapları denetleyen, muhafaza eden yönünü ifade eder. Kur'an tamamen mensûh bir kitap haline gelmeyip ilâhî koruma altında olduğunu (el-Hicr 15/9) belirtir; bkn. Fahreddîn Râzî, *a.g.e.,* c. 12, s. 371.
[642] Şaban Ali Düzgün vd. *İslam İnanç Esasları,* Ankara: Grafiker Yayınları, 2014, 187.
[643] Âl-i İmran 3/84-85.
[644] Celil Kiraz, *"Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük",* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10/2, 2001, s. 241-258.

Kur'an'ın 34 suresinde 136 kez adı geçen Hz. Mûsâ, peygamberler arasında en çok zikredilen peygamberdir. Kendisinden özel söz alınan[645] peygamberler arasında sayılan[646] Hz. Mûsâ,[647] Allah tarafından tevhid mücadelesinde görevlendirilince kendisine görev tanımı,[648] görevin ayrıntıları,[649] muhataplarına konuşma tarzı,[650] bu önemli görevde yardımcısının kim olacağı,[651] hangi mucizelerle[652] bu daveti kime gidip[653] gerçekleştireceği, verilen muhtemel tepkileri[654] ve kendisinin asla yalnız ve yardımsız bırakılmayacağı[655] gibi konular bildirilmiştir.

Hz. Mûsâ, tevhid mücadelesine hanımı ile yaptığı bir yolculuk esnasında başlamıştır.[656] Hz Mûsa, bir ateş görmüş ateşin yanına gidince Allah ona seslenmiştir.[657] Allah, kendisini tenzih ederek,[658] söze başlamıştır. Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak seçildiğini, vahyi dikkatlice dinlemesini ve Allah'tan başka ilâh olmadığını, sadece kendisine ibadet etmesi gerektiğini vurgulamıştır.[659]

Hz. Mûsâ daha aldığı ilk vahiyde Allah, kendisine tevhidi bildirmiş[660] önce sağlam bir inanca vurgu yapmış daha sonra da Allah ile kişinin en sıkı bağı olan ibadeti

---

[645] "*Söz*" yani "*mîsak*" ile kastedilen "peygamberlerin tebliğ görevini yerine getirmeleridir." Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s. 83.
[646] el-Ahzab 33/7.
[647] Ömer Faruk Harman, *"Mûsâ",* İstanbul, DİA, 2020, XXXI, 210.
[648] Tâhâ 20/14. Allah, bu ayette Hz. Musa'ya risalet/peygamberlik görevi ile seçildiğini bunun gereklerini yerine getirmesi gerektiğini, kendinden başka ilah olmayıp ibadetin sadece kendine ait olduğunu ifade etmiştir; bkn. Taberî, *a.g.e.,* c. 18, s. 283.
[649] eş-Şuara 26/15-16.
[650] Tâhâ 20/44. *"Kavl-i Leyyin / yumuşak söz"* ile hitabın sebebi öğüt alıp almayacağını görmek içindir; Taberî, *a.g.e.,* c. 18, s. 313.
[651] Meryem 19/53.
[652] Tâhâ 20/17-23.
[653] Tâhâ 20/43.
[654] eş-Şuara 26/18-19.
[655] Tâhâ 20/46.
[656] en-Neml 27/7.
[657] Tâhâ 20/10-12.
[658] en-Neml 27/8.
[659] Tâhâ 20/13-14.
[660] el-Kasas 28/30.

dile getirmiştir. Kıyametin bir gün kopacağını ve herkesin yaptıklarının karşılığını alacağını ifade etmiştir. Daha sonra Allah, Hz. Mûsâ'nın elinde ne olduğunu, ne işe yaradığını sormuş ve onun elinde bulunan sopanın nasıl bir mucizeye dönüşeceğini ona gösterip gücünü ve kudretini ispat etmiştir.[661] Hz. Musa asası ile gezmesi çobanlık mesleği gereği olup O ve Hz. Dâvûd da çobanlık yapmıştır ve bu esnada peygamber olarak görevlendirilmişlerdir.[662] Hz. Peygamber de her peygamberin çobanlık yaptığına vurgu yapmıştır.[663]

Allah, Hz. Mûsa'ya, ilahlığını ilan eden[664] Firavun'a[665] gitmesini, tevhid ilkesini korkmadan,[666] üslubuna dikkat ederek[667] ama aynı zamanda da helakının da yakın olduğunu söylemesini[668] ondan istemiş kendisine bu konuda yardımcı olarak kardeşini talep edince bu nazik isteğini[669] de olumlu karşılamıştır. Tevhid davetine karşı Firavun'un sorularına tek tek cevap vermiş[670] ancak Firavun kabule yanaşmayınca kendisine daha önce provası yaptırılan mucizeleri[671] göstermiştir.

Firavun etrafına haklı olduğunu ispata çabalamış[672] karalama kampanyası düzenlemiş[673] ve dönemin sihirbazlarından uzman yardımı istemiş[674] kararlaştırılan vakitte halkın önünde[675] Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn galip gelmiştir.[676] Olayın hakikatini

---

661 Tâhâ 20/13-18.
662 İbn Hanbel, *Müsned,* İstanbul: Çağrı Yay., 1982, c. 3, s. 96.
663 Buhârî, İcâre, 2.
664 en-Nâziat 79/24.
665 Firavun'un adı Ebü'l-Abbâs b. Velîd ya da Mus'ab b. Reyyân ya da Velid b. Mus'ab olarak geçmektedir; bkn. İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't-Tarih,* Beyrut: Dâr'ül Kitâb, 1997, c. 1, s. 169.
666 el-A'raf 7/104.
667 Tâhâ 20/44.
668 el-İsra 17/102.
669 Meryem 19/53, Tâhâ 20/30, el-Mü'minûn 23/45, el-Furkan 25/35, eş-Şuara 26/13, el-Kasas 28/34,
670 Tâhâ 20/49-52.
671 Tâhâ 20/56.
672 el-A'raf 7/109-110.
673 eş-Şuara 26/34.
674 el-A'raf 7/111-112.
675 Tâhâ 20/59.
676 el-A'raf 7/119.

gören sihirbazlar hak ve tevhidi kabul etmişlerdir.[677] Firavun inadını sürdürüp sihirbazları cezalandırmış[678] iki güzide peygamberi öldürmeye yeltenmiş[679] ve onları ordusu ile takip ederken denizde boğulmuş[680] boğulurken pişman olsa da artık işi işten geçip geç kaldığı acı gerçeği kendisine söylenmiş[681] ve sonuçta tevhid, şirki hak, bâtılı yenmiştir.[682]

Kur'an'ın birçok sûresinde çok detaylı bir şekilde anlatılan ve özetlemeye çalıştığımız bu kıssa, tevhidin her zaman kazanan ve Allah'ın kelimesinin hep üstün olacağı[683] mesajının Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn örneğiyle sunulmasıdır.

Kur'an, tevhidi inkar eden Firavun ve yakın çevresinin şirke düşme sebeplerini sıralarken; insanlara üstten bakan bir tarzda kibirli olmaları,[684] günaha dalmaları,[685] hak ve hakikat ile karşılaştıklarında iftira ile karşılık verdikleri,[686] içinde bulundukları toplumun kabullerini taklid edip gerçeği görememeleri,[687] sadece kendi gücüne güvenip gücü kutsamaları,[688] inanca saygı göstermeyip inananları baskı altında tutmaları,[689] gibi bazı özellikleri saymaktadır.

Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un ön plana çıkarılan özelliklerine göz attığımızda ise; onların sadece Allah'a dayanıp tevekkül eden,[690] ağzı dualı,[691] ve duaları makbul

[677] el-A'raf 7/121-122.
[678] el-A'raf 7/124.
[679] el-A'raf 7/127.
[680] Yûnus 10/90.
[681] Yûnus 10/91.
[682] el-A'raf 7/118.
[683] et-Tevbe 9/40.
[684] Yûnus 10/75.
[685] Yûnus 10/75.
[686] Yûnus 10/76.
[687] Yûnus 10/78.
[688] Yûnus 10/79.
[689] Yûnus 10/83.
[690] Yûnus 10/85.
[691] Tâhâ 20/25-26.

olan,[692] ibadet hayatında kararlı,[693] doğruları açıkça ifade eden,[694] etrafına sabrı tavsiye edip sonunda kazacaklarını belirtip ümit aşılayan,[695] ve tevhid inancını her bağlamda haykıran[696] kimseler olduklarını görürüz.

Allah, Enbiya sûresinde, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un bu daveti gerçekleştirmek için kendilerine verilen kitabın bir adının "الفرقان / *el-Furkân*"[697] olduğunu açıklayıp hak ile bâtılı, hidayet ile dalâleti ve tevhid ile şirki tefrik etmek yani birbirinden ayırmak için verilmiş olduğunu beyan eder. Ve bütün peygamberlerin gönderiliş kanununa[698] işaret eder.[699]

Ayrıca Hz. Hârûn ve onun tevhid davetine katkıları olarak şunları sıralamak mümkündür: Peygamber olarak gönderildiği,[700] hitabet kabiliyetinin güzel olup etkili konuştuğu,[701] söylenebilir. Hz. Hârûn da Hz. Mûsâ gibi tevhid dinine sahip çıkmış, etkili konuşma yeteneği ile Firavun ve etrafındakilere tebliğ faaliyetinde bulunmuştur.

1.2. Hz. İbrâhim'in Tevhid Mücadelesi

"وَلَقَدْ اٰتَيْنَآ اِبْرٰهِيمَ رُشْدَهٗ / *Andolsun, İbrâhim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik.*" (el-Enbiya 21/51)

Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a kısaca temas ettikten sonra Hz. İbrâhim'e burada geniş bir bölüm ayrılmıştır. Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesi çarpıcı ve zekice planladığı örneklerle sunulmakta olup yine de bunun sonucunda ölüm tehditlerinden

---

692 Tâhâ 20/36.
693 Yûnus 10/87.
694 el-İsra 17/102; bkn. el-A'raf 7/105.
695 el-A'raf 7/128.
696 el-A'raf 7/140.
697 "*Furkân"* iki şeyi tefrik etmek/birbirinden ayırmak anlamına gelir; bkn Muhammed Râzî, *a.g.e.,* s. 238.
698 el-Enbiya 21/25. Allah bütün peygamberleri tevhid ve Allah'a kulluk ile mükellef oldukları ilkesi ile göndermiştir; bkn. Celâleyn, *a.g.e.,* s. 422. Ayrıca bkn. Taberî, *a.g.e.,* c. 18, s. 427.
699 Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 145.
700 en-Nisa 4/163; bkn. el-Enam 6/84.
701 el-Kasas 28/34.

kurtulamamıştır. O ateşe atılmaya çalışılmış[702] ancak Allah'ın yardımı yetişerek ateş onu yakmamıştır.[703] Böylece tevhid ve hak galibiyetini apaçık ilan etmiştir.

İlgili ayette kendisine rüşd verilmesinden bahsedilmesi[704] kendisine verilen emaneti taşıyacak kabiliyette olması sebebiyledir. tevhid davetine babasından başlamış "تماثيل / *temâsil"* denen şeylerin ne olduğunu sormuş, *"biz babalarımızı böyle bulduk"* cevabına itiraz ederek onları düşünmeye sevketmiş onların ölü geleneklerini reddetmiştir.[705] Hz. İbrâhim'in mücadele ettiği dönemde puta tapıcılık öyle yaygınlaşmıştı ki puthanelerde putlar yapılır ve bu putlara tapılırdı. Puthane Bakanlığı bile kurulmuştur.[706]

Hz. İbrâhim deyince tevhid, tevhid denince Hz. İbrâhim akla gelir. Kur'an'da "*ülü'l-azm*"[707] diye söz edilen peygamberlerdendir.[708] Kur'an, peygamberlerden bahsederken kronolojik bilgi vermek yerine onların tevhid davetine katkılarını, tebliğ faaliyetlerini ön plana çıkarır. Hz.İbrahim, tevhid davetinde tamamen saygı ve nezaket üslubu kullanmış bu şekilde etkinliğini arttırmaya çalışmıştır.[709]

Hz.İbrahim, önce kendi babasından başlayarak, faydası olmayan şeylere tapmaması gerektiğini, kendisine tabi olursa kurtuluşa ereceğini, şeytanın yoluna tabi olursa Rahman tarafından azaba müstahak olacağını ifade etmiştir.[710] Rahman adını kullanarak Allah'ın merhametli bir Rab olduğunu vurgulamıştır. Böylece babasının

---

[702] el-Ankebût 29/24, es-Saffat 37/97.
[703] el-Enbiya 21/69.
[704] Küçük yaşta hidayete erdirilmesi kastedilmiştir; bkn. Taberî, *a.g.e.,* c. 18, s. 455.
[705] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c. 10, s. 146-147.
[706] Şinasi, Gündüz, vd. *Dinler Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2010, 38.
[707] el-Ahkâf 46/35. *"فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ / (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret." "ülü'l-azm*" ile kastedilen Peygamberlerin, kavimlerinin kendilerini yalanlamalarına karşı sebat göstermiş olmalarıdır. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s.327.
[708] Ömer Faruk Harman, *"İbrâhim",* İstanbul, DİA, 2000, XXI, 269. El-Ahkâf 46/35.
[709] Esra Karakeçili, *"Hz. İbrâhim'de İspât-ı Vacip"* (Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 33-35
[710] Meryem 19/42-45; bkn. el-En'am 6/74.

hak yola yönelmesini sağlamak istemiştir.[711] Babası reddetse de Hz. İbrâhim babasını hak dine çağırmaktan geri durmamıştır.[712] Yine evladı olarak babasının affedilmesi için dua etmiş, ancak bu isteği kabul edilmemiştir.[713] Buradan anladığımız peygamberlerin kabul olunan duaları olduğu[714] gibi dua edilen konuya göre[715] kabul edilmeyen duaları[716] da olmuştur. Hz. İbrâhim ve Hz. Nûh'un kabul edilmeyen dualarında babalarının ve oğullarının iman etmediği için bu durumun böyle sonuçlandığını görmekteyiz ki dua konusu iman ve tevhide tezat teşkil ediyorsa dua peygamberden de gelse kabul edilmemiştir.

Hz. İbrâhim, Allah'ın varlığına ve birliğine dair yönelişi sorgulama yöntemi ile bulmaya çalışmış, Allah dışında yıldız, ay ve güneş gibi varlıkların ilâh olamayacaklarını[717] onların kalıcı değil geçici özelliklere sahip olduklarından hareketle anlamış ve sonunda yüzünü Allah'a döndüğünü ifade ederek yine tevhide vurgu yapmıştır.[718]

Hz. İbrâhim bunları söylerken aya, güneşe ve yıldızlara tapmanın yersiz olduğunu, asıl tapılmaya layık olanın bunları yaratan ve aynı zamanda kâinatı yaratanın tek bir Rab olduğunu da bildirmiştir.[719]

Hz. İbrâhim'in yıldızları, ayı ve güneşi birbiriyle karşılaştırarak Allah'ın varlığına ulaşması[720] da onun bu konudaki kıvrak zekasını göstermesi bakımından

---

[711] Zeki, Sarıtoprak, *Hz. İbrâhim'in Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi*, Köprü Dergisi Kış, s. 59.
[712] Cüneyt, Gökçe, *"Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği*", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44, Aralık 2020, s. 278.
[713] et-Tevbe 9/114.
[714] el-Enbiya 21/76,84,88,90.
[715] et-Tevbe 9/80.
[716] Hûd 11/46.
[717] el-En'am 6/76.77.78.
[718] el-En'am 6/79.
[719] Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasîr*, İstanbul: Ensar Neş., 1995, c. 1, s. 300.
[720] Erkan Yar, *"Hz. İbrâhim Ve Akılcı Metodu"*, Kelam Araştırmaları Dergisi 4/2 (2006), 96-100.

önemlidir. O, tevhidin asıl olduğunu bâtılın ise gerçeğin karşısında yaşama şansının olmadığını yıldız, ay ve güneşin kaybolup gittiği gibi yok olacağını yaşadığı topluma göstermeye çalışmıştır.

Kavmi ile tevhidi ispat etmek için zaman zaman tartışma yöntemini de kullanmış ki bu metot belli bir konu hakkında farklı fikirlerin sunulmasıyla meydana gelen bir metottur.[721]

Hz. İbrâhim, Allah'ın rububiyetini kabul etmek istemeyen, ilâhlığını ilân etme cüretinde bulunan, kendinde Allah'ın rububiyet özelliklerini görme yanlışına düşen ve ateşe tapan toplumun lideri Nemrut olduğu bilinen kişi[722] ile nezaketi elden bırakmadan tamamen kurallarına uygun ve akılcı metotlarla tartışarak onu ikna etmiş[723] ve tevhidin temellerini attığı gibi Kâbe'nin temellerini [724] atmıştır.

Hz. İbrâhim, Nemrut ile yaptığı bu konuşmada tartışma metodunun en güzel örneğini sergilemiştir. Tartışma metodu günümüzde de etkin olarak kullanılmaktadır. Bu metot yıllarca din eğitiminde kullanılmıştır.[725]

Hz. İbrâhim'in karşısındaki muhatabı ile tartışırken sorularla onun düşünmesini sağlaması, Allah'ın varlık ve birliğini aklî ve naklî delillerle ispat etmesi bakımından değerli olup O, hak dinin en temel ilkesi olan doğru bir ulûhiyyet inancının nasıl olması gerektiğini aklını ve dini delilleri kullanarak göstermiş bulunmaktadır.[726] Zaten O kendisini tanıtırken kendisine ilim verildiği[727] vurgusu ile akıl ile nakili

---

[721] Vecihi, Sönmez, *"Hz. İbrahim'in Tabi Olduğu Hak Din Ve Tevhidi İspat Metodu",* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1, 2010, s. 87.
[722] İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 1, s. 233.
[723] el-Bakara 2/258. *"قَالَ اِبْرٰهٖمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِيْ بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِيْ كَفَرَ/ İbrahim, 'Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir' deyince, kâfir şaşırıp kaldı*."
[724] El-Bakara 2/127.
[725] Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 2004), 163.
[726] Yar, "*Hz. İbrâhim Ve Akılcı Metodu*", s. 99-100.
[727] Meryem 19/43.

mezcetmiştir.

Hz. İbrâhim'in tevhidde başka bir örnekliği ise onun Allah'ın emrine uymadaki gayreti olup Allah, kendisine kendi yoluna teslimiyet içinde girmesini emrettiğinde hemen harekete geçmiş ve teslimiyetini ve sadakatini göstermiştir.[728] Bu teslimiyeti de bütün ailesine, çocuklarına ve gelecek nesillere tavsiye etmiştir.[729] Ancak bu tavsiyesini kavmine de tekrar edip onları da hak yola davet ettiğinde bazen olumlu sonuçlar alamamıştır.[730]

Hz. İbrâhim, babasının ve kavminin taptığı putlarla mücadelesini sürdürürken soru cevap yöntemini sıkça ve etkili bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Böylece Hz. İbrâhim öğretim aşamasında ne gibi bir yol izleneceğini göstermektedir.[731]

Tevhid tebliğine kararlılıkla devam etmiş, hiç kimseye faydası olmayan gerek gök cisimlerinin gerekse diğer varlıklara tapmanın anlamsızlığına vurgu yapmıştır.[732] Allah'a hitaben gerçekleştirdiği ölüleri nasıl dirilttiğine dair soruları[733] da ahirete imanını daha da pekiştirmek cinsinden olup tevhidin bir parçası olarak görülmelidir. Hz. İbrahim tevhidi yaymak için hicret etmiştir.[734]

Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil tevhid binası Kâbe'yi inşa etmişlerdir.[735] Kâbeyi inşa etmeden önce yaptığı duada Allah'a ve ahiret gününe iman vurgusu yapmış,[736] Kâbe'nin inşa edildiği mekana gönderilecek peygamberin de kendi çizgisinde olması için dua etmiştir.[737] İnşa sonrası insanların arasına çıkıp onları Allah

---

[728] el-Bakara 2/131.
[729] el-Bakara 2/132.
[730] el-En'am 6/80-81.
[731] Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Pegema Yayıncılık, 2001, s. 249.
[732] Ömer Faruk Harman, "*İbrâhim",* DİA, 2000, XXI, 269.
[733] el-Bakara 2/260.
[734] el-Ankebût 29/26.
[735] el-Bakara 2/127.
[736] el-Bakara 2/126.
[737] el-Bakara 2/129.

hakkı olan[738] hacca davet etmiş ve haccı ilan etmiştir.[739] Allah da kendilerinden insanlık için inşa edilen ilk ev olarak belirtilen[740] Kâbe'yi temiz tutmalarını[741] istemiştir.

Hz. İbrâhim bu görevleri ifa ederken tevhidi merkeze alıp şirke meydan okumuştur ki Kur'an da onun asla müşriklerden olmadığını ve Allah'ı bilen, tanıyan, dosdoğru samimi bir Müslüman olduğunu ifade etmiştir.[742] Hz. Peygamber'e ve İslam ümmetine Hz. İbrâhim'in hanîf dinine tabi olması istenmiş[743] ve Kâbe'de namaz kılınacak yer olarak da onun makamına[744] işaret edilmiştir.[745]

O, tevhidi anlatırken Allah'ı da etrafına tanıtmış Allah'ın bütün özelliklerini tek tek sıralayarak tebliğ görevini sürdürmüştür. Bu bağlamda Hz. İbrâhîm, Allah'ın her şeyi yaratan, kullarına yol gösteren, rızık ve şifa veren gibi özelliklerini ön plana çıkarmıştır. [746]

Hz. İbrâhim'in Kur'an'da geçen bazı özelliklerine baktığımız zaman şunlar ön plana çıkar; kendisine peygamberlik görevi tevdi edilmeden önce de dosdoğru bir yol üzerinde olduğu,[747] kendisinden özel ve ağır söz alınan peygamberlerden olduğu,[748] kendisine sahifeler verildiği,[749] yumuşak huylu,[750] kendisini Allah yoluna vakfetmiş ve adamış,[751] duası makbul bir kul olduğu,[752] Allah'ın rahmet ve bereketi ile

---

[738] Âl-i İmran 3/97.
[739] el-Hac 22/27. *"وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ / İnsanlar arasında haccı ilan et*."
[740] Âl-i İmran 3/96.
[741] el-Bakara 2/125.
[742] Âl-i İmran 3/67.
[743] Âl-i İmran 3/95.
[744] el-Bakara 2/125; bkn. Âl-i İmran 3/97.
[745] Ömer Faruk Harman, *"İbrâhim",* DİA, 2000, XXI, 271.
[746] eş-Şuara 26/78.
[747] el-Enbiya 21/51.
[748] el-Ahzab 33/7.
[749] el-A'la 87/19.
[750] et-Tevbe 9/114.
[751] Hûd 11/75.
[752] el-Hicr 15/53.

ödüllendirildiği,[753] çok misafirperver,[754] doğru sözlü [755] ve müminler için Hz. Peygamber gibi[756] güzel bir örnek olduğu[757] zikredilir.

1.3. Hz. Lût'un Tevhid Mücadelesi

"وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطاً اِلَى الْاَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ/ Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık." (el-Enbiya 21/ 71)

Ayette sözü edilen ve mübarek kılınan, yerden bereket fışkıran toprak, Hz. İbrâhim ile Hz. Lût'un hicret ettiği Şam bölgesidir. Buralar uzun bir süre ilahi vahiylerin indiği Hz. İbrahim'in soyundan peygamberlerin gönderildiği bir yerdi. Vahiy ve nübüvvetin manevi bereketi de her yere hakimdir.[758] Ve bu sûrenin ayetlerinde Hz. Lût anlatılırken; insanları tevhid yoluna doğru yola götüren rehber, ibadete devam eden, hikmet ve ilim verilen , Allah'ın rahmetine gark olmuş ve salih bir kişi olarak zikredilir.

Hz. Lût'un Kur'an'da 27 kez adı geçmektedir.[759] O, Allah'ın gönderdiği peygamberlerden biri olup[760] Kur'an'da peygamberlerin birçoğunun toplu olarak adı geçtiği ayetlerde kendisinden şöyle bahsedilir; "وَاِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطاً / *İsmail'i, Elyasa'ı, Yûnus'u ve Lût'u da doğru yola erdirmiştik."*[761] Bu ayetlerin öncesinde O'nun Hz İbrâhim'in soyundan geldiği vurgulanmıştır.[762]

Hz. Lût, her ne kadar Hz. İbrâhim'in yeğeni ise de tağlîb yoluyla O'nun

---

[753] Hûd 11/73.
[754] el-Hicr 15/51.
[755] Meryem 19/41.
[756] el-Ahzab 33/21.
[757] el-Mümtehine 60/4.
[758] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 154.
[759] Ömer Faruk Harman, *"Lût",* DİA, 2003, XXVII, 228.
[760] es-Saffât 37/133.
[761] el-En'am 6/86.
[762] el-En'am 6/84.

zürriyetinden sayılmıştır.[763] Kur'an'ın muhtelif yerlerinde Hz. Lût'un müstakil olarak değil de Hz. İbrâhim kıssası bağlamında zikredilmesi, onun Hz. İbrâhim'in tevhid davetine uyarak iman etmesi[764] de aralarındaki bağlantıyı göstermektedir.

Hz. Lût, Hz. İbrâhim'in olağanüstü çabalarına ve akıl dolu tevhid mücadelelerine şahit olmuş, kavmi hatta kendi babası Hz. İbrahim'e iman etmeye yanaşmayınca Allah, iman etme lutfunu Hz. Lût'a ikram etmiş daha da ötesi onu peygamberlikle ödüllendirmiştir. Ve birlikte tevhid dinini yaymak üzere hicret etmişlerdir. Böylece Allah, Hz. İbrâhim'in çabalarını takdir ederek O'na Hz. Mûsâ'ya Hz. Hârûn'u yardımcı kıldığı gibi Hz. Lût'u yardımcı kılmıştır.

Hz. İbrâhim, hanımı Sâre[765] ve yeğeni Lût ile Babil'den Harran'a, Şam'a ve oradan da Mısır'a göç ettiler. Mısır'da Firavun'un zulmünden dolayı tekrar Şam'a dönmek zorunda kaldılar. İbrâhim Filistin toprağında Seb' denilen bir yerde konakladı. Lût ise Allah'ın emri ile Sodom ve çevresine yerleşti.[766] Ve peygamber olarak tevhidi yaymak üzere orada yaşayan halkı tebliğ faaliyetlerine başladı.

Hz. Lût, kavmini Allah'a davet etmiş Kur'an bu daveti bize şöyle aktarmıştır; *"فَاتَّقُوا اللهَ وَاَطِيعُونِۦ / Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."*[767] Ayetlerin devamında peygamberler tebliğ görevini sürdürürken herhangi bir maddi beklenti içine girmedikleri vurgulanır. Çünkü peygamberlerin etrafında toplananlar, herhangi bir maddi zenginlik veya ücret için değil inanç merkezli olarak toplanmışlardır.[768]

---

[763] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1996, c. 1, s. 166.
[764] el-Ankebût 29/26. "فَاٰمَنَ لَهُۥ لُوطٌ / *Bunun üzerine Lût, ona (İbrahim'e) iman etti."*
[765] Begavî, a.g.e., c. 1, s. 147.
[766] Taberî, *Tarîh'ul-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire: Matbaatu'l-İstikâmeti, 1929, c. 1, s. 205.
[767] eş-Şuara 26/163.
[768] İbn Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 197.

Hz. Lut'un kavmi, kendilerine yapılan daveti reddederek O'nu yaşadığı şehirden kovmakla tehdit etmişlerdir.[769] Hz. İbrâhim helak olmamaları için elinden gelen çabayı göstermeye çalışmıştır.[770] Ancak iman etmeyenler helakten kurtulamamışlardır.[771]

1.4. Hz. İshâk'ın Tevhid Mücadelesi

" وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ / O'na (İbrahim'e) İshâk'ı bağışladık." (el-Enbiya 21/72)

Hz. İbrâhim'in kavmi onun olağanüstü çaba ve gayretlerine rağmen, iman etmeyince onu ateşe atıp ondan kurtulmaya çalışırken Allah, peygamber olarak gönderdiği Hz. İbrâhim'in yanında olduğunu ifade edip ateşe emrederek onu yakmamasını ona serin ve selametli olmasını istemişti.[772] Hz. İbrâhîm'e karşı kavminin hazırladıkları bütün tuzakları kendi başlarına geçirip[773] hakkı yine bâtıla galip getirmiştir.

Hz. İbrâhim'in hedefi salih, hayırlı işlere koşan, namaz kılan, zekat veren ve ibadetine düşkün bir toplum meydana getirmek iken kavmi iman etmeyip istediği sonucu elde edemeyince Allah, ona neslinden bunu lutfederek şöyle buyurdu: *" وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا / Onları (İshâk ve Ya'kub'u) bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık."*[774]

Hz. İbrâhim yurdunu, ailesini ve milletini terk etmişti. Buna karşılık olarak Allah, ona yurdundan daha iyi bir yurt vermiş ve oğlu İshâk'ı ve torunu Ya'kûb'u

[769] eş-Şuara 26/167.
[770] Hûd 11/74.
[771] eş-Şuara 26/173.
[772] el-Enbiya 21/69.
[773] el-Enbiya 21/70.
[774] el-Enbiya 21/73.

bahşetmişti. Kendi neslinden Allah'ın emriyle insanları hidayete getiren peygamberler göndermiş, çeşitli zamanlarda gelmelerine rağmen hepsine iyilik yapmalarını, namaz kılmalarını, zekat vermelerini vahyetmişti. Onlar da Allah'ın emrine uyarak sadece ona ibadet etmişler ve kullukta bulunmuşlardı. Bu ne güzel bir karşılıktı, bu ne güzel bir mükâfattı ve Allah, Hz. İbrâhim'e ne güzel bir sonuç kısmet etmişti. Ama onu önce imtihan edip[775] denemiş ve o da buna sabır ve sebat ile karşılık vermişti. Bu temiz sabrına yaraşan yüce akıbeti de neticede lütuf etmişti.[776]

Kur'an'da adı 17 kez geçen Hz. İshâk'a[777] peygamber olarak vahiy verildiği[778]: ifade edilmiştir. Yine birçok peygamberin toplu halde zikredildiği: *" وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ/ Biz ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u armağan ettik."*[779] Ayet ile de hidayete, dosdoğru yola erdirildiği anlatılmıştır.

Ayrıca Kur'an, Hz. İshâk'tan bahsederken "*salih bir nebi*" olarak ve "*Allah'ın bereket verdiği kişi*"[780] olarak da onu taltif etmiştir. İlahî bağış olarak[781] doğumu müjdelenince[782] Hz. İbrâhim de kendisine bahşedilen evlatları için Allah'a şükretmiştir.[783]

Hz. İshâk'ın müjdelenme olayı Kur'an'da şöyle anlatılır: *" وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ/ İbrâhim'in karısı*[784] *ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı müjdeledik."*[785]

---

[775] el-Bakara 2/124.
[776] Seyyid Kutub, a.g.e., c. 10, s. 154.
[777] Ömer Faruk Harman, *"İshâk",* DİA, 2000, XXII, 521.
[778] en-Nîsa 4/163.
[779] el-En'am 6/84.
[780] es-Saffât 37/112-113.
[781] İbrâhim 14/39.
[782] Hûd 11/71.
[783] İbrâhim 14/39.
[784] Ayette geçen Hz İbrâhim'in karısının adı Sare'dir. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 225.
[785] Hûd 11/71.

Hz. İshâk Kur'an'da Hz. Yûsuf'un atası[786] olarak da dile getirilmiştir. Kur'an müminlerden İshâk'a indirilen vahiylere de iman edilmesini ister.[787]

Bütün bu ayetler, Hz.İshâk'ın da bir tevhid peygamberi olduğunu ve bunu tebliğ ettiğini sonraki nesillere de bunu miras olarak bıraktığını göstermektedir.

1.5. Hz. Ya'kûb'un Tevhid Mücadelesi

"وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً / O'na (İbrahim'e) İshâk'ı ve ayrıca da Ya'kub'u bağışladık." (el-Enbiya 21/72)

Kur'an, Hz. Ya'kûb hakkında biyografik ya da etnik bilgi vermez. Kur'an'ın amacı, Hz. Ya'kûb'un ve neslinin inanç özelliklerini ortaya koyarak, muhataplarının bu özelliklerden ders çıkarmalarını sağlamaktır.[788]

Kur'an, Hz. İbrâhim'e müjdelenen ikinci hediyeyi Hz. Ya'kûb[789] olarak haber verir. Onun Kur'an'da ismi hem Ya'kûb hem de İsrail olarak geçmektedir.[790]

Kur'an'da Hz. Ya'kûb'a ait birçok özelliği görmek mümkün olup onun; soyunun Hz. Âdem, Hz. Nûh ve Hz. İbrâhim'e dayandığını,[791] peygamber olarak görevlendirildiğini,[792] hidayete erdirildiğini,[793] ibadetlerini eda ettiği namazını eda anlaşılmaktadır.[794]

Ya'kûb ismine gelince Kur'an'da on surede[795] 16 kez adı geçmektedir. Onun

---

[786] Yûsuf 12/6,38.
[787] el-Bakara 2/136.
[788] Cengiz, Duman, *Kur'an Kıssalarının Tarihsel Özelliği*, İstanbul, 2015, s. 206.
[789] Hûd 11/71.
[790] Ömer Faruk Harman, "*Yakûb",* DİA, 2013, XXXXIII, 275, Meryem 19/58; bkn. Al-i İmran 3/93
[791] el-En'am 6/84.
[792] en-Nisa 4/163.
[793] el-En'am 6/84.
[794] el-Enbiya 21/73.
[795] el-Bakara 2/132,133,136,140; Al-i İmran 3/84, en-Nisa 4/163, el-En'am 6/84, Hûd 11/71, Yûsuf 12/6,38,68, Meryem 19/6, 49, el-Enbiya 21/72, el-Ankebût 29/27, Sa'd 38/45.

Ağır başlı, uzun boylu ve güler yüzlü olduğu belirtilmiştir.[796] Onun da vahiy ile desteklendiğini[797] ifade edilmiştir. Sa'd sûresinde ise Hz. Ya'kûb'un da Hz. İbrâhim ve Hz. İshâk gibi hatırlanması, yad edilmesi gereken kişilerden olduğu belirtilmiştir.[798]

Bu âyetin[799] devamında Hz. Ya'kûb için göze çarpan özellikleri şöyle sıralayabiliriz: Yad edilmeyi hak edecek işler yaptığı, -ki Hz. İbrâhim nasıl ki tevhid davetinde öncü olup burada isminin hatırlanıp unutulmaması istenir demek ki Hz.Ya'kûb da Allah'ın dini tevhid için gereken mücadeleyi verdiğini ve bu konuda gayret sarfettiğini anlıyoruz.- Allah'ın kulu olduğu, sebat ve basiret sahibi olduğu, özel olarak seçilip ihlaslı olduğu ve hayırlı bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca iyilik yapmayı seven[800] ve salih bir kimse[801] olduğu da Kur'an'ın onun hakkında tanımları arasında yerini almıştır.

Bir Müslüman için Hz. Ya'kûb'un peygamberliğini kabul etmek imanın bir şartı olup[802] Kur'an bunu açıkça ifade etmiştir.[803]

Hz. Ya'kûb, Hz. İbrâhim gibi ömrü boyunca tevhidi, Allah'ın birliğini tebliğ edip ölüm döşeğine düştüğünde de çocuklarına aynı şeyi tavsiye etmiştir.[804]

Ayrıca Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf'un babası olarak Yûsuf suresinde geçmektedir. Bu sûrede Hz. Ya'kûb'un ön plana çıkan özelliği olarak "صبر جميل / *sabrun cemil*" ifadesi onun için iki kez kullanılmıştır.[805] "*Sabr-ı cemil*"; "*karşılık beklemeden başa*

[796] Ömer Faruk Harman, *"Yakûb",* DİA, 2013, XXXXIII, 275.
[797] en-Nisa 4/163.
[798] Sâd 38/45.
[799] Sâd 38/45.
[800] el-En'am 6/84.
[801] el- Enbiya 21/72.
[802] Ömer Faruk Harman, *"Yakûb",* DİA, 2013, XXXXIII, 275.
[803] Âl-i İmran 3/84.
[804] el-Bakara 2/133.
[805] Yûsuf 12/18,83.

gelen musibetlere rıza göstermek"[806] *"içerisinde insanlara değil Allah'a şikâyet olan sabır*"[807] şeklinde açıklanmıştır.

Hz. Yûsuf da babası gibi Allah'ın bir olduğunu vurgulamıştır: *" وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَاۤءِيْٓ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ / Atalarım İbrâhim, İshâk ve Ya'kûb'un dinine uydum."*[808]

1.6. Hz. Nûh'un Tevhid Mücadelesi

"وَنُوحاً اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ / (Ey Muhammed!) Nûh'u da hatırla. Hani o daha önce dua etmişti de biz onun duasını kabul etmiştik." (el-Enbiya 21/76)

Hz. Nûh, Kur'an'da 43 kere ismi zikredilen tevhid mücadelesi Hz. Mûsâ ve Hz. İbrâhim'den sonra genişçe anlatılan ve Kur'an'da "*ülü'l-azm*"[809] diye söz edilen peygamberlerdendir.[810]

Hz. Nûh hakkında Kur'an'da onun Allah tarafından seçildiği,[811] vahiy alan peygamberler sıralanırken önce ondan başlandığı,[812] yoldan çıkmış zalim ve azgın bir kavme[813] peygamber olarak gönderildiği,[814] 950 yıl kavminin arasında kaldığı,[815] kavmini tevhid daveti ile Allah'a kulluk etmeye çağırdığı,[816] ancak kavminden olumlu

---

[806] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yay., 2006, c. 7, s. 286.
[807] Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, İstanbul: Damla Yay., 2012, c. 4, s. 208.
[808] Yûsuf 12/38.
[809] el-Ahkâf 46/35. *"فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ / (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret."* "ülü'l-azm" ile kastedilen Peygamberlerin, kavimlerinin kendilerini yalanlamalarına karşı sebat göstermiş olmalarıdır. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 3, s. 327.
[810] Ömer Faruk Harman, *"Nûh",* DİA, 2007, XXXIII, 226.

[811] Âl-i İmran 3/33.
[812] en-Nisa 4/163. Bu ayette "اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖۚ / *Nûh ve sonraki peygamberlere vahyettik."* vurgusu onun peygamberler arasında belirleyici yönünü ortaya koymaktadır.
[813] ez-Zariyat 51/46.
[814] Nûh 71/1.
[815] el-Ankebût 29/14. Bu sûrenin bütün ömrümü yoksa veya peygamberlik süresinin tamamı mı veya tufana kadar bölümü mü şeklinde tartışılmış, bu rakam ömrünün hepsi ise, kırk yaşında peygamber olmuş, 890 yaşında tûfan olmuş, tûfandan sonra altmış yıl daha yaşamıştır. Aksi halde onun yaşı daha fazla olduğu değerlendirilmiştir; Harman, *"Nûh",* DİA, 2007, XXXIII, 226.
[816] el-A'raf 7/59.

dönüşler alamayıp deli olmak ve taşlanmakla tehdit edildiği, [817] yalancılıkla suçlandığı,[818] sadece peygamber olup ne gaybı bildiği ne de melek olduğunu beyan ettiği, [819] bu tevhid daveti için herhangi bir maddi beklenti içine girmeyip ücret talep etmediği[820] ve Allah tarafından kendisine selam verildiği[821] şeklinde bazı bilgiler verilmiştir.

Hz Nûh, azgın ve zalim kavmini[822] Allah'a ibadete ve tevhide gizli, açık; gece, gündüz demeden davet etmesine rağmen imana gelmemişler sonunda durumu Allah'a arz etmiş, Allah da bir gemi inşa etmesini ona emretmiştir.[823] Bu durumu hazmedemeyen kavmi her türlü baskı, yıldırma politikaları ve alay ederek[824] onu engellemeye çalışmışlardır.

Hz. Nuh'un kavminin ve daha sonraki bazı kavimlerin bu azgın tutumları kendilerinden sonra gelen toplumlara bir uyarı tarzında örnek olarak verilmiştir: "اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ / *Onlara, kendilerinden önce yaşayan Nûh kavminin haberleri ulaşmadı mı?*"[825]

Gemi yapımı sonrası Allah, Hz. Nuh'tan, inananları ve her bir canlıdan birer çifti gemiye bindirmesini istemiş, O da besmele ile gemiye binmiş oğlunu her ne kadar ısrarla gemiye davet etse de oğlu olumsuz yanıt vermiş, sular yükselip iman etmeyenler ve oğlu suda boğulmuş, gemi Cûdi dağına oturmuş, ortalık sakin hale gelince baba yüreği[826] Allah'a oğlu için dua etse de duası kabul olmamıştır. Hz. Nûh

[817] eş-Şuara 26/116; el-Kamer 54/9.
[818] Hûd 11/27.
[819] Hûd 11/31.
[820] Hûd 11/29.
[821] es-Saffat 37/79.
[822] en-Necm 53/52.
[823] Hûd 11/37.
[824] Hûd 11/38.
[825] et-Tevbe 9/70; bkn. İbrâhim 14/9, et-Tegâbun 64/5.
[826] Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 94.

da hatasını anlayıp özür beyan etmiştir.[827] Buradan anlaşılan aslolanın iman olduğudur ki Allah'ın emrine uygun olmayan kişilerin soy güzelliğinin kendisine bir yarar sağlamayacağı anlaşılmaktadır.[828]

Bu kıssa sonrasında Allah, bu ve benzeri anlatımların gayba ait bilgiler olduğunu inananların galibiyetinin er yada geç gerçekleşeceğini beyan etmiştir: *'' تِلْكَ مِنْ اَنْـبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا اِلَيْكَ / İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir.*''[829]

Hz. Nûh, yerine getirmeye gayret ettiği tevhid davetinde birçok sıkıntı ve zorluk içinde kalmıştır. Bunu Allah'a yakarışlarında göstermiş, içini Allah'a dökmüştür: *''اَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ / Ben yenilgiye uğradım, yardım et''*[830] *'' وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ / Beni ve benimle birlikte olan mü'minleri kurtar.''*[831] *'' رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ / Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!''*[832]

Hz. Nûh'un yaptığı bu duaların kabul olduğunu yine Allah haber vermektedir: *'' وَنُوحاً اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ / Hani o daha önce dua etmişti de biz onun duasını kabul etmiştik.''*[833]

Hz. Nuh, kendisinden ağır söz alınan[834] peygamberlerdendir. Hz. Nûh ile gemide kurtulanların sonraki nesillerden ve peygamberlerden iman edenlerin özünü teşkil ettiği vurgusu Kur'an'ın birçok yerinde zikredilir.[835]

Nûh sûresi müstakil olarak onun tevhid mücadelesine yer verir; bu sûrede Hz.

---

827 Hûd 11/40-47.
828 Süleyman Ateş, *Kur'an'da Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., 2004, s. 60.
829 Hûd 11/49.
830 el-Kamer 54/10.
831 eş-Şuara 26/118, Nûh 71/21,24,26,28.
832 el-Mü'minûn 23/26. Aynı duayı birçok peygamberin de tekrarladığını Kur'an haber vermektedir; bkn. el-Mü'minûn 23/39. Benzeri bir duayı Hz. Lût'un da yaptığını görmekteyiz ki peygamberler zor durumda kalmışlar ve çare olarak Allah'a kendilerini arzetmişlerdir; bkn. el-Ankebût 29/30.
833 el-Enbiya 21/76-77.
834 el-Ahzab 33/7. "*Alınan ağır söz*" yani "*mîsak*" ile kastedilen "peygamberlerin tebliğ görevini yerine getirmeleridir." Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 3, s. 83.
835 El-İsra 17/3; bkn. Meryem 19/58, Yasîn 36/41.

Nûh'un gönderiliş amacı, onun görevini kavmine takdim edişi, onları Allah'a ibadet etmeye daveti, Allah'a gösterdiği çabaları beyan etmesi, her şeye rağmen kibir ve inat ederek kavminin olumsuz cevapları, tevhid davetine devam edip kendisine tabi oldukları takdirde bereket dolu bir yaşama kavuşacaklarını bildirmesi, bu kez Allah'a kavmini şikayet edişi, kendi aralarında Hz. Nûh'a cephe alıp tuzaklar kurma teşebbüsleri, ilâhlarına[836] bağlılık yeminleri ve şirke devam etmeleri, iman etmeme konusunda ısrar edenlere Hz. Hz. Nûh'un bedduası ve müminler için şöyle dua etmesi şeklinde sûreyi özetlemek mümkündür: " رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِناً وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِّ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا تَبَاراً / *Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır.*"[837]

Nûh sûresi, Mekke döneminde nazil olmuş, genellikle Mekkî sûrelerde olduğu konu tevhid ağırlıklı olup Hz. Nûh'un Allah'ın elçisi olarak gönderilmesini, tevhid davetini ve tebliğ faaliyetlerini müşriklerin peygamberlerine muhtemel tepkilerini ele alır.[838] Peygamberlerin bu davetini reddeden kavimler gerçeği düşünmek yerine peygamberlere ve inananlara yönelik fiili saldırı teşebbüsleri,[839] ağır hakaretler ve iftira kampanyaları düzenleyerek tevhid davetini baltalamaya çalışmışlardır.

Kur'an, Hz. Nûh'un sadece peygamber olduktan sonraki yaşamanı anlatır ki Kur'an kıssaları açısından tarihi kronolojik bilgiye odaklanmak yerine peygamberlerin

---

[836] Nûh 71/23. *" لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا / Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın."* Bu ilah isimlerinin salih kişilerin isimleri olduğu onların ölümü ile saygı maksatlı putları yapıldığı ve put geleneğinin böyle ortaya çıktığı ifade edilir; Harman, *"Nûh",* DİA, 2007, XXXIII, 226.

[837] Nûh 71/28.

[838] M.Kamil Yaşaroğlu, *"Nûh Sûresi",* DİA, 2007, XXXIII, 231.

[839] el-Hac 22/72.

hayatlarında inananlar için motivasyon[840] ve gerekli dersleri çıkarmalarına yöneliktir.[841]

Hz. Nûh'un görevinin ağırlığı ve zorluğu açısından baktığımızda, insanlar onun dönemine kadar tevhid üzere yaşayıp tevhidden sapmamışlar[842] ve bu dönemde tevhidden sapmalar yaşanınca Hz. Nûh insanları yeniden tevhid çizgisine döndürmek için gönderilmiştir.[843]

Allah, peygamber gönderirken de her kavme onların dilini,[844] kültürünü bilen, onları tanıyan, içlerinden birini göndererek[845] her hangi bir mazeret üretmelerinin önüne geçmiştir.

Bütün peygamberlerin insanları sadece Allah'a kulluk ve tevhide daveti,[846] peygamberlerin değişmeyen cümlesi ve inancın temelini oluşturmaktadır. Bu olmadan inanç tutmaz. Bu inanç istikametin teminatıdır.[847] Hz. Nûh'a emredilen ve vahyedilen ilkeler o kadar önemlidir ki, bunların Müslümanlar için de evrensel olarak geçerli olduğunu yine yüce yaratıcı beyan etmekte olup[848] Allah'ın din olarak inananlara İslam'ı uygun görmesi[849] de bu genel geçer ilkelerinde gizlidir. Çünkü Allah'ın Hz. Peygamber'e hitaben önceki peygamberleri referans göstermesi[850] de bunun doğal sonucu olarak kendini göstermektedir.

---

[840] Hûd 11/120. *"وَجَاءَكَ فِي هَٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ/ Bunlarda, sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir*."
[841] Duman, a.g.e., s. 206.
[842] Ömer Faruk Harman, *"Nûh",* DİA, 2007, XXXIII, 226.
[843] el-A'raf 7/59.
[844] İbrâhim 14/4.
[845] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 6, s. 120.
[846] El-A'raf 7/59.
[847] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 6, s. 120.
[848] eş-Şûra 42/13.
[849] el-Maide 5/3.
[850] en-Nisa 4/163; bkn. el-Ahzab 33/7.

1.7. Hz. Dâvûd'un Tevhid Mücadelesi

"وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ / Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla." (el-Enbiya 21/78)

Kur'an'ın anlattığı peygamber kıssalarında temel olarak inananların alması gereken ders ve ibretlere yönelik konular seçildiğini düşünürsek, Kur'ân'da dokuz farklı surede 16 defa ismi geçen Hz. Dâvûd'un hayat hikayesine, ailesine ve diğer detay konulara temas etmemektedir. Çocukları içerisinden sadece oğlu Hz. Süleyman hakkında bilgi vermiştir. Hz. Süleyman'ı anlatırken de amaç onun hayatından inanan kişi için örneklere dikkat çekmektir.

Kur'an, peygamberlerin, bize ışık tutan yönlerini başlarından geçen örnekler üzerinden anlatır. Örneğin Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın hüküm verdikleri tarla kıssasına baktığımızda bu durumu görürüz: Biri tarla sahibi diğeri sürü sahibi olan iki kişi Hz. Dâvûd'un yanına gelir. Tarla sahibi: "*bunun sürüsü geceleyin benim tarlama girdi ve zarar verdi."* Der. Hz. Dâvûd, tarlasının zararı için adamın sürülerini almasını söyler. Koyun sahibi Hz. Süleyman'ın yanına gidip durumu anlatır. Hz. Süleyman, babasının hükmüne ilave olarak "*Sürüyü faydalanması için tarla sahibine ver, tarlayı da eski haline getirmesi için sürü sahibine ver*" Der. Hz. Dâvûd bu hükmü tasdik eder. Hz. Dâvûd sadece tarla sahibinin zararı için adaletle hükmeder, Hz. Süleyman ise bir adım ötesine hükmeder, ki Allah bunu Hz. Süleyman'a nasip etmiştir.[851]

Enbiya sûresinde ayrıca Hz. Dâvûd'un Allah'ı tenzih bağlamında dağlar ve kuşlar ile Allah'ı tesbih ettiği vurgulanmış, ona zırh yapma sanatının öğretilip[852] bunun da bir şükür vesilesi olduğu hatırlatılmıştır.

Hz. Dâvûd,'un birçok peygamberin zikredildiği ayette de adı geçer: " وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ

[851] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 156.
[852] el-Enbiya 21/79-80.

زَبُوراً / *Dâvûd'a da Zebûr vermişti*k."[853] Bu âyette kendilerine vahiy verilen peygamberler sayıldıktan sonra hemen arkasından Hz. Dâvûd'a da Zebûr'un verildiği ifade edilmiştir. Kur'an'da "زبور / Zebûr" kelimesinin farklı okunuşlarına göre farklı anlamlara geldiği, Zebûr şeklinde tekil olarak kullanıldığında genellikle Hz. Dâvûd'a verilen ilâhî kitabın kastedildiği söylenmiştir.[854]

Kur'an'da iki kez Hz. Dâvûd'a Zebûr'un verildiği[855] ifade edilmiştir. Hz. Dâvûd'a verilen Zebûr'un Ramazan ayında indirildiği, içinde öğüt ve hikmetli sözlerin bulunduğu, Dâvûd'un onu genellikle makamla ve bir mûsiki aleti eşliğinde okuduğu anlatılır. Nakledildiğine göre Hz. Dâvûd'un sesi hem çok gür hem de çok güzeldi, sesinden dağlar yankılanırdı.[856] Bilindiği gibi gür sesler için Hz. Dâvûd'a nispet edilen 'داوودى / *Dâvûdî'* tabiri kullanılmaktadır. Hz. Dâvûd, gür ve etkileyici sesi ile Zebûr okuyacağı zaman sahraya çıkardı. En önde kendisi, İsrâiloğulları bilginleri onun arkasında, bilginlerin arkasında halk, halkın arkasında cinler, cinlerin arkasında şeytanlar ayakta dururdu. Hepsi onu dinlerlerdi. Vahşi hayvanlar, yırtıcı mahlûkat ve kuşlar toplanır, kuşlar havada sürüler halinde birikir ve Dâvûd'u gölgelendirirlerdi. Dâvûd'u dinlemeyi asla terk etmezlerdi.[857]

Ayrıca Kur'an'ın, Zebûr'un içeriği ile verdiği bilgilere baktığımızda Zebûr'un, Kur'an gibi temel hedeflerinden birinin yeryüzünde iyiliğin ve iyi kulların galip gelmesi yani hakkın bâtılı yenmesi olarak ön plana çıkmaktadır: " وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ / *Andolsun, Zikir'den*[858] *sonra Zebûr'da da, "Yere*

---

[853] en-Nisa 4/163.
[854] Osman Kara*, "Kur'an'da Zebûr"* DEÜİFD, XXXV/2012, s. 284.
[855] en-Nisa 4/163; bkn. el-İsra 17/55. İsra sûresindeki bağlam, Allah'ın peygamberlerin birbiri içinde belli üstünlüklerinin olduğu ve örnek olarak da Hz. Dâvûd'a Zebûr verilmesi gösterilmektedir.
[856] Ömer Faruk Harman, *"Dâvûd",* DİA, 1994, IX, 22.
[857] Abdullah Aydemir, *"Hz. Dâvûd",* Diyanet Dergisi, Sayı: 6, Yıl: 1975, s. 343-344.
[858] "*Zikir*" ile kastedilen "*Tevrat*"tır; bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 2, s. 524.

muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır" diye yazmıştık."[859]

Kur'an, Hz. Dâvûd'a savaşlarda gösterdiği üstün başarılar sebebiyle mülk ve hikmet verildiğini haber vermektedir: *"وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوتَ وَاٰتٰىهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ / Dâvûd, Câlût'u öldürdü. Allah, ona (Dâvûd'a) hükümdarlık ve hikmet verdi.*"[860] Bu ayette Hz. Dâvûd'a verilen "حكمة / *hikmet*"ten maksadın nübüvvet olduğunu söylenilmiştir.[861]

Hz. Dâvûd'un Kur'an'ın ön plana çıkardığı bir başka özelliği demirin onun elinde adeta sanata dönüşmesidir ki Allah, Hz. Dâvûd'a vahyedilenler içinde demirden de bahseder: "وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيْدَۙ / *demiri ona yumuşattık."*[862] Bütün bunlar bir lütuf ve sonunda şükredilmesi gereken özellikler olarak takdim edilmektedir: "اِعْمَلُوْٓا اٰلَ دَاوٗدَ شُكْرًاۗ / *Ey Dâvûd ailesi, şükredin!*"[863]

Hz. Dâvûd'a zırh yapımının öğretilmesine sebep teşkil edecek olay için şöyle bir hikaye anlatılır; O hükümdar olduktan sonra tebdili kıyafet ederek halkın arasına karıştığı, hükümdarın ve devletin icraatı hakkında onların düşüncelerini öğrendiği nakledilir. Bir defasında insan suretine girmiş bir melek, Dâvûd'un hem kendisi hem de ümmeti için hayırlı bir insan olduğunu, ancak kendisinin ve ev halkının geçimini devlet hazinesinden karşıladığını söyleyince Dâvûd Allah'a yalvararak geçimini temin edecek bir kazanç yolu ihsan etmesini dilemiş, bunun üzerine kendisine zırh yapma sanatı öğretilmiştir.[864]

Hz. Dâvûd, Kur'an'da Hz. Peygamber'e müşriklerin söylediği tevhid dışı söylemlere karşı örnek olarak gösterilen bir peygamber ve yâd edilip hatırlanması

---

[859] el-Enbiya 21/105.
[860] el-Bakara 2/251.
[861] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsîri'l-Kur'an*, thk. İbn Âşur, Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002, c. 2, s. 223.
[862] Sebe' 34/10.
[863] Sebe' 34/13.
[864] Ömer Faruk Harman, "*Dâvûd"*, DİA, 1994, IX, 22.

gereken bir kişi olduğu özellikle vurgulanır. Onun inananlara ahlaken örnek olacak özelliklerine göz attığımızda; iradesi güçlü, sebat sahibi oluşu, çok tövbe edip Allah'a yönelen, gece gündüz demeden Allah'ı zikreden, iyiyi kötüden, hakkı bâtıldan ayırabilen, güzel konuşma yeteneğine sahip bir kimse olduğu görülür: "وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُۥدَ / *Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla*."[865]

Hz. Dâvûd, kendisine gelen iki grup arasında hüküm vermiş daha sonra hükmün sonucunda hata yaptığını düşünüp Allah'a tövbe etmiştir ki bu durum da onun adalet konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Allah da onun duasını, tövbesini kabul etmiştir ki, bu da onun Allah katında değerli bir kul olduğunu göstermektedir: "فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعاً وَاَنَابَ / *Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi*."[866]

Tefsir kitaplarında verilen bilgilere göre Hz. Dâvûd, zamanını dört kısım olarak değerlendirirdi. Bir gününü ibadete, bir gününü adaletin tesisi için yargıya, bir gününü özel işlerine ve bir gününü de vaaz ve irşat için ayırırdı.[867]

Allah'ın, Hz. Dâvûd'un peygamber olarak gönderilme sebeplerini açıklarken yine insanlar arasında adalet prensibine vurgu yapması önemlidir: "فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ / *İnsanlar arasında hak ile hüküm ver."*[868]

1.8. Hz. Süleyman'ın Tevhid Mücadelesi

"وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً / Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik."

(el-Enbiya 21/81)

---

[865] Sa'd 38/17.
[866] Sa'd 38/24.
[867] Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît,* thk.: Sıtkı Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l-Fikr, h.1420 c. 9, s. 147.
[868] Sa'd 38/26.

Kur'an, burada Hz. Süleyman'a şiddetle esen rüzgara yani kasırgaya bile hükmetme yeteneği verdiğini[869] ve onun emriyle mübarek kılınan topraklara gittiğini zikrediyor. Genel kanaata göre burası Şam bölgesidir.[870] Çünkü aynı özellikler daha önce anlatılan Hz. İbrâhim kıssasında da zikredilmişti. Rüzgarın nasıl estiğine dair ayrıntıları yine bize Kur'an'ın diğer ayetleri bildiriyor:[871] *" وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ/ Süleyman'ın emrine de, sabah esişi bir ay, akşam esişi de bir ay(lık yol) olan rüzgârı verdik."*[872]

Kendisine vahiy verilen,[873] Allah'ın hidayetine mazhar olarak iyilik peşinde koşan,[874] hikmet ve ilim verilen,[875] Allah'a hamd eden,[876] bir peygamber olarak Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın ismi yedi farklı surede toplam on altı defa geçmektedir. Bu ayetlerde kıssalardaki ana hedefler gereği, ona verilen çeşitli nimetlerden bahsedilmişse de gerek soyu gerekse de hayatı ile ilgili detaylı bilgilerden bahsedilmemiştir.

Enbiya sûresinin Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a ilim ve hikmet verildiğini bildiren ayetlerin[877] keskin zekâsı, engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri kolayca çözüme kavuşturma yeteneği olan[878] Hz. Süleyman'ın insanlar arasında adaletle hüküm verme konusunda babasının yolunu takip ettiğini, bu konuda kabiliyetinin olduğunu hatta adil hüküm vermede babasının da önüne geçtiğini Kur'an

---

[869] Rüzgara hükmetmesinin mucize olduğu ve denizde gemileri yürütmesinin Hz. Süleyman'a elverişli hale getirildiği yorumları için bkn. İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't Tunusiyye, 1984, c. 17, s. 123.
[870] İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 2, s. 517.
[871] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 159.
[872] Sebe' 34/12.
[873] en-Nisa 4/163.
[874] el-En'am 6/84.
[875] el-Enbiya 21/79.
[876] en-Neml 27/15.
[877] el-Enbiya 21/79.
[878] Ömer Faruk Harman, *"Süleyman",* DİA, 2010, XXXVIII, 59.

ifade eder. Bu durum Hz. Süleyman'ın gösterdiği azmin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak yine de babası olarak Hz. Dâvûd konumunu korumuş, birçok peygamberin sayıldığı ayette Hz. Süleyman da sayılmış, ayetin devamında ise Hz. Dâvûd'a Zebûr verildiği bildirilmiştir.

Hz. Süleyman da diğer peygamberler gibi tevhid uğruna mücadele ederken birçok zorluklarla karşılaşmış, hatta kâfir olduğu ve sihirbazlık yaptığı şeklinde iftiralara uğramış, her zaman peygamberlerinin arkasında duran Allah, bu iddiaların asılsız olduğunu söyleyip Hz. Süleyman'a sahip çıkmıştır:

"وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمٰنَۚ / *Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler.*"[879]

Kur'an Hz. Süleyman'dan övgüyle bahsetmiş onun babasına bağışlandığını, güzel bir kul olduğunu, daima Allah'a yöneldiğini, Allah katında büyük değeri ve güzel yeri bulunduğunu, Allah'ın onu imtihan edip başarı elde ettiğini belirtmektedir.[880]

Hz. Süleyman rüzgarlara, diğer varlıklara hükmetmesini Allah'ın tevhid dinine vesile olması için kullanmış onun gücüne hayran kalan komşu ülke devlet başkanlarından iman edenler olmuştur. Hz. Süleyman, cinlerden ve insanlardan oluşan ordusu sayesinde hâkimiyeti altına aldığı bölgeleri muhteşem bir saraydan yönetiyordu. Bu saray dönemin en ileri tekniği kullanılarak üstün bir estetik anlayışıyla inşa edilmiştir. Sarayda göz alıcı sanat eserleri ve görenleri hayran bırakan değerli eşyalar mevcuttu. Hz. Süleyman, Sebe melikesine[881] onu Müslüman olup Allah'a teslim olmaya davet eden bir mektup göndermiş, melike mektuba karşılık olarak

[879] el-Bakara 2/102.
[880] Sa'd 38/30-40.
[881] Belkıs; bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 2, s. 669.

Süleyman'a gönderdiği hediyelerin kendisine geri gelmesi üzerine Süleyman'ı sarayında ziyarete gitmiş ve orada kendi tahtıyla karşılaşınca kendisine gelen bir ilim yoluyla daha önce gerçeği görüp Müslüman olduğunu Süleyman'a söylemiştir. Çok tanrıcılık yanılgısı ile tek Allah'a teslim olma gerçeği arasındaki ilişkiye işaret eden bir diğer hadise, Süleyman'ın muhteşem sarayına girdiğinde melikenin zemini derin bir su sanması, fakat kendisine bunun billûr bir zemin olduğunun ifade edilmesidir.[882]

1.9. Hz. Eyyûb'un Tevhid Mücadelesi

"وَأَيُّوبَ / Eyyûb'u da hatırla." (el-Enbiya 21/83)

Kur'an'ın burada ders ve ibret alınması için inananlara sunduğu kıssa, Hz. Eyyûb'ın kıssasıdır. Hz. Eyyûb, hastalandığında sadece durumunu Allah'a arz ediyor. Bunun ötesinde bir şey söylemeden Allah'ın en merhametli oluşunu dile getiriyor. Durumunu değiştirmesi için Allah'a dua etmiyor, aksine sabrediyor. Rabbine karşı hayayı ve edebi dolayısıyla herhangi bir istekte bulunmuyor. Zaten o asla şikayet etmeyen sabırlı bir kuldur. İnananlara ahlaken de örnekliği bu konuda olmaktadır. Allah da onun duasını kabul ediyor. Onu hastalıklardan kurtarıyor. Her nimet Allah katından verilen bir rahmettir, bir lütuftur. Hz. Eyyûb bu hastalık imtihanını başarı ile geçmesinde insanlara örnek olmuştur.[883]

Kur'an bu ayetlerde Hz. Eyyûb'un geçirdiği hastalığa gösterdiği sabrına temas ederken sonraki gelen ayetlerde sadece ismen zikrettiği üç peygamberin ortak özelliğinin de sabırlı olmalarına vurgu yapılması da dikkat çekicidir: *" وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ ۖ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ / İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de hatırla. Bunların hepsi*

[882] Ömer Faruk Harman, *"Süleyman",* DİA, 2010, XXXVIII, 59; en-Neml 27/23-44.
[883] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 162.

sabredenlerdendi."[884]

Hz. Eyyûb, Kur'an'da adı dört ayrı surede ve dört kez[885] geçen bir peygamber olup onun uzun boylu, gür saçlı ve heybetli bir kişi olduğu, takva sahibi, yoksullara karşı merhametli, dulları ve yetimleri kollayan, misafire ikram eden, yolcunun yardımına koşan ve Allah'ın verdiği nimetlere şükreden iyi bir insan olarak ifade edilmiştir.[886]

Hz. Eyyûb denilince akla ilk gelen kavram "صبر / *sabır*"[887] olmaktadır. Sabır; elem, sıkıntı ve belalara sızlanmayı terk etmek veya nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak diye tarif edilmiştir.[888] Başka bir tarifi de tıpkı bir ölü gibi, nefsin haz duyduğu şeylerden mücahede ile uzak kalması demektir.[889] Cüneyd'e "*sabır nedir*?" diye sorulunca, "*yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmendir*."[890] Diyerek cevap vermiştir. İşte söz olarak ifade ettiğimiz bu ve bütün sabır tariflerini Hz. Eyyûb hayatında uygulamalı olarak gerçekleştirmiş ve zirveyi yakalamıştır.

Kur'an'ın öğrettiği sabır dualarına baktığımızda şu ayet gözümüze çarpar: " رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْراً / Üzerimize sabır yağdır!"[891]

Hz. Eyyûb'un kendisine vahiy verildiği ve hidayet üzerine olduğu[892] dile getirilir: "وَمِنْ ذُرِّيَّتِهٖ دَاوُۥدَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ / Zürriyetinden (Hz. Nuh) Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u.."[893]

---

[884] el-Enbiya 21/85.
[885] en-Nisa 4/163, el-En'am 6/84, el-Enbiya 21/83, Sad 38/41.
[886] Ömer Faruk Harman, *"Eyyûb",* DİA, 1995, XII, 16.
[887] "*Sabır"* sıkıntı anında kendine hakim olmaktır; bkn. İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab,* c. 4, s. 438.
[888] Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* İstanbul, Ensar Yay., 1999, s. 170.
[889] Necmüddin Kübra, *Tasavvufi Hayat,* (Haz. Mustafa Kara), İstanbul: Dergâh yay., 1980, s. 63.
[890] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 3.Baskı, 1999, s. 149.
[891] el-Bakara 2/250. Ayrıca bkn. el-A'raf 7/126.
[892] en-Nisa 4/163.
[893] el-En'am 6/84.

1.10. Hz. İsmâil'in Tevhid Mücadelesi

"وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ / İsmâil'i, İdris'i ve Zülkifl'i de hatırla."[894] (el-Enbiya 21/85)

Enbiya sûresinde anlatılan bu üç peygamberin ortak noktası, onların sabırlı merhamete nail olmuş ve salih kişiler olmalarıdır. Hz. İsmâil, Allah kendisini imtihan ettiğinde sabır içinde olmuş babasının onu boğazlama durumunda iken Allah onu kurtarıp sabrının mükafatını vermiştir.[895] Çünkü o babasına şöyle cevap vermiştir: " يَا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ / *Babacığım, emrolunduğun şeyi yap.*"[896]

Kur'an'da adı on iki kez geçmektedir. Annesi hakkında bilgi olmayıp Allah, babası İbrâhim'e yaşlılığında bir dua neticesinde onu nasip etmiştir.[897] Kur'an bu süreci şu şekilde anlatmaktadır: *"رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ / Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak birçocuk bağışla."*[898] Hz. İbrâhim de evlada kavuşmanın sevinci ile Allah'a hamd etmiştir: *"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ / Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmâil'i ve İshâk'ı veren Allah'a mahsustur."*[899]

İslâmî kaynaklardaki bilgilere göre İsmâil uzun boylu, güzel yüzlü, kırmızımsı tenli, kalın boyunlu, geniş omuzlu, elleri ve ayakları uzun, çok güçlü ve kuvvetliydi. Ok atıcılıkta olduğu gibi ata binicilikte de mâhirdi. Yabani atları yakalayıp ehlileştirirdi. Babası Hz. İbrâhim'in vefatından sonra gerek Kâbe gerekse hac işlerine dair hizmetleri yürütmeye devam etti. İlk olarak Kâbe'ye örtü koydu. Allah ona peygamberlik verdi ve elli yıl peygamberlik etti. Cebrâil'in hac menâsikini

---

[894] Ayette üç peygamberin ortak özelliğinin sabır olarak verilmesi Allah'a yönelme konusunda gösterdikleri sebatı ifade eder; bkn. Taberî, *a.g.e.*, c. 18, s. 511.
[895] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 163.
[896] es-Saffat 37/102.
[897] Ömer Faruk Harman, *"İsmâil",* DİA, 2001, XXIII, 77.
[898] Es-Saffat 37/100.
[899] İbrâhim 14/39.

öğretmesinden sonra Hz. İsmâil bunu Hicaz halkına duyurmuş, Kâbe'nin hizmet ve nezareti ömrünün sonuna kadar kendi uhdesinde kalmıştır.[900]

Kur'an, Hz. İsmâil'in peygamber olduğuna inanmanın iman esası olduğunu[901] belirtmektedir. Ayrıca Hz. İsmâil'in alemlere üstün kılındığı ve seçilmişlerden olduğu da şöyle zikredilmektedir: " وَاِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطاً / *İsmâil'i, Elyesa'ı, Yûnus'u ve Lût'u da doğru yola erdirmiştik.*"[902]

Hz. İbrahim, Hz İsmail doğduktan sonra ailesini Mekke'de bırakmıştır. Kur'an, Hz İbrahim'in bu konu ile ilgili şu duasına yer verir: " رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِناً وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ / *Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.*"[903]

Kur'an, Hz. İbrâhim'in, tevhid dini İslam'ın sembol ibadetlerinden kurban kesmeyi anlattığı ayetlerde adı açıkça zikredilmemekle birlikte belli bir yaşa gelince kurban edilmek istenenin İsmâil[904] olduğu[905] anlaşılmaktadır.

Saffât sûresinde Hz İsmail'den bahseden ayetlere[906] baktığımızda ön plana çıkan ve müminlere ders niteliği olacak şu konuları görürüz; Hz. İsmâil'in babasının sözünü dinlemesi, ona teslimiyeti, bu durumun bir imtihan olup imtihanı kazandığı, insan canının değeri, Allah'ın kullarının güzel davranışlarını karşılıksız bırakmayacağı gibi konular göze çarpmaktadır.

Daha sonra Kur'an, baba ve oğul, alemlere hidayet ve bereket kaynağı olan

---

[900] Ömer Faruk Harman, *"İsmâil",* DİA, 2001, XXIII, 77.
[901] el-Bakara 2/136-137; bkn. Al-i İmran 3/84.
[902] el-En'am 6/86.
[903] İbrâhim 14/35.
[904] İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 3, s. 186.
[905] Ömer Faruk Harman, *"İsmâil",* DİA, 2001, XXIII, 78.
[906] es-Saffât 37/100-107.

yeryüzünün ilk mabedini[907] tevhidin odağı Kabe'yi inşa etme faaliyetini yürüteceklerini hatırlatmaktadır. Olayın başlangıcında Allah, Hz. İbrâhim'i imtihan etmiş imtihanı başarı ile kazanınca Allah ona görev tanımını hatırlatmıştır:[908]

"اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ / *Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun*."[909] Kabe inşası ile oluşturulan tevhid inancının da sonraki nesillerde devam ettiği ve ölüm döşeğinde de tevhidin miras olarak bırakıldığı yine Kur'an'ın ifadeleri arasında yerini almıştır.[910] Kur'an, Hz. İsmâil'in sözünde duran, hem nebi hem rasûl olan, Kabe'nin Rabbi Allah'a hem kendi ibadet ederek namazını kılan hem de ailesine de bunu emreden, toplumsal sorumluluk sahibi olup muhtacın hakkı[911] zekatı eda eden ve bu sayede Allah'ın memnuniyetini kazanmış[912] bir kul olduğunu haber vermektedir.

Hz. İsmâil ve Hz. İbrâhim arasındaki sıcak, nazik ve saygı dolu ilişkisini irdelediğimizde Hz. İbrahim'in Allah'a teslimiyet gösterdiğini[913] Allah'ın da ona ödül olarak oğlu Hz. İsmâil'in teslimiyetini[914] bahşettiğini görürüz. Hz. İbrâhim iman etmeyen babasına[915] nazik davranıp '*babacığım*"[916] diye hitap edince Allah, yine ödül olarak oğlu Hz İsmâil'in babasına "*babacığım*"[917] şeklinde saygıyla hitabını ödül olarak vermiştir. Kur'an kıssalarının ders alma[918] yönünü ön plana çıkardığımızda,

---

907 Âl-i İmran 3/96.
908 el-Bakara 2/124.
909 el-Bakara 2/125.
910 el-Bakara 2/132-133.
911 ez-Zariyat 51/19.
912 Meryem 19/54-55.
913 el-Bakara 2/131.
914 es-Saffat 37/102.
915 "Âzer" bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 1, s. 591.
916 Meryem 19/42,43,44,45; bu ayetlerde her bir konuşmasına başlarken Hz. İbrahim "*babacığım"* diye başlamış ve dört kez bu ifadeyi kullanmıştır.
917 es-Saffat 37/102.
918 İbrâhim 14/5.

baba ve oğlu arasındaki kurulan bağdan gereken dersin alınması gerektiğini anlarız.

1.11. Hz. İdrîs'in Tevhid Mücadelesi

"وَإِسْمٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ / İsmâil'i, İdris'i ve Zülkifl'i de hatırla." (el-Enbiya 21/85)

Kur'an'da iki kez adı geçen ve her ikisinde de Hz. İsmâil'den sonra zikredilen Hz. İdrîs'in övülen özelliklerine bakarsak, onun; yad edilmesi gereken biri olması, sabırlı olması, Allah'ın merhametine nail olması, salih bir kul olması, doğru sözlü olması, yüksek bir payeye sahip olması gibi özelliklerini görürüz.[919]

Tefsirlerde Hz. İdrîs için insanlığın ilk öğretmeni olduğu, ziraat ve sanat bilgisine sahip olduğu ifade edilmiştir.[920] *"وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِياً / Onu yüce bir makama yükselttik."*[921] Ayetinin tefsirinde kendisine hem peygamberlik hem de otuz sahîfe verilmesi yanında kalemle yazı yazan, elbise diken, hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olan ilk insanın İdrîs olduğu belirtilir. Hz. İdrîs'in terzi olduğu, her iğne saplayışında "*سُبْحَانَ اللهِ / sübhânallah*" dediği, akşam olduğunda yeryüzünde ameli ondan daha üstün hiç kimsenin bulunmadığı da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.[922]

1.12. Hz. Zülkifl'in Tevhid Mücadelesi

"وَإِسْمٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ / İsmâil'i, İdris'i ve Zülkifl'i[923] *de hatırla."* (el-Enbiya 21/85)

---

[919] Meryem 19/58, el-Enbiya 21/85.
[920] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 163.
[921] Meryem 19/57.
[922] Ömer Faruk Harman, *"İdrîs",* DİA, 2000, XXI, 479.
[923] Bu ayette Hz. Zülkifl için sabırlı olduğu vurgusu yapılmaktadır ki O'nun şeytanın hilelerine karşı ve ibadete uzunca vakit ayırarak sabrettiği gibi özellikleri ön plana çıkmaktadır; bkn. Râzî, *a.g.e.*, c. 22, s. 177.

Hz. Zülkifl'in Kur'an'da iki kez adı geçer[924] ve aynı Hz. İdrîs'te olduğu gibi her ikisinde de Hz. İsmâil'den sonra zikredilir. Sözlükte "*sahip, mâlik*" anlamındaki "ذو / *zû*" ile "*nasip, kısmet; eş, benzer; kefalet*" gibi anlamlara gelen "كفل / *kifl*" kelimesinden oluşan Zülkifl "*nasip, kısmet veya kefalet sahibi*" demektir.[925]

Tefsirlerde İsrâiloğulları peygamberlerinden biri olarak anılan devrindeki peygamberlerden birisine ölmezden önce tekellüf etmiştir. Verdiği sözde geceleyin ibadet edeceğini, gündüz oruç tutacağını ve hiç bir hükmünde kızgın davranmayacağını belirtmiş ve sözüne hep sadık kalmıştır. Zülkifl adını bu yüzden aldığı ifade edilmiştir.[926]

1.13. Hz. Yûnus'un Tevhid Mücadelesi

"وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِباً / Zünnûn'u[927] *da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti."* (el-Enbiya 21/ 87)

Hz. Yunus, diğer peygamberler gibi tevhid dinini tebliğ etmek üzere gönderilmiş elçilerden biri olup Kur'an bu konuya temas eder: "وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ / *Şüphesiz Yûnus da peygamberlerdendi."*[928]

Hz. Yûnus'tan iki sûrede adı tasrih edilmeden "ذوالنون / *Zünnûn*"[929] ve "صاحب الحوت / *Sahibü'l-hût*"[930] şeklinde bahsedilmektedir. Bu ismin verilme sebebi olarak şu olay anlatılır; Hz. Yûnus peygamber olarak gönderildiği kasaba halkını tevhid daveti

---

924 el-Enbiya 21/85, Sad 38/48.
925 Ömer Faruk Harman, *"Zülkifl",* DİA, 2013, XXXXIIII, 569.
926 Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c. 10, s. 163-164.
927 Ömer Faruk Harman, *"Yûnus",* İstanbul, DİA, 2013, XXXXIII, 597; Hz. Yûnus'tan, Kur'an'da "*Zünnûn", "Sâhibü'l-hût*" diye bahsedilir; Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 518, Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s. 539.
928 es-Saffat 37/139. Ayrıca bkn. en-Nisa 4/163, el-En'am 6/86.
929 e-Enbiya 21/87. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 2, s. 518.
930 el-Kalem 68/48. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s. 539.

ile Allah'a çağırır. Her peygamberin yaşadığı süreci o da yaşayarak büyük bir tepki ile karşılaşır. İsyan ederler. Ve Hz. Yûnus bu duruma kızarak[931] canı sıkılır o kasabayı terk etme kararı alır. Onların davete karşı duyarsız hallerine sabredemeyip Allah'ın onu başka bir kasabaya görevlendireceğini düşünerek bir deniz kıyısına kadar yolculuğunu sürdürür. Gemiye biner[932] denizdeki büyük dalga sebebiyle birileri denize atılmadan dalganın dinmeyeceği düşüncesi ile kura çekilir[933] ve Hz. Yûnus denize atılır. Bir balık onu yutar.[934] Allah'ı tenzih edip tesbih[935] ederek Allah'tan af dileyip pişman olunca Allah duasını kabul eder. Balık onu kıyıya[936] atar.[937] Daha sonra nüfusu yüz bini aşkın bir bölgeye Nineva'ya[938] yeniden gönderilir.[939]

Kur'an'ın onuncu sûresi Yûnus adını taşımaktadır. Bu surede, kendilerine azap geleceği bildirilince iman etmeleri sayesinde azaptan kurtulan yegâne kavmin Yûnus kavmi olduğu beyan edilir: "فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيمَانُهَا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ / *Yûnus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yûnus'un kavmi)*."[940]

1.14. Hz. Zekeriyâ'nın Tevhid Mücadelesi

"وَزَكَرِيَّا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْداً / Zekeriyâ'yı da hatırla. Hani o, Rabbine, "Rabbim! Beni tek başıma bırakma" (el-Enbiya 21/89)

Âyetler Hz. Zekeriyâ'nın duası ile başlıyor: *"لَا تَذَرْنِي فَرْداً / beni yalnız*

---

931 el-Enbiya 21/87.
932 es-Saffat 37/140.
933 es-Saffat 37/141.
934 es-Saffat 37/142.
935 es-Saffat 37/143.
936 es-Saffat 37/145.
937 Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 164-165.
938 Ömer Faruk Harman, *"Yûnus"*, DİA, 2013, XXXXIII, 598.
939 es-Saffat 37/147.
940 Yûnus 10/98; bkn. es-Saffat 37/148.

bırakma!" diye dua edip mabede çekiliyor. Hz. Zekeriyâ mülkün sahibini asla unutmuyor. Tevhid davasını yürütecek bir vâris talep ediyor makbul oluyor. Allah, ona Hz. Yahyâ'yı[941] lütfediyor. Onlar da Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil gibi baba-oğul hayırlı işlerde yarış yapıyorlar. Korku ile ümit arasında kalpleri ile Allah'a huşu içinde ibadet ediyorlar.[942]

Kur'an'da dört sûrede[943] yedi kez adı geçen Hz. Zekeriyâ diğer peygamberlerle birlikte salih kişiliği ile zikrediliyor.[944]

Hz. Zekeriyâ'nın dileği ve niyazı, kendisi yaşlandığı için tevhidin öncüsü olacak bir evlat isteği olup Kur'an bu konuda bazı ipuçları veriyor:

"رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً / Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet."[945]

Bu ayetlerde öne çıkan bazı konulara baktığımızda, bunların; Hz. Zekeriyâ'nın dua ederken samimiyeti, temiz bir nesil isteği, Allah'ın Esma-i Hüsna'sı ile duası, namazındaki hassasiyeti, çocuk talebinde bulunup duası makbul olduğu andaki şaşkınlığı ve buna şükür olarak Allah'ı tesbih edişi gibi konular görülür.

Zekeriyyâ'nın Kur'an'da anılan bir başka özelliği de annesi tarafından mâbede adanan Meryem'in himayesini üzerine almış olmasıdır. Meryem'in mâbedde kimin himayesinde kalacağı hususunda İmrân ailesi arasında kura çekilince kura Zekeriyyâ'ya çıkar. Rivayete göre Meryem'in korunmasını üstlendikten sonra Zekeriyyâ mâbedde Meryem'e tahsis ettiği dua odasına (mihrab) her çıkışında onun yanında taze meyveler bulur. Bazı rivayetlere göre taze meyvelerden maksat onun kışın yaz meyvelerini, yazın da kış meyvelerini bulmasıdır. Meryem'e Allah

---

941 Âl-i İmran 3/39, Meryem 19/7, el-Enbiya 21/90.
942 Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 168.
943 Âl-i İmran 3/37-38, el-En'am 6/85, Meryem 19/2-7, el-Enbiya 21/89.
944 el-En'am 6/85.
945 Âl-i İmran 3/38.

tarafından meyveler ihsan edildiği bilgisine yer verilen rivayetlerde, bu durumun Zekeriyyâ'yı, Allah'ın tıpkı Meryem'e mevsim dışı meyveler ihsan etmesi gibi yaşlanmış bedenlerinde bir çocuk üretebileceği düşüncesine sevk ettiği ve bunun için Allah'a dua ettiği belirtilir.[946]

1.15. Hz. Yahyâ'nın Tevhid Mücadelesi

"وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى / Kendisine (Hz. Zekeriya) Yahyâ'yı bağışladık." (el-Enbiya 21/90)

Bu ayete göre Hz. Yahyâ, babası Hz. Zekeriyâ'nın kabul olmuş duasıdır. O da babasının yolunda giderek hayırlı işlerde öncü olmuş, duada ümit ile korku dengesini iyi kurmuş ve Allah'tan gerektiği şekilde sakınmaya özen göstermişti.

Kur'an Yahyâ'nın tarihsel kimliğinden ziyade onun dünyaya gelişi ve şahsiyeti üzerinde durmaktadır. Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde, Zekeriyyâ'nın Allah'tan kendisinden sonra mâbede hizmet edecek bir yardımcı vermesini istemesi[947] üzerine kendisinin, çok yaşlı hanımının da kısır olmasına rağmen[948] meleklerin ona adı Yahyâ olacak bir oğul müjdelediği ve bu ismin daha önce hiç kimseye verilmediği bildirilmekte;[949] Yahyâ doğup büyüdüğünde kendisine, "*İlâhî tebliğe sımsıkı sarıl"* diye öğüt verilerek[950] peygamber olarak görevlendirildiği anlatılmaktadır. Kur'an'da ayrıca Yahyâ'ya daha küçük birçocukken hikmet ve kalp yumuşaklığı ihsan edildiği, onun Allah'tan sakınan, annesine ve babasına karşı iyi davranan bir kişi[951] olduğu

[946] Mahmut Aydın, *"Zekeriyâ",* DİA, 2013, XXXXIIII, 210-211.
[947] Âl-i İmran 3/38, Meryem 19/5.
[948] Âl-i İmran 3/40.
[949] Meryem 19/7.
[950] Meryem 19/12.
[951] Meryem 19/13-14.

belirtilmektedir.[952]

1.16. Hz. Îsâ'nın Tevhid Mücadelesi

"وَالَّتِي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَ / Irzını korumuş olan kadını da (Meryem'i de) hatırla." (el-Enbiya 21/91)

Allah Enbiya sûresinde bütün peygamberlerden söz ettikten sonra " اِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً / *sizin ümmetiniz tek ümmettir*"[953] vurgusu yaparken Mü'minûn sûresinde bütün peygambere hitaben benzeri bir cümleyi zikreder,[954] ki bu zımnen tevhit vurgusu olup "Ben nasıl bir isem, dininiz de bir" işaretini içerir.

İnsanların normal şartlarda tek ümmet olduğu, ancak şahsi kaprislerin bunu engellediği de Kur'an'ın beyanıdır:

"بَغْياً بَيْنَهُمْۜ / *Aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler.*"[955] Allah bu ayet ile de tevhide vurgu yapmaya devam etmiştir.

Kur'an'a göre Hz. Îsâ, resullerin en büyükleri olan beş "*ülü'l-azm*"[956] ve kendisinden ağır söz alınan[957] peygamberden biridir. Ağırlıklı olarak Âl-i İmrân, Mâide ve Meryem surelerinde doğumunun müjdelenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünyevî hayatının sonu ve Allah katına yükseltilişiyle ilgili olarak bilgi verilmektedir. Kur'an'da hem *İsa* hem *İbn Meryem*[958] hem de *Mesih* olarak adlandırıldığı ayrıca kendisine çok sayıda ünvan verilmekte, yirmi beş defa İsa, on

---

[952] Mahmut Aydın, *"Yahyâ",* DİA, 2013, XXXXIII, 232-234.
[953] el-Enbiya 21/92.
[954] el-Mü'minun 23/52.
[955] el-Bakara 2/213.
[956] el-Ahkaf 46/35. *"فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ / (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret."* "ülü'l-azm" ile kastedilen Peygamberlerin, kavimlerinin kendilerini yalanlamalarına karşı sebat göstermiş olmalarıdır. Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s. 327.
[957] el-Ahzab 33/7. "*Alınan ağır söz*" yani "*mîsak*" ile kastedilen "peygamberlerin tebliğ görevini yerine getirmeleridir." Bkn. İbn Kesîr, *a.g.e.,* c. 3, s. 83.
[958] el-Mü'minun 23/50, ez-Zuhruf 43/57.

altısı İsa kelimesiyle birlikte olmak üzere yirmi üç defa İbn Meryem şeklinde geçmektedir.[959]

Kur'an'da âlemlere üstün kılındığı bildirilen dört seçkin aileden biri de Hz. İsa'nın annesi Meryem'in mensubu bulunduğu İmrân ailesidir.[960] Yine Kur'an'da Meryem suresinde Hz. İsa'nın annesi Meryem hakkında İsa'nın doğumunun müjdelenmesi münasebetiyle de bilgi bulunmaktadır:

"قَالَ اِنَّمَا اَنَاْ رَسُولُ رَبِّكِۖ لِاَهَبَ لَكِ غُلَاماً زَكِياًّ / *Cebrail, 'Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz birçocuk bağışlamak için gönderildim' dedi*."[961] Doğum sürecinden sonra Hz İsa'nın beşikte konuşması aktarılır:

"قَالَ اِنِّي عَبْدُ اللهِ اٰتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِياًّۖ / *Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı*."[962]

Bu ayette Hz. İsa ile ilgili özelliklere bakılırsa, onun; Allah'ın kulu, peygamber olduğu, kendisine kitap verildiği, namaz ve zekat gibi ibadetlerle mükellef kılındığı gibi özellikler göze çarpar. Bu ayete göre aynı zamanda Hz. İsa bir beşer ve bir kuldur.

1.17. Hz. Muhammed'in Tevhid Mücadelesi

"وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ / (Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (el-Enbiya 21/107)

Allah, peygamberi Hz. Muhammed'i bütün insanlığa rahmet olarak göndermiştir. Allah'ın rahmeti inanan inanmayan herkese açıktır. Onun getirdiği din

---

[959] Ömer Faruk Harman, *"İsâ",* DİA, 2000, XXII, 469; Sadece "*İbn Meryem"* şeklindeki kullanımı için Bkn. el-Mü'minun 23/50, ez-Zuhruf 43/57.
[960] Âl-i İmran 3/33.
[961] Meryem 19/19.
[962] Meryem 19/30.

tevhid dini İslam olup insanı hem dünyada hem ahirette mutlu[963] edecek kapsamdadır. Düşünenler için açık bir kitap göndermiştir. İslam, insanlığı tek bir çatıya, tevhide çağırmıştır. Bu çağrıda asıl rahmet unsuru tevhid olup insanlığın şirk, cehalet gibi durumlardan kurtulup tevhide yönelmesi istenmektedir.[964]

Hz. Peygamber'in tevhid mücadelesini özetlemek gerekirse; Hz. Peygamber ilk vahye muhatap olup Allah'ın elçisi[965] olduğu ifade edilip tevhid mücadelesine başladı.[966] O'ndan İnsanları uyarıp[967] öğüt vermesi[968] istendi. Tebliğ davet emri[969] ile görevini yürüttü.

Hz. Peygamber, İslam'ı tebliğ etmeye başlar başlamaz müşriklerle mücadele başlamış oldu. İlk günden itibaren hayatın içinde bu mücadele sürüp devam etti.[970]

Bu süreçte onu hep Kur'an yönlendirdi. Kur'an ne diyorsa ona göre tevhid davetini[971] şekillendirdi. Davetinde merhameti ve ahlakı[972] merkeze yerleştirdi ve güzel sonuçlar almaya başladı.[973] İnsanlar bu davete olumlu cevaplar verdikçe Müslümanların sayısı artmaya başladı. Müşrikler de tepkiler gösterdiler.[974] Hz. Peygamber'in namaz kılmasına engel olmaya çalıştılar.[975]

Hz. Peygamber'e[976] iftiralar atmışlar, kâhin ve deli gibi nitelemelerde

---

[963] el-Bakara 2/201.
[964] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 10, s. 182-185.
[965] el-Feth 48/29.
[966] Muhammed 47/19.
[967] el-Müddessir 74/2.
[968] ez-Zariyat 51/55.
[969] el-Hicr 15/94.
[970] Derveze M. İzzet. *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, trc. Şaban Karataş vd. İstanbul: Ekin Yay. 1998, c. 1, s. 43.
[971] en-Nisa 4/63.
[972] el-Kalem 68/4.
[973] Âl-i İmran 3/159.
[974] es-Saffat 37/35.
[975] el-Alak 96/9-10; Bu ayetler onun daha ilk dönemde namazını açıkça kıldığına işaret etmektedir; bilgi için bkn. Derveze, *a.g.e.*, c. 1, s. 24.
[976] el-Kalem 68/2, el-Hakka 69/41-42. Ayrıca başka iftiralar da atılıp örneğin, Hz. Peygamber'e soyu kesik iftiası atılmıştı; bkn. Duman, Beyanü'l-Hak, c. 1, s. 135.

bulunduklarında Allah da bunları reddedip peygamberini desteklemiş, akabinde karşı tarafı uyarmıştır.[977] Kur'an'a karşı[978] da iftira[979] kampanyaları başlattılar. Kur'an'ı küçük görmeye[980] ve göstermeye[981] yeltenip orada anlatılanlara "اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ / *esatîr'ul-evvelîn*"[982] nitelemesi yaptılar ki bu ifade daha çok, içine kahramanlık hikâyelerinin, tarihi kıssaların girdiği önceki milletlere ait rivayetler olarak anlaşılmakla birlikte, putperest kavimlerin tanrılarına ilişkin efsaneleri ve batıl inançları da kapsamaktaydı.[983] Hz. Peygamber ve vahiyle alay ettiler.[984] Allah da alay edenlerin başlıca özelliğinin şirk koşmak olduğunu beyan etti.[985] Müşrikler, hem Allah'a iman ediyor hem de şirk koşuyorlar, bunu da bir sorun olarak görmüyorlardı.[986]

Hz. Peygamber'e kirli pazarlıklar teklif edilip nöbetleşe ilahlara tapılması[987] istenmiş olup[988] Allah bunu kesin bir dille reddetmiş, faraza böyle olması durumunda Hz. Peygamber, tevhid inancından çıkmış bulunacak, kârlı taraf ise, ilahlarına sadece bir yenisini eklemiş olan ve şirk inançları devam eden müşrikler olacaktı.[989] Her şeye rağmen Resulullah, müşrikleri herhangi bir engelle karşılaşmadan İslam'a davet edebiliyordu.[990]

O herhangi bir maddi beklentisi olmadan tevhid görevine devam ediyordu.

---

[977] Derveze, *a.g.e.,* c. 1, s. 35.
[978] Fussilet 41/26.
[979] Yûsuf 12/111.
[980] el-Enfal 8/31.
[981] Âl-i İmran 3/72.
[982] el-Furkan 25/5.
[983] Şerafettin Gölcük, *"Esâtir",* DİA, 1995, XI, 359.
[984] el-Enbiya 21/36.
[985] el-Hicr 15/95-96.
[986] Yûsuf 12/106.
[987] Taberî, *a.g.e.,* c. 24, s. 561.
[988] Muhammed Bûtî, *Min Revâii'l Kur'an,* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999, s. 88.
[989] Câbirî, Muhammed, *Fehmü'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yay., 2017, c. 1, s. 82.
[990] Câbirî, a.g.e., c. 1, s. 121.

Hatta bir gün devesinin hörgücünden bir tüy alıp bu kadar bile ganimetten bir şey almayacağını açık bir dille ifade etmiştir.[991]

Müşrikler Hz. Peygamber'den yerden pınar fışkırtması, mücevherden evin olmalı şeklinde bazı hayalî isteklerle geldiler.[992] Kur'an'ın, daha itibarlı birilerine inmesini isteyip Allah'ın işine karışmak[993] istediler.[994] Azabın gelmesini istediler.[995] Gökten başlarına taş yağdırılması istediler.[996] Dahası müşrikler Allah'a da iftiralar attılar.[997] Her şeye rağmen Hz. Peygamber görevini yapmayı sürdürdü.[998]

Kur'an, onların bütün iddialarına[999] sorular sorup[1000] onları düşünmeye davet ederek[1001] onlara cevaplar[1002] verdi. İnanmadıkları takdirde önceki dönemlerde inanmayanların sonunun onları beklediği belirtildi.[1003]

Aslında çok da inanmaya niyetli olmadıkları, gök kapıları açılıp her şeyin gerçeğini bile görseler,[1004] ölüler bile dirilip bu vahyin gerçek olduğunu söylese [1005] yine de durumun değişmeyeceği gözler önüne serildi. Hz Peygamber teselli edilerek üzülmemesi[1006] ve gösterdiği olağanüstü çabanın takdir edildiği[1007] vurgulanıp sadece Allah'ı vekil bilip kendisine tevekkül etmesi[1008] istendi. Sıkıntılı anlarında ona verilen

---

[991] İbn Mace, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay., 1981, c. 2, s. 950-951.
[992] el-İsra 17/90-93.
[993] el-En'am 6/124.
[994] ez-Zuhruf 43/31-32.
[995] el-Enbiya 21/38.
[996] el-Enfal 8/32.
[997] es-Saffat 37/152, el-Bakara 2/116.
[998] el-Maide 5/67.
[999] Sebe' 34/46.
[1000] en-Neml 27/60-63.
[1001] en-Nahl 16/51-52.
[1002] el-Bakara 2/23, Yûnus 10/38, el-Enbiya 21/22.
[1003] el-Hicr 15/13.
[1004] el-Hicr 15/14-15.
[1005] er-Ra'd 13/31.
[1006] en-Nahl 16/127.
[1007] el-Kehf 18/6, eş-Şuara 26/3.
[1008] el-Müzemmil 73/9; Allah'tan başka ilah olmadığı söylenip şirke ilk Kur'ânî darbe vurulmuştur. Bkn. Derveze, *a.g.e.*, c. 1, s. 70.

lütuflar hatırlatılıp bu sıkıntıların geçici olduğu,[1009] kendini ibadete vermesi,[1010] geceyi de bu anlamda değerlendirilmesi[1011] istendi.

Atalar bu yanlışı sürdürse de körü körüne onları takip etmemeleri ve bu durumu sorgulamaları gerektiği ifade edildi.[1012] Ve artık Hz. Peygamberi öldürmeye kadar[1013] işi götürmek istediler[1014] ancak kaçırdıkları şey Allah'ın en büyük tevhid davetçisini koruduğu[1015] ve inen vahyi koruma[1016] altına[1017] almasıydı.

Kur'an, Hz. Peygamber'e onların içine düştüğü girdabı ve şirke düşme sebeplerini de peyderpey Allah'ın indirdiği vahiylerle zaman zaman ifade ediyor,[1018] ve yaptıkları davranışları, verdikleri kararların yanlış olduğunu[1019] da yüzlerine çarpıyordu. Hz. Peygamber Kur'an'ı harfi harfine öyle takip ediyordu ki inen ayetleri ezberlemek için daha ayet inerken acele ediyordu. Allah, ona vahyin okunuşunu takip etmesini ve vahyi kalbine Allah'ın yerleştirip bellettireceğini bildirilerek güven vermiştir.[1020]

Allah'ın yarattığını şirk koşarak bel bağladıkları ilahlarının yapma ihtimalinin bile olmadığı vurgulandı.[1021] Gerçekten haklı iseniz küçük de olsa bir bilgi, belge[1022] ve delil getirmeleri[1023] istendi. Azabın hemen gelmeyip onlara süre verildiği de

---

[1009] el-İnşirah 94/1-8.
[1010] el-Hicr 15/97-99.
[1011] el-Müzemmil 73/1-4.
[1012] el-Bakara 2/104.
[1013] Hz. Peygamber'i iplerle bağlayıp hapsetmek istediler; bkn. Taberî, *a.g.e.*, c. 13, s. 491.
[1014] el-Enfal 8/30.
[1015] el-Maide 5/67.
[1016] Hükümlerinin değiştirilmesi, azaltılıp artırılması şeklinde korumayı da kapsar; bkn. Taberî, *a.g.e.*, c. 17, s. 68.
[1017] el-Hicr 15/9.
[1018] Yûnus 10/36.
[1019] Yûnus 10/35.
[1020] Derveze, *a.g.e.*, c. 1, s. 307-308.
[1021] Yûnus 10/34-35.
[1022] el-Ahkaf 46/4.
[1023] el-Enbiya 21/24.

belirtildi.[1024]

Allah, müşriklere "*gelin vazgeçin sizi affederim yeter ki şirk ile gelmeyin*" çağrısında da bulundu.[1025] Ancak onların şirk ile iman olursa yanaştıkları aksi halde uzak durdukları[1026] da belirtildi. Allah da onlara kendi gücünün yüceliğini söyleyip[1027] sözde ilahlarının etki alanını sorgulamalarını[1028] istedi.

Hz. Peygamber'e onlar ile arasına mesafe koyması[1029] ve eğer dini konularda alay edilen bir ortama maruz kalırsa orada bulunmaması tenbih edildi.[1030] Hz. Peygamber'den inananlara şefkat kanatlarını[1031] indirip[1032] onlar ile ilgilenmesi,[1033] onları asla yanından uzaklaştırmaması[1034] istendi.

Önceki peygamberlerin de benzeri durumlarla[1035] karşılaşıp[1036] azim[1037] ve sabır[1038] gösterdikleri, onlardan da ağır sözler alındığı[1039] kendisinin de önceki peygamberlerin yolunu takip etmesi gerektiği[1040] belirtildi. Çünkü toplumda kökleşmiş inanç ve âdetleri değiştirmeye kalkışmak, elbette çok zorlu bir süreçtir ve sabır gerektiren bir mücadeledir.[1041]

Allah, önceki peygamberlerin yaşadıkları yurdu terk etmek zorunda

---

[1024] et-Tarık 86/17.
[1025] en-Nisa 4/48,116.
[1026] el-Mümin 40/12, ez-Zümer 39/45.
[1027] el-Enam 6/59.
[1028] Lokman 31/11.
[1029] en-Necm 53/29.
[1030] el-En'am 6/68.
[1031] eş-Şuara 26/215.
[1032] Zeki, Duman, *Beyanü'l-Hak*, Ankara, 2008, c. 2, s. 86-87.
[1033] el-Hicr 15/88.
[1034] el-En'am 6/52.
[1035] Câbirî, a.g.e., c. 2, s. 32.
[1036] el-Enbiya 21/41.
[1037] el-Ahkaf 46/35.
[1038] Sad 38/17.
[1039] el-Ahzab 33/7.
[1040] el-En'am 6/90.
[1041] Duman, *a.g.e.*, c. 1, s. 123.

kaldıklarını[1042] Hz. Peygamber'in de hicret etmek zorunda kalacağını bildirdi.[1043] Allah hicret konusunda ve elde edecekleri mükafatı[1044] bu duruma düşürülme sebebinin Allah'a iman[1045] olduğunu ifade etti.

Hz. Peygamber görevini Medine'de de sürdürdü. Müşrikler istemese de Allah İslam'ı galip kılacağını,[1046] hakkın[1047] ve inananların üstün olduğunu,[1048] Allah'ın kelimesinin yüce olduğunu[1049] bildirip sonunda nimetini tamamladığını ifade etti. Ve böylece Hz. Peygamber tevhid görevini tamamlamış oldu.

2. Enbiya Sûresine Adı Geçmeyen Peygamberlerin Tevhid Mücadeleleri

2.1. Hz. Âdem'in Tevhid Mücadelesi

"وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ/ Meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' dedik." (el-A'raf 7/11)

Hz. Âdem'in tevhid mücadelesi, Allah'tan kelimeler alıp[1050] vahye muhatap olduğunda[1051] başlamış olup Allah onu halife olarak topraktan[1052] yaratmıştır. Allah, Hz. Âdem ve eşini cennete yerleştirmiş, ona bütün ilimleri öğretmiş,[1053] Allah, meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini istemiş, İblis bu emre kibirlenerek uymamıştır. Allah'ın kesin emrine rağmen görüş beyan etmiş ilahi emre sebep ve illet aramıştır.[1054]

[1042] İbrâhim14/13.
[1043] el-İsra 17/76-77.
[1044] en-Nisa 4/100, Âl-i İmran 3/195.
[1045] el-A'raf 7/126.
[1046] et-Tevbe 9/32.
[1047] el-İsra 17/81.
[1048] Al-i İmran 3/139.
[1049] et-Tevbe 9/40.
[1050] el-Bakara 2/37.
[1051] Süleyman Hayri Bolay, *"Âdem",* DİA, 1988, I, 359.
[1052] Âl-i İmran 3/59.
[1053] el-Bakara 2/31.
[1054] Seyyid Kutub, *a.g.e.,* c. 6, s. 32.

Böylece cennetten yeryüzüne inme serüveni[1055] başlamıştır.[1056] Hz. Âdem yeryüzünde üstün kılınarak[1057] tevhid mücadelesinde öncü olmanın ilk adımını atmıştır. Hz. Âdem'in yeryüzüne indikten sonra burada yaşama, ölme ve yeniden dirilme durumları ifade edilip tevhid dini İslam'ın ahiret hesap ve ona göre yaşama gereği vurgulanmıştır. Ayetlerde Adem ve oğullarının ibadet yeri ile ilgili münasebetleri ve Allah'a asla şirk koşulmaması gibi tevhidin temel ilkeleri vurgulanmıştır.

2.2. Hz. Hûd'un Tevhid Mücadelesi

"وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا / Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik." (el-A'raf 7/ 65)

Bu ayette Hz. Hûd'un, Âd kavmine peygamber olarak gönderildiğinden ve tevhidi onlara tebliğ ettiğinden ve kavminin verdiği tepkilerden bahseder.

Âd kavmi Nuh'un kavminin yerine getirilen, Nuh'un gemide beraberinde kurtulanların soyundan gelmekdirler[1058] ve "الاحقاف / *el-Ahkâf*" diye bilinen bölgede[1059] yaşamışlardır.[1060]

Temel özellikleri dünyada ebedi kalma arzusu ile yaşamak istemeleri olup Kur'an bu noktada onları eleştirmekte ve tevhid inancının en temel iman esaslarından biri olan ahiret hayatının varlığını onlara hatırlatmaktadır:

"وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ / *İçlerinde ebedî yaşama ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?*"[1061]

[1055] el-A'raf 7/24-25.
[1056] el-Bakara 2/31-38.
[1057] Âl-i İmran 3/33.
[1058] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 6, s. 125.
[1059] el-Ahkâf 46/21.
[1060] Ömer Faruk Harman, *"Hûd",* DİA, 1998, XVIII, 280.
[1061] eş-Şuara 26/129.

Uyarıları dikkate almamalarının bir sonucu olarak Allah, inkâr ve taşkınlıklarının cezası olarak onları helâk etmek için korkunç bir kasırga meydana getirmiş, vadilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde gördükleri kasırgayı yağmur bulutu zannedip sevinmişler, kasırga gelince insanları sökülmüş hurma kütükleri gibi yere sermiş, kül edip savurmuştur.[1062] Yedi gece sekiz gün devam eden bu felâketten sadece Hz. Hûd ve ona iman edenler kurtulmuş, ötekilerin kökü[1063] kesilmiştir.[1064]

2.3. Hz. Sâlih'in Tevhid Mücadelesi

"وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَـٰلِحًا / Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i Peygamber olarak gönderdik." (el-A'raf 7/73)

Bu ayette Hz. Sâlih'in Semûd kavmine[1065] peygamber olarak gönderilip onları Allah'a kulluk ve Allah'ın birliğine davet ettikten sonra onlara çeşitli öğütler veriyor. Geçmiş kavimlerin başlarına gelenlerden öğüt alıp aynı hatalara düşmemelerini istiyor. Nail oldukları nimetlere şükretmelerini istiyor.[1066]

"صالح / Sâlih" kelimesi sözlükte "*fesadın zıddı*"[1067] ve "*iyi, yararlı ve ahlaklı*" gibi anlamlara gelmektedir.[1068] Aynı zamanda Semûd kavmine gönderilen peygamberin adıdır.[1069]

Kur'an Hz. Sâlih'in özelliklerini sayarken; onu kendi milleti arasında güvenilir, hastaları ziyaret eden, zayıfları ve yoksulları gözeten, hayır işleriyle uğraşan bir kişi

---

[1062] Fussilet 41/16, el-Hakka 69/6-7.
[1063] el-A'raf 7/72, Hûd 11/58-60.
[1064] Ömer Faruk Harman, *"Hûd",* DİA, 1998, XVIII, 280.
[1065] "اصحاب الحجر / *Ashâbü'l-Hicr*" diye de anılmaktadır; bkn. el-Hicr 15/80.
[1066] Seyyid Kutub, a.g.e., c. 6, s. 130.
[1067] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab,* c. 2, s. 516.
[1068] İsmail Karagöz, a.g.e., s. 225.
[1069] en-Neml 27/45.

olarak tanınır; ayrıca "*geleceğe dair kendisinden ümit beklenen bir kimse*" olarak tanımlanır. Âd kavminden sonra gelişip güçlenen Semûd kavmi başlangıçta tevhid inancına sahipti; Allah'ın birliğine, peygambere ve ahiret gününe inanıyordu, zamanla Âd kavmi gibi putlara tapmaya ve peygamberleri yalanlamaya başladı.[1070] Bunun üzerine Hz. Sâlih onları tevhid inancına dönmeye davet etti:

"فَاتَّقُوا اللهَ وَاَطِيعُونِۦ / *Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!*"[1071]

Hz. Sâlih, onlara istediklerini azabın geleceğini haber verince[1072] ona suikast düzenleyip öldürmeye yeltendiler.[1073] Fakat şiddetli bir sarsıntı ile helak oldular.[1074]

2.4. Hz. Şuayb'ın Tevhid Mücadelesi

"وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْباً / Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik." (el-A'raf 7/ 85)

Hz. Şuayb, kavmini yalnız Allah'a ibadet etmeye onun tek ilah olduğunu inanmaya davet etti. İnanç konuları yanında sosyal hayatta yaptıkları hatalara da temas etti. Ve yalnız Allah'a kulluk ve ibadet peygamberlerin değişmez ilâhî davetidir.[1075]

Kur'an'da Şuayb adı on bir yerde geçer.[1076] Tevhid daveti ile gönderildiği kavim Medyen ve Eyke[1077] olarak zikredilmekte olup kavmini önce Allah'a davet etmiş, ölçü ve tartıda hileden uzak durmalarını[1078] özellikle vurgulamıştır.

Medyen kavminin Hz. Şuayb'ın yaptığı uyarıları dikkate almaması yüzünden

---

[1070] Ahmet Güç, *"Sâlih",* DİA, 2009, XXXVI, 31.
[1071] eş-Şuara 26/144.
[1072] Hûd 11/65.
[1073] en-Neml 27/49.
[1074] Fussilet 41/17, el-Kamer 54/31.
[1075] Seyyid Kutub, *a.g.e.*, c. 6, s. 138-139.
[1076] Mehmet Ümit, *"Şuayb",* DİA, 2010, XXXVIIII, 222.
[1077] eş-Şuara 26/176.
[1078] eş-Şuara 26/181.

şiddetli bir deprem,[1079] şiddetli bir ses[1080] ve "gölge günü" azabı[1081] ile yok edildiği, bu cezadan sadece Şuayb'a inananların kurtulduğu bildirilir.

2.5. Hz. Yûsuf'un Tevhid Mücadelesi

"وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَاۤءِيْٓ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ / *Atalarım İbrâhim, İshâk ve Ya'kûb'un dinine uydum."* (Yûsuf 12/38)

Bu ayette Hz. Yusuf, babası ve ataları nasıl ki tevhid uğruna mücadele verdilerse kendisinin de şirkin karşısında duruşunu net bir şekilde ifade etmiştir.

Kur'an'da Yûsuf adı yirmi beşi Yûsuf sûresinde, ikisi diğer sûrelerde[1082] olmak üzere yirmi yedi defa geçmektedir.[1083] Verdiği tevhid mücadelesi Yûsuf sûresinde anlatılmıştır. Kavmine Sadece Allah'a kulluk etmeyi emretmiş ve [1084] Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu beyan etmiştir.[1085] Yine Yûsuf sûresinde, müşriklerin Allah'a şirk içinde iman ettikleri de zikredilmiştir[1086]. Ancak kavminin ona karşı tavrı başka bir sûrede özetlenmiştir: " وَلَقَدْ جَاۤءَكُمْ يُوْسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنٰتِ فَمَا زِلْتُمْ فِيْ شَكٍّ مِّمَّا جَاۤءَكُمْ بِهٖۗ / *Andolsun, daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de, onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz."*[1087]

2.6. Hz. İlyâs'ın Tevhid Mücadelesi

"وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ / *Şüphesiz İlyâs da peygamberlerden idi*." (es-Saffat

[1079] el-Ankebut 29/37.
[1080] Hûd 11/94.
[1081] eş-Şuara 26/189.
[1082] el-En'am 6/84, el-Mü'min 40/34.
[1083] Ömer Faruk Harman, *"Yûsuf",* DİA, 2013, XXXXIIII, 4.
[1084] Yûsuf 12/40.
[1085] Yûsuf 12/101.
[1086] Yûsuf 12/106.
[1087] el-Mümin 40/34.

37/123)

Kur'an'da iki kere "الياس / *İlyâs*"[1088] bir defa da "الياسين / *İlyâsîn*"[1089] şeklinde[1090] adı geçen[1091] Hz. İlyâs, peygamber olarak gönderilmiş olup birçok peygamberin sıralandığı sûrede salihlerden[1092] olarak övülmektedir. Kavminin " *بَعْل / ba'l* "[1093] isimli puta tapmalarına[1094] karşılık onları şirkten vazgeçirip tevhide davet ederek[1095] görevini yerine getirmiştir.

2.7. Hz. Elyesa'nın Tevhid Mücadelesi

" *وَإِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ / İsmâil'i, Elyesa'ı*[1096] *da doğru yola erdirmiştik*." (el-En'am 6/86)

Kur'an'da adı iki kez zikredilen[1097] Hz. Elyesa'nın[1098] özelliklerine baktığımızda hidayete erdirilmiş, alemlere üstün kılınmış,[1099] peygamber olarak seçilmiş[1100] tevbesi kabul edilmiş[1101] olduğu bildirilmiştir. Bu özelliklerin hepsi tevhid davetçisinde bulunan ve bulunması gereken özelliklerdir.

[1088] el-En'am 6/85, es-Saffat 37/123.
[1089] es-Saffat 37/130.
[1090] "*İlyâsîn"* şeklinde kullanımın Hz. İlyâs'ın adı, Hz. İlyâs'ın diğer adı veya İlyâs ailesi anlamlarını içerdiği ifade edilmiştir. Bkn. Taberî, a.g.e., c. 21, s. 101.
[1091] Ömer Faruk Harman, *"İlyâs",* DİA, 2000, XXII, 160.
[1092] el-En'am 6/85.
[1093] Taptıkları putun adıdır; bkn. Taberî, *a.g.e.*, c. 21, s. 97.
[1094] İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ, *Kısasu'l- Enbiya,* Tahkik: Mustafa Abdülvâhid, Kahire: Dâru Te'lif, 1. Baskı, 1968, c. 2, s. 251.
[1095] es-Saffat 37/125.
[1096] Adı " اليسع بن أخْطُوب بن العجوز / El-Yesea bin Uhtûb bin El-Acûz olarak geçmektedir; bkn. Taberî, *a.g.e.,* c. 11, s. 510.
[1097] el-En'am 6/86, Sad 38/48.
[1098] Hz. Ya'kub'un torunlarından olduğu ifade edilmiştir; bkn. Komisyon, *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye,* c. 68, s. 203. Hz. Elyesa' için Zü'l-Kifl veya Hızır ile aynı kişi olduğu da söylenmiştir; bkn. Mutahhir bin Tâhir, *El-Bed'u ve'l-Tarih,* Paris, 1919, c. 3, s. 100.
[1099] el-En'am 6/86.
[1100] Sad 38/48.
[1101] İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ, *Kısasu'l- Enbiya,* Tahkik: Mustafa Abdülvâhid, Kahire: Dâru Te'lif, 1. Baskı, 1968, c. 2, s. 264.

Değerlendirme

Allah'ın tevhid üzere gönderdiği bütün peygamberleri bu uğurda büyük mücadeleler vermişlerdir. Allah da bu mücadeleden gerekli dersleri almayı muhataplarından istemiş Kur'an peygamberlerinin kıssalarının sonlarında ders ve ibret yönüne vurgu yapmıştır. (Şuara 26/67,103,121,139,158,174,190.) Peygamberler her zaman istedikleri sonuçları elde edemeseler de kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirmeye gayret göstermişler Allah da bu gayretleri takdir etmiştir.

Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, bu mücadelede yol haritası en ince ayrıntısına kadar kendilerine bildirilmiş onlar da bu plana sadık kalarak görevlerini yürütmüştür. Hz. İbrahim kıvrak zekası ve sorduğu sorularla bu mücadelede üzerine aldığı sorumlulukları yerine getirmiş ateşe atılmakla tehdit edilmiş Allah, kulunu yalnız bırakmamış ve onu ateşten kurtarmıştır. Hz. Lût da önce Hz. İbrâhim'e inanmış güvenmiş sonrasında bu mücadelede aktif rol alarak tevhide önemli katkılar sunmuştur.

Hz.İshâk ve Hz.Ya'kûb da Hz. İbrâhim'den devraldıkları tevhid bayrağını ilerilere taşımışlar ömür boyu uğrunda ter döktükleri bu daveti ölürken de evlatlarına miras olarak bırakmışlardır. Hz. Nûh uzunca ömrünün her dakikasını gece gündüz demeden değerlendirmiş tevhidi gemide tevhid edip kendi neslinden oğlunu kurtaramasa da inananları gelecek nesillere taşımıştır. Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman da tevhidin adalet boyutunda görevlerini tam anlamıyla yerine getirmişlerdir. Hz. Eyyûb sabrı ile hastalıklarla nasıl mücadele ettiyse tevhidin karşısında duranlarla da aynı sabır ve kararlıkla göreve devam etmiştir.

Hz. İsmâil, teslimiyeti ibadette hassasiyeti ve doğruluktan asla ayrılmayarak

tevhidin sosyal ve kulluk boyutuyla ailesine ve gelecek nesillere örnek olmuştur. Hz. İdrîs, verdiği mücadelelerle Allah katında yüce makamlara ermeye hak kazanmıştır. Hz. Zülkifl, sabırlı ve salih kişiliği ile bu yolda görev yapmıştır. Hz. Yûnus görevini yerine getirirken bazı talihsizliklerle karşılaşmış yine yılmadan tevhid mücadelesini sürdürmüş sonunda kavminin iman etmesine vesile olma bahtiyarlığına ermiştir.

Hz. Zekeriyâ bu uğurda görevini eda ederken yaşlanmış, bu görevi devredeceği nesiller için dua etmiş, duası o kadar hızlı kabul olmuş ki şaşkınlığını gizleyememiştir. Hz. Yahyâ da babasının yolunu takip ederek bu görevde öncü olmuştur. Hz. Îsâ da ömrü oldukça tevhid için mücadelesini sürdürmüştür.

Hz. Peygamber de ilk vahyi alır almaz göreve başlamış Allah da din olarak islamdan memnun olduğunu ifade etmiştir. Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamber olması itibari ile ilimle donatılmış olarak bu mücadelenin bilgi boyutunda görevini ifa etmiştir.

Hz Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb peygamberler gönderildikleri kavimleri önce Allah'a imana sonra ibadete davet edip toplumda gördükleri eksikliklere vurgu yaparak görev bilinci ile hareket etmişlerdir. Hz. İlyâs da döneminde karşılaştığı şirk ile mücadele etmiştir. Hz. Elyesa' doğru yoldan ayrılmayarak yürüttüğü görevi sonucunda alemlere üstün olmak ile ödüllendirilmiştir.

SONUÇ

Allah, Kur'an'da birçok ayette bir mü'min için en sahih inanç şeklinin *kendisinin birliği/tevhid* olduğunu açıkça ifade ederek Mekke döneminde indirdiği sûrelerde bu konuyu detaylı bir şekilde işleyip tevhidin zıddı olan şirki reddetmiş; Medine döneminde inzal ettiği ayetlerle de temelinde tevhid olan imanı, ibadet ile şekillendirmiştir. Kur'an'da *Allah* lafzının geçtiği yerlerde verilen mesaj O'nun birliği olmuştur ki bu durum Allah'ın ulûhiyetini göstermektedir. Yine Kur'an'da *Rab* lafzına dikkat edildiğinde, Allah'ın evrende her dâim faal olduğu anlaşılmaktadır.

Bir Müslüman için tevhid inancı, imanın temelini oluşturur. Fâtiha sûresinin daha başında aynı ayet içinde hem *Allah* hem de *Rab* lafızlarının birlikte zikredilmesi, Allah'ın *ulûhiyet* ve *rubûbiyet* yönlerinin bir bütün olduğunu gösterir. Kur'an'ın indirilişindeki ilâhî gaye ve en önemli konu tevhidtir. İmanını tevhid temelinde tahkim eden mümin, gerek ibadet ve ahlak, gerekse muamelât diye bilinen İslam'ın uygulama alanlarında da doğru zeminde ilerlemeye devam edecektir.

Mümin, inancının gereği olarak hayatı, tevhid ilkesinin şaşmaz merceği ile gözlemler. Allah'ın müminden isteği ve dindeki muradı tevhid olup bu hedefi gerçekleştirmek için gönderdiği her bir peygamber ile tevhide vurgu yapmış; peygamberler halkasının sonuncusu Hz. Peygamber'e (sas) inzâl ettiği -bir görüşe göre- son ayette (Mâide 5/3) nurunu tamamladığını söylemiştir. Rasûlüllah da bu görevi Veda Haccı'nda Müslümanlara tevdi etmiştir. Bir Müslümanın sorumluluğu, Kur'an'dan aldığı tevhid mirasını ve Hz. Peygamber'den aldığı emaneti korumak ve -peygamberlerin yaptığı gibi- tevhidi yaşamak ve tebliğ etmektir.

Kur'an'ın nihâî hedefi, mü'minin tevhid ilkesine bağlanarak onun hem dünyada hem ahirette mutluluğa ulaşmasını sağlamaktır. Allah, bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik olarak Mekkî sûrelerde tevhid ilkesini işlemiş, hemen her konuyu tevhide bağlamış ve ayet sonralarında kullandığı Esma-i Hüsna ile bunu göstermiştir. Medenî ayetlerde ise bu temeli daha da sağlamlaştırarak iman ile hayatı, tevhid ile sosyal alanı bir bütünün iki parçası olarak takdim etmiştir. Böylece Allah, kâinatı kendisinin yarattığını ve var ettiği bu âlemin aktif olarak mutlak yöneticisi olduğunu zihinlere nakşedip selim inancın ve tevhidin gereğinin bu olduğunu

pekiştirmiştir.

Mümin için tevhid, imanın merkezinde olması gereken en esaslı kavram olup Allah Kur'an'da devamlı tevhidi vurgulamıştır. Allah, kendisinin yaratan, sevk edip idare eden yönlerini ön plana çıkarıp tevhidi sağlam ve doğru zeminde oluşturmuş, peyderpey inzal ettiği sûrelerde de bu konuyu detaylandırmıştır. Bir müminin hayatına anlam katan en elzem konu iman olup onun da temelinde Allah'ın muradına uygun olarak tevhid vardır.

Allah'ın kişiden istediği husus, dosdoğru inancı ile hayatına yön vermesi ve bu şekilde ana eksenden sapmadan dinî yaşantısını sürdürmesidir. Bu noktada Allah'ın bir müminden istediği de Kur'an'ın hedef olarak belirttiği tevhidi kendi hayatında uygulamaktır.

Şirk kelimesi Allah'a inanmayı içerip başka ilahları da kabul anlamı taşıdığı için aslında müşrikler her ne kadar yaratıcı olarak Allah'ın varlığını kabul etseler de Allah'ın şu kâinattaki etkin gücünü bir takım başka ilahlara atfederek yanlışa düşmüşlerdir. Onlar Allah'ın ilâhî varlığını tasvip etmişler ancak rububiyet yönünü yani Allah'ın evrende tekliğini/tevhidini kabule yanaşmadıkları için bir çıkmaz içine girmişlerdir. Allah ise Kur'an'da kendi kudretini Esma-i Hüsna ile tek tek açıklamıştır. Yaratıcı olan Allah'a ait bu isimlerin/sıfatların her biri O'nun fiilî yönünü göstermektedir.

Allah Kur'an'da tevhid davetini sürekli tekrar ederek konuyu gündemde tutmuştur. Gönderdiği her bir peygambere önce kendisinin tek ilâh olduğunu sonra da insanları yalnızca Allah'a kulluğa davet etmelerini istemiştir. Allah, bu uğurda yapacakları bütün çalışmalarda peygamberlerini yalnız ve yardımsız bırakmayacağını da vaat etmiştir.

Kur'an'ın üzerinde durduğu temel konu, Allah'ın evrenin tek ve mutlak hâkimi olmasıdır. Kâinattaki bütün olup bitenlerle ilgili tek söz söyleme ve uygulama yetkisi Allah'a aittir. Ancak aynı zamanda Allah rahmet, şefkat, af ve sevgi yönlerini de ortaya koyarak bu gücünü insanlar için olumlu yönde kullanacağını da sıklıkla vurgulamıştır. İşte bunların hepsi Allah'ın gücüne yani tevhid ilkesine işaret etmektedir. Allah, muhataplarını dikkate alıp onların sorularına Kur'an'da yer vermiş, tevhid ilkesine tezat teşkil eden konularda muhataplarına ikna edici cevaplar vermiştir. Burada amaç, insanların tevhidi anlayarak ve içselleştirerek bu inanca bağlanmalarını sağlamaktır.

Allah, kendisi dışında herhangi bir varlığa atfedilen gücün bir anlam taşımadığını da birçok yerde ifade etmiştir.

Allah, bütün bu iyi niyete rağmen yine de insana şu dünyada imtihan gereği inanmama özgürlüğü tanımıştır. İnanmama konusunda ısrar edip peygamberlerden mucize isteyen kesimler olmuştur. Allah, mucize geldiği durumda ilâhî yasasını hatırlatmış yine de inanmazlarsa helâkin kaçınılmaz olduğunu açıkça söylemiştir. Mucizelere rağmen tevhide yönelme noktasında bilinçli bir direnç gösteren kişiler yine de hak yerine bâtılı tercih etmişlerdir. Bu kişiler, Allah'tan aldıkları görevi yerine getirmeye gayret gösteren peygamberlerle alay etmişler, onlara zorluklar çıkarmışlar hatta inanmaya meyilli olanları da Allah'ın yolu olan İslam'dan vazgeçirme yoluna gitmişlerdir.

Kur'an, Allah'ın, gönderdiği bütün peygamberlerden kendi kavimlerine inanç, ibadet ve ahlak konuları başta olmak üzere gerekli tebliğ görevlerini yapmalarını istediğini haber verir. Peygamberler de aldıkları bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirmişler ve bu yolda çok ciddî mücadeleler vermişlerdir. Allah da müminlerden, Kur'an'da anlatılan peygamber kıssalarından gereken mesajı almalarını istemiştir. Kur'an, bu kıssalarda müminler için ibretler olduğunu da defaatle ifade etmiştir. Peygamberler için aslolan Allah'tan aldıkları görevleri yerine getirmek ve sonucu Allah'a havale etmektir. Peygamberler istenilen sonuca her zaman ulaşamasalar da bu konudaki çabaları Allah tarafından takdirle karşılanmıştır.

Enbiya sûresine tevhid açısından bakılınca, sûrede kâinatın hükümranlığının Allah'ın elinde olduğu ifade edilir. Tevhidin kâinatta da geçerli olduğu vurgusu ön plandadır. Her şeyin O'nun izni ile cereyan etmesi tevhidin delilleri olarak sunulur.

Peygamberlerin tevhid konusundaki çabalarını dikkate aldığımızda da Enbiya sûresi ön plana çıkmaktadır. Allah, bu sûrede ve diğer sûrelerde birçok peygamberin tevhid konusunda gösterdikleri gayretleri müminlere örnek göstermesi de bu sûrenin konu bağlamında önemini ortaya koymaktadır. Enbiya sûresinde peygamberlerin İslam'ı tebliğ ederken karşılaştıkları sıkıntıları gözler önüne serilmiştir. Bu kutsal görevi yerine getiren peygamberler her türlü zorluğa rağmen tevhid dinini var güçleri ile tebliğ etmişler ve hakkın üstünlüğünü göstermişlerdir. Bu sûrede adı geçen peygamberlere baktığımızda; Hz. Musa, Hz. Hârûn, Hz. İbrâhim, Hz. Lût, Hz. İshâk, Hz. Yakub, Hz. Nuh, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. İsmail, Hz. İdrîs, Hz.

Zülkifl, Hz. Yûnus, Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in tevhidî davet metotları açıkça görülmektedir. Bu çalışmada ayrıca bu sûrede adı geçmeyen ancak Kur'an'da adı geçen Hz. Âdem, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Şuayb, Hz. Yusuf, Hz. İlyas ve Hz. Elyesa peygamberlerin de tevhide katkıları ortaya koyulmuştur.

Tevhidin öncüleri olan peygamberler Allah'ın kendilerine tevdi ettiği ulvî görevi ifa etmişlerdir. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, iki kardeş peygamber olarak bu mücadelede üzerlerine düşeni yapmışlardır. İnsanları tevhide davet ederken "kavl-i leyyin / güzel söz" ile çağırmışlar asla kendilerine çizilen rotadan sapmamışlardır. Hz. İbrahim tebliğ görevini yürütürken aklını iyi kullanarak adeta akıl ile nakli mezcetmiştir. Tevhide karşı yapılan itirazlara ikna edici cevaplar vermiştir. Ancak kavmi tarafından ateşte yakılarak öldürülmekle tehdit edilmiştir. Allah, bu zor durumdan onu kurtarmıştır. Hz. Lût da akrabası olan Hz. İbrâhim'e iman etmiş, onunla birlikte hicret etmiş ve Allah tarafından peygamber olarak görevlendirilince de bu görevinin gereklerini yerine getirmiştir.

Hz. İshâk ve Hz.Ya'kûb, ataları Hz. İbrâhim'in çizgisini takip ederek Allah'ın kendilerini peygamber olarak görevlendirildiklerin bilinci ile hareket etmişler, kendi çocuklarından tevhidi sonraki nesillere taşıma sözü alarak hayata gözlerini kapamışlardır. Allah, Kur'an'da Hz. Nûh'un dillere destan tevhid inancını tebliğ sürecini Nuh sûresinde özetlemiş, onun bir mümin için örnek alınması gereken yönlerini ön plana çıkarmıştır. Baba-oğul peygamberlerden Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, nesilden nesile bu görevi ifa ederek büyük tevhid zincirinin birer halkası olmuşlardır. Hz. Eyyûb öncelikle başına gelen hastalıklara sabretmiş daha sonra bu sabrını tevhidi inkâr edenlere karşı da göstermiştir.

Hz. İsmâil, babası Hz. İbrahim gibi tevhidin öncüsü olmuş inanç boyutunu ibadet, ahlak ve teslimiyet ile taçlandırmıştır. Allah, Hz. İdrîs'in gösterdiği tevhidî çabayı ona yüksek derecelere eriştirmeyi vaad ederek ödüllendirmiştir. Kur'an, Hz. Zülkifl'in sabırlı ve hayırlı bir kişi oluşunu ön plana çıkararak tevhid davetçisinin belirgin özelliklerin bazılarını mümine örnek olarak vermiştir. Hz. Yûnus en zor anında bile Allah'ı unutmadan kendine verilen görevin sorumluluğu ile hareket etmiş ve kavmini Allah'ın hidayeti ile buluşturmayı başarmıştır.

Hz. Zekeriyâ, tevhid görevinin ağırlığı altında nesillerinin iman ile buluşması için dua etmiş ve duası kabul edilmiştir. Hz. Yahyâ da babası Hz. Zekeriyâ gibi

Allah'ın kendisine verdiği görevi hakkıyla yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber'in hayatında tevhid sembolleşmiştir. İlk vahiy ile başlayan bu süreç son vahiy ile ümmetin omuzlarına yüklenmiştir. Hz. Âdem'in ilk insan olarak peygamberlik ile görevlendirilmesi Allah'ın tevhide verdiği önemi göstermektedir.

Hz Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb peygamberler ise insanları tevhid vurgusu ile sadece Allah'a kulluk etmeye davet etmişlerdir. Hz. İlyâs, gönderildiği kavmin şirk içindeki durumunu görüp tevhidi hâkim kılmaya çalışmıştır. Allah, başarı ile görevini yürüten Hz. Elyesa'ı da onurlandırmıştır.

Allah, tevhid davetini her bir peygamber ile sağlamlaştırmış, peygamberlerin bu görevi yerine getirirken karşılaştıkları zorluklarda Allah, peygamberlere desteğini sürdürmüştür. Allah'ın müminlerden isteği aynı metodla peygamberleri örnek alıp tevhide sahip çıkmalarıdır.

Sonuç olarak her türlü engellemelere rağmen tarih, peygamberlerin tevhid yolunda üstün çabalarına ve bu uğurdaki mücadelelerinin başarı ile noktalandığına şahit olmuştur.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Hayrani.*" Dehriyye".* DiA. 1994. IX.

Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: DİB. 2011.

Ateş Süleyman. *Kur'an'da Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neş.. 2004.

Ateş, Süleyman. *Kur'an Ansiklopedisi*. İstanbul: Kuba. 1997.

Aydemir, Abdullah. *"Hz. Dâvûd"*. Diyanet Dergisi. Sayı: 6. 1975.

Aydın, Mahmut. *"Yahyâ".* İstanbul: DİA. 2013. XXXXIII.

Aydın, Mahmut. *"Zekeriyâ".* İstanbul: DİA. 2013. XXXXIIII.

Bağcı, Musa. *Beşer Olarak Hz. Peygamber.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 2014.

Bayraklı, Bayraktar. *İnsanlığın Vebâsı Şirk*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. 2015.

Begavî, Ebû Muhammed. *Meâlimu't-Tenzîl.* Dâru Taybe. 4. Baskı. 1997.

Belâzûrî, Ahmet bin Yahya. *Ensâbü'l-Eşrâf.* thk.Muhammed Hamidullah. Kahire. 1959.

Birışık, Abdülhamit. *"Sûre"*. İstanbul: DİA. 2009. XXXVII.

Bolay, Süleyman Hayri. *"Âdem".* İstanbul: DİA. 1988. I.

Bozkurt, Muhittin. *Bir Tevhit Hareketi Olarak İslam*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. 2014.

Buhâri, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. Tahkik: Mustafâ Deyb. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l Yemâme. 5.Baskı. 1993.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*. İstanbul: Damla Yayın. 2012.

Bûtî, Muhammed. *Min Revâii'l Kur'an.* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1999.

Cabirî, Muhammed. *Fehmü'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yay. 2017.

Celaleddin el-Mahallî, Celaleddin Es-Suyutî. *Tefsîru'l-Celâleyn.* Kâhire: Dâru'l-Hadîs. 1.Baskı.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yay. 1988.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabu't-Ta'rifat*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Âlemu'l-Kutub. 1987.

Çağırıcı, Mustafa. *"Gurur".* İstanbul: DİA. 1996. XIV.

Çağırıcı, Mustafa. *"İstihzâ".* İstanbul: DİA. 2001. XXIII.

Çağırıcı, Mustafa. *"Kibir".* Ankara: DİA. 2002. XXV.

Çağrıcı, Mustafa. *"Zan"*. İstanbul: DİA. 2013. XXXXIIII.

Çağrıcı, Mustafa. *"Cehâlet"* İstanbul. DİA. 1993. VII.

Çakan, İsmail Lütfi ve Solmaz, N.Mehmet. *Kur'ân'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi.* İstanbul: Ensar Neş. 2012.

Çelebi, İlyas. *"Şeytân"* İstanbul: DİA. 2010. XXXVIIII.

Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay. 1967.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: MİFAV Yay. 2015.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: MİFAV Yay. 2013.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: MİFAV Yay. 2014.

Demirel, İbrâhim. *"Sebe' Sûresi Bağlamında Tevhîd ve Şirk, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi"* Karabük. 2017.

Derveze M. İzzet. *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, trc. Şaban Karataş vd. İstanbul: Ekin Yay. 1998.

Duman, Cengiz. *Kur'an Kıssalarının Tarihselliği*. İstanbul: Ekin Yay. 2015.

Duman, M. Zeki. *Beyanü'l-Hak.* Ankara: Fecr Yay. 2008.

Düzgün, Şaban Ali. vd. *İslam İnanç Esasları*. Ankara: Grafiker Yay. 2014.

Ebû Dâvûd, Süleymân bin Eş'as. *Sünen-i Ebî Dâvûd.* Hindistan: el-Matbaatül Ensâriyye. h.1323.

Ebû Hanîfe. *el-Fıkhu'l Ekber*. el-İmârâtü'l Arabiyye: Mektebetü'l Furkân. 1. Baskı. 1999.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-Muhît*. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dâru'l-Fikr. h.1420.

Ebussuûd Efendi. İrşâdu'l-Akli's-Selîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l ilmiyye. 2010.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (meâl-tefsir), trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yay. 1999.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed. Kahire: Müessesetü Sicili'l-Arab. 1964.

Fayda, Mustafa. *"Muhammed".* İstanbul: DİA. 2020. XXX.

Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'ân,* trc. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yay. 2011.

Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-dîn. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Dimaşk: Mektebetü'n-Nûriyye. trs.

Gökçe, Cüneyt. *"Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği"* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 44. Aralık 2020.

Gölcük, Şerafettin. *"Esâtir".* İstanbul: DİA. 1995. XI.

Gölcük, Şerafettin. ve Toprak, Süleyman. *Kelam.* Konya: Tekin Kitap Evi. 1997.

Gündüz, Şinasi vd. *Dinler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. 2010.

Güneş, Abdulbaki. *Kur'an Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*. İstanbul: Gündönümü Yay. 2005.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitabu'l-Ayn,* Tahkik: Mehdî Mahzûmî, İbrâhîm Samirâî, Dâru Mektebetü'l Hilâl. Trs.

Harman, Ömer Faruk. *"Dâvûd".* İstanbul: DİA. 1994. IX.

Harman, Ömer Faruk. *"Eyyûb".* İstanbul: DİA. 1995. XII.

Harman, Ömer Faruk. *"Hûd".* İstanbul: DİA. 1998. XVIII.

Harman, Ömer Faruk. *"İbrâhim".* İstanbul: DİA. 2000. XXI.

Harman, Ömer Faruk. *"İdrîs".* İstanbul: DİA. 2000. XXI.

Harman, Ömer Faruk. *"Îsâ*". İstanbul: DİA. 2000. XXII.

Harman, Ömer Faruk. *"İshâk*". İstanbul: DİA. 2000. XXII.

Harman, Ömer Faruk. *"Lût"*. İstanbul: DİA. 2003. XXVII.

Harman, Ömer Faruk. *"Mûsâ".* İstanbul: DİA. 2020. XXXI.

Harman, Ömer Faruk. *"Nûh"*. İstanbul: DİA. 2007. XXXIII.

Harman, Ömer Faruk. *"Süleyman".* İstanbul: DİA. 2010. XXXVIII.

Harman, Ömer Faruk. *"Ya'kûb".* İstanbul: DİA. 2013. XXXXIII.

Harman, Ömer Faruk. *"Yûnus".* İstanbul: DİA. 2013. XXXXIII.

Harman, Ömer Faruk. *"Zülkifl".* İstanbul: DİA. 2013. XXXXIIII.

Işık, Emin. *"Enbiya Sûresi".* İstanbul: DiA. 1995. XI. 174.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't Tunusiyye. 1984.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*. Tahkîk: Abdüsselâm Muhammed. Dâru'l Fikr. 1979.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned.* İstanbul; Çağrı Yay. 1982.

İbn Kesîr, İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif. 1996.

İbn Kesîr, İsmâîl. *Kısasu'l- Enbiya.* Tahkik: Mustafa Abdülvâhid. Kahire: Dâru Te'lif. 1. Baskı. 1968.

İbn Kesîr, İsmâîl. *Muhtasaru Tefsiru İbn Kesîr*. İhtisar ve Tahkik: Muhammed Ali es-Sabûnî. Beyrut: Dâru'l Kur'ân-il Azîm. 1981.

İbn Mace. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yay. 1981. I-II.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sâdır. h.1414.

İbn'ül Esir, İzzeddin Ali. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Beyrut: Darü'l-Kitab. 1997.

İmâm-ı Gazâli. *İhyâu Ulûmi'd Dîn*. trc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları. 1975.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Ankara: Ankara Okulu yay. 2013.

Kâdî Abdulfettah. *Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yay. 1996.

Kâdî Beydâvî. *Envâr'ut-Tenzil ve Esrâtüt-Te'vîl*. Beyrut: Dâr'ul Kütüb'ül ilmiye. 1988.

Kara, Osman. *"Kur'an'da Zebûr*". DEÜİFD. XXXV. 2012.

Karagöz, İsmail. vd. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB. Yay. 2017.

Karakeçili, Esra. *"Hz. İbrâhim'de İspât-ı Vacip".* Harran Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. 2019.

Karaman, Fikret. vd. *Dînî Terimler Sözlüğü*. İstanbul: DİB. Yay. 2009.

Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'ân Yolu*. Ankara: DİB Yay. 2007.

Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'ân-ı Kerim Meali*. Ankara: TDV Yay. 2012.

Kılavuz, M. Saim. *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neş. 1987.

Kiraz, Celil. *"Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük"*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 10/2. 2001.

Komisyon. *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye.*

Kubat, Mehmet, *Kur'ân'da Tevhid*, İstanbul: Beka Yayıncılık. 2014.

Kurtubî, Ebû Abdullah. *el-Câmi'li-Ahkâmi'l- Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İhyâ. 1985.

Kuşeyrî. *Kuşeyrî Rîsâlesi*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah yay. 3.Bsk. 1999.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâl-îl-Kur'an*. İstanbul: Hikmet Yay. tsz.

Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegema Yayıncılık. 2001.

Macit, Nadim. *"Kur'ân'a Göre Şirk, Basılmamış Doktora Tezi"* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler. 1991.

Mâturîdi, Ebu Mansur. *Kitabü't-Tevhit*, trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Damla Yay., 1991.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yay. 2006.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an.* İstanbul: İnsan Yay. 2.Baskı. 1996.

Muhammed bin Mükrim. *Lisânü'l-Arab.* Beyrut: Dâru Sadır.3.Baskı. h.1414.

Muhammed Râzi. *Muhtâru's-Sıhah.* Tahkîk: Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l Asriyye. 1999.

Mûsâ b. Ukbe. *Kitâbü'l-Megâzi*. Tahkîk: Muhammed Bakaşiş. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhac, h.1434.

Mutahhir bin Tâhir. *el-Bed'u ve'l-Tarih*. Paris. 1919.

Mücâhid bin Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. Tahkîk: Dr. Muhammed Abdüsselam. Mısır: Dâru'l Fikri'l İslâmiyyi'l Hadîse. 1.Baskı. 1989.

Müslim, Müslim b.Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. Tahkik: Ahmet Bin Rifat, Muhammed İzzet, Ebu Nimetullah. Türkiye: Dâru Tabâatil Âmire. H. 1334.

Necmüddin Kübra. *Tasavvufî Hayat* (Haz. Mustafa Kara). İstanbul: Dergah Yay. 1.Bsk. 1980.

Nesefî, Ebu'l Muin. *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Din*. Tenkidli Neşir. Ankara: DİB Yay. 2004.

Neseî, Hâfız Ebû Abdurrahman. *Sünen.* Kahire: Dâr'ul Ta'sîl. 2012.

Olguner, Fahrettin. *"Bâtıl".* İstanbul: DİA. 1992. V.

Özarslan, Selim. *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*. Ankara: Nobel Akademik Yay. 2001.

Özervarlı, M. Sait. *"Melek"* Ankara: DİA. 2009. XXVIIII.

Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde Tevhit*. İstanbul: Rağbet Yay. 2005.

Özler, Mevlüt.*"Tevhid"*. İstanbul: DİA. 2012. XXXXI.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l Kâsım. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. Tahkik: Safvân Adnân. Beyrut: Dâru'l Kalem. 1.Baskı. h.1412.

Râzî, Fahreddîn, Ebû Abdullah. *Mefâtîhu'l-Gayb.* Beyrût: Dâru İhyâu Türâsi'l-Arabî. 3. Baskı. h. 1420.

Sa'lebî, Ahmed. *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsîri'l-Kur'an*. thk. İbn. Âşur. Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. 1.Baskı. 2002.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefasîr*. İstanbul: Ensar Neş. 1995.

Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidâye fî Usûliddîn*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yay. 2005.

Said, Havva. *el-Esâs fit-Tefsir*. İstanbul: Şamil Yayın Evi. 1992.

Said, Havva. *İslam İnancında Allah'a İnanmak*, trc. Faruk Yılmaz. İstanbul: Gençlik Ke. 1986.

Sarıtoprak, Zeki. *"Hz. İbrâhim'in Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi"* Köprü Dergisi Kış 2005.

Sinanoğlu, Mustafa. *"Şirk"*. İstanbul: DİA. 2010. XXXIX.

Sönmez, Vecihi. *"Hz. İbrahim'in Tabi Olduğu Hak Din Ve Tevhidi İspat Metodu"* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1. 2010.

Şahin, M. Sürayya. *"Cin"* İstanbul: DİA. 1993. VIII.

Şimşek, M. Sait. *Kur'an'ın Ana Konuları*. Konya: Beyan Yay. 1999.

Taberî, Ebu Ca'fer. *Câmiu'l-Beyan an Te'vi'li Âyi'l-Kur'ân*. Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir. Mekke: Daru't Terbiyeti ve't Turâs. Trs.

Taberî, Ebû Ca'fer. *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk.* Kahire: Matbaatu'l-İstikâmeti. 1929.

Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid (Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi).* trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yay. 1982.

Tirmizî, Ebû Îsâ. *el-Câmiu'l-Kebîr.* Tahkik: Beşşâr Avvad. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslamî. 1.Baskı. 1996.

Topaloğlu, Bekir ve Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM. 2010.

Topaloğlu, Bekir. *"Âhiret"*. İstanbul: DİA. 1988. I.

Topaloğlu, Bekir. *"Hafîz*", İstanbul: DİA. 1997. XV.

Topaloğlu, Bekir. *"Hak"*. İstanbul: DİA. 1997. XV.

Topaloğlu, Bekir. *"Semî"*. İstanbul: DİA. 2009. XXXVI.

Topaloğlu, Bekir. *"Vekîl"*. İstanbul: DİA. 2013. XXXXIII.

Topaloğlu, Bekir. vd. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yay. 2010.

Yar, Erkan. *"Hz. İbrâhim Ve Akılcı Metodu"* Kelam Araştırmaları Dergisi 4/2 2006.

Yaşaroğlu, M.Kamil. *"Nûh Sûresi"*. İstanbul: DİA. 2007. XXXIII.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları. 2004.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar neş. 2.bsk. 1999.

Yılmaz, İsmail. *"Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri"*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009.

Zeccâc, İbrâhim. *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*. thk.: Ahmet Yûsuf Dekkâk. Dâru's-Sekâfe. s. 58.

Zemahşerî, Mahmûd bin Ömer. *el-Keşşaf*. Kâhire: Dâru'r Reyyân. 3. Baskı. 1978.